

XK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ABLONCZY BALÁZS

L. BALOGH BÉNI

CSÍKY SZABÓ ÁGNES

HORNYÁK ÁRPÁD

KOVÁCS VILMOS

ROMSICS GERGELY

ROMSICS IGNÁC

SZARKA LÁSZLÓ

TOMKA BÉLA

TÓTH IMRE

ZEIDLER MIKLÓS

5

TRIANON 100

III. FOLYAM
2020.
MÁJUS

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXXI/5. • 2020. MÁJUS

TARTALOM

ROMSICS IGNÁC • Trianon okai	3
L. BALOGH BÉNI • „Romániának oda kell adni Erdélyt”. A magyar–román határ kijelölése a békekonferencián	14
SZARKA LÁSZLÓ • A cseh-szlovák–magyar határ kialakulása, 1918–1920	25
HORNYÁK ÁRPÁD • A magyar–jugoszláv határ megvonása	36
TÓTH IMRE • Az osztrák–magyar határ és a nyugat-magyarországi kérdés	47
ZEIDLER MIKLÓS • A párizsi magyar béke delegáció törekvései – különös tekintettel Erdélyre	61
TOMKA BÉLA • A trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon	73
ROMSICS GERGELY • A magyar külpolitika útkeresése, 1919–1923	85
KOVÁCS VILMOS • A trianoni békediktátum katonai előírásai. Törekvések a magyar haderő életben tartására és fejlesztésére, 1920–1927	99

ABLONCZY BALÁZS • „Kétéltűek”? A Trianon utáni menekülés
és annak rajzai a korszak irodalmában 110

■ ABSTRACTS 122

■ KÉP
CSÍKY SZABÓ ÁGNES

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF
(főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), PETI LEHEL (néprajz), RIGÁN LÓRÁND
(filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS,
POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.

A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap,
a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Kolozs Megyei Tanács és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural
Foundation for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 60 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și Identității Naționale

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

ROMSICS IGNÁC

TRIANON OKAI

A magánéleti tragédiát – legyen szó családi vizállyról vagy egy balesetről – minden ember nehezen dolgozza fel. A nemzeti tragédiákkal ugyanígy vagyunk. Egyrészt nehéz megbarátkozni az új, a korábbinál előnytelenebb helyzettel, másrészt nem könnyű elkerülni a felelősségáthárító magyarázatok csapdait. A magyar nemzet történetében az egyik legnagyobb ilyen trauma az 1920-as trianoni békeszerződés. Nem elsősorban azért, mert ennek értelmében Magyarország elveszítette területének és nemzeti vagyonának mintegy kétharmadát. Hanem azért, mert az elcsatolt területeken több mint hárommillió magyar is élt. Ráadásul ezek mintegy harmada közvetlenül az új határok túloldalán, vagyis az új Magyarország magyarjaitól karnyújtási távolságra. Ez még azok számára is nehézzé, sőt gyakran lehetetlenné tette a döntésbe való őszinte és tartós belenyugvást, akik egyébként elfogadták a multietnikus Magyarország nemzetiségeinek a jogát saját állam alapítására.

A nem várt és hatalmas sokk miatt évtizedekig burjánzottak a meseszerű és felelősségáthárító magyarázatok. Ezek egy része még ma is él.¹ Az évtizedek során a magyar történetírás ugyanakkor egy olyan racionális magyarázó sémát is kidolgozott, amely

...az alapelveként meghirdetett nemzetiségi elvet számos esetben alárendelték a stratégiai, gazdasági és egyéb szempontoknak, s Magyarország új határai így azokon a szakaszokon sem feleltek meg a nemzetiségi választóvonalaknak, ahol minden nehézség és komplikáció nélkül megfeleltethetők lettek volna.

nek nemcsak Budapesten, hanem a világ bármely pontján hitele van. A Habsburg Birodalom és ezen belül a történelmi Magyarország felbomlását eszerint több tényező összetételalkozása idézte elő. Elsőnek és alapvetőnek a birodalom, illetve Magyarország soknemzetiségű jellege és a nemzetiségi elitek elégedetlenkedése tekinthető. Második fontos oknak a birodalom déli és keleti határai mentén létrejött új államok – Olaszország, Szerbia és Románia – irredenta politikáját tarthatjuk. Vagyis azt, hogy mindhárman törekedtek azoknak a monarchiai területeknek a megszerzésére, amelyeken saját nemzetük fiai – vagy azok is – éltek. Döntő súllyal estek latba a győztes nagyhatalmak érdekei, illetve stratégiai megfontolásai is, amelyek szintén a nemzetállami átalakulás irányába mutattak. S végül nem hagyhatjuk említés nélkül a háborút követő hónapok kaotikus magyar viszonyait sem, amelyek paralizálták a magyar államhatalmat, és sokáig lehetetlenné tették, hogy a magyar békedelegáció kiutazzon Párizsba, a békekonferencia színhelyére.

A nemzetiségi kérdés

■ Az Osztrák–Magyar Monarchia területe az első világháború kitörése előtt 676 600 négyzetkilométert, lakosságának a száma pedig 51,3 millió főt tett ki. Ez a több mint félszáz milliós népesség vallási szempontból hét, nyelvi-etnikai szempontból pedig 12 nagy csoportra oszlott. A nyelvi-etnikai csoportok közül egyetlenegy sem alkotott abszolút többséget. Legtöbben, csaknem 12 millióan a németek voltak, de az ő arányuk sem tett ki többet 24 százaléknál. A magyarok lélek- és arányszámban (10 millió, azaz 20 százalék) egyaránt a németek után következtek. A csehek 13, a lengyelek 10, az ukránok 8, a románok 6,5, a horvátok 5, a szerbek és a szlovákok 4-4, a szlovének 2,5, az olaszok 1,5 százalékos reprezentációt értek el. Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés értelmében a Habsburg Birodalom két államból állt: az Osztrák Császárságból és a Magyar Királyságból. Az osztrák területek Bukovinától elkezdve Galícián, Csehországon és az osztrák tartományokon át Dalmáciáig félhold alakban ölelték át a Magyar Királyságot, amely államjogilag két részre oszlott: a tulajdonképpen (szűkebb értelemben vett) Magyarországra és a területi-politikai autonómiát élvező Horvátországra. Az Osztrák Császárság lakosságának 35,6 százaléka volt német, a Magyar Királyság lakosságának pedig 48 százaléka magyar anyanyelvű.²

A dualista rendszer legfőbb kárvallottjainak a csehek érezték magukat, akik már 1848–49-ben föderalizálni szerették volna a birodalmat. A Monarchia két legerősebb nemzetének, a németnek és a magyarnak a meghatározó köreit azonban riasztotta ez a perspektíva. E kettős oppozíció következtében a „cseh kiegyezés” lekerült a napirendről. A dualista rendszer legelszántabb ellenfeleivé ennek következtében a csehek váltak. Az ifjabb cseh generációk körében a századfordulóra markánsan oroszbarát irányzatok alakultak ki. A nyíltan vagy titokban szeparatista irány-

zatok mellett a 20. század elején is tovább éltek a régi ausztrósláv típusú föderatív elképzelések. Ezek egyikét egy ekkor még ismeretlen fiatal tanár, Eduard Beneš fejtette ki 1908-ban. A nemzetiségi és a történeti elvet kombinálva Beneš hét-nyolc föderatív egységgel számolt. A csehszlovák területek eszerint Szlovákiával együtt alkottak volna egy tagállamot, s a délszlávok is egy, esetleg két politikai egység keretei közé kerültek volna.³

Kiterjedt önkormányzati jogaik és bécsi befolyásuk következtében a lengyel elitcsoportok és a birodalmi vezetés kapcsolatai az egész dualista időszakban szívélyesen és harmonikusan alakultak. A nemzeti egység és függetlenség mindazonáltal a galíciai lengyelek körében is stratégiai cél maradt.

Az ukránok a birodalom legelmaradottabb népei s talán éppen ezért a Habsburgok leglojálisabb alattvalói közé tartoztak. A klérus vezette régi, konzervatív politikai tömörülésekkel szemben az 1880-as és 1890-es években mindazonáltal körükben is teret nyertek azok az irányzatok, amelyek a status quo fenntartása helyett a galíciai és az oroszországi ukránok egyesítését tűzték ki célul, továbbá olyan oroszbarát áramlatok is, amelyek a cártól várták a segítséget.

A birodalom leglojálisabb délszlávjai az állami hagyomány nélküli szlovének voltak. Bár közvetlenül a háború előtt körükben is felütötte fejét a Habsburg-ellenesség, túlnyomó többségük olyan dualista megoldásban reménykedett, amelynek keretében a birodalom délszlávjai a németek és a magyarok mellé emelkedhettek volna.

A horvát-osztrák és a horvát-magyar viszony Horvátország nagyfokú autonómiája ellenére is folyamatosan feszült volt. Az 1868-as rendezést elfogadó és azt tiszteletben tartó „magyarón” pártok mellett a századforduló idejére kialakultak olyan mozgalmak, amelyek a magyar-horvát államjogi kötelékek felbontását és azt akarták elérni, hogy Dalmáciával és Fiumével egyesülve a Horvát-Szlavón Királyság kapjon Magyarországgal egyenlő státust. A horvát politikai elképzeléseken belüli harmadik nagy irányzatnak az illír gondolat újrafogalmazása tekinthető. A bolgárok kivételével ez valamennyi délszláv nép egyesítését tűzte célul – az Osztrák-Magyar Monarchia keretein kívül.⁴

A Monarchia népei körében tovább élő és erősödő föderatív törekvések a századfordulótól a birodalmi vezetést és az osztrák állam német pártjait is fokozottan foglalkoztatták. Egyre nyilvánvalóbbá kezdett válni, hogy a dualista konstrukció hosszabb távon, a modern nacionalizmusok korában nem alkalmas egy sokvallású és soknemzetiségű állam hatékony működtetésére. A legfelsőbb vezetésből mindenekelőtt a trónörökös, Ferenc Ferdinánd tervezte a birodalom mélyreható strukturális reformját. Műhelyének, a Belvedere-körnek a tagjai a Monarchia nemzeti elvű federalizálására törekedtek.

Az Osztrák Császárságtól eltérően, amely a tartományi partikularizmusnak hagyományosan teret biztosított, a Magyar Királyság a 16. száza-

dig egységes állam volt, s ehhez, miután 1867-ben helyreállt, a magyar elit továbbra is ragaszkodott. Ebből következett, hogy miközben az 1868-as nemzetiségi törvény fajra, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül az ország minden állampolgárát egyenlő jogokkal ruházta fel, sőt egyházi és iskolai téren a kulturális autonómia számos elemét is biztosította a nemzetiségek számára, aközben politikai nemzetként, azaz egyenjogú államalkotó partnerként nem ismerte el őket. A nemzetiségek által már 1848–49-ben is követelt területi autonómia biztosítását a magyar kormány mereven elutasította, s nemcsak a törvényhozás és kormányzat, hanem idővel a közigazgatás csaknem kizárólagos nyelvén is a magyart tette.⁵

A privilegizált, tehát nemzetként elismert közösségek és a nemzetiségként kezelt népek közötti feszültségek kiéleződése mellett a 20. század elején a Magyar Királyság és az Osztrák Császárság ellentétei is kiújultak. E mögött a magyar vezető rétegek kiegyezéspárti és a dualista rendszer közös intézményeit bíráló csoportjainak érdekharca húzódott meg. Ez az érdekharca 1904-re a magyar parlamenti élet teljes megbénulásához s olyan dinasztia- és birodalomellenes hangulat kialakulásához vezetett, amelyre az 1849 utáni neoabszolutizmus időszaka óta nem volt példa. Mint Oskar Kokoschka, a világhírű bécsi művész írta visszaemlékezéseiben: „Az általunk addig megismert egyetlen világ veszedelmesen düledezett. [...] A korona összes államában leküzdhetetlen bajok támadtak, amelyeket csak a Monarchia fölöstásával lehetett véglegesen megoldani. Az egyes nemzetek szellemi elitje ablakokat kezdett bezúzni, a nemzetközi beállítottságú munkásság barikádokat emelt az utcák kövezetéből. Hazafias politikusok azt követelték, hogy hazájuk kizárólagos joggal aknázhassa ki természeti kincseit. [...] Nagyhangú politikusok érveltek az eszméik mellett, a Német Egység hívei a Birodalomhoz való csatlakozást, az Irredenta hívei Olaszország egyesülését vagy Nagyszerbiát hirdették. Egy pánszláv csoport a cári birodalomhoz való csatlakozásban reménykedett. Mindenki a saját jövőbeli államában hitt.”⁶

Az első világháborús hadicélok

■ Az első világháborút területekért vívták. A háború folyamán mindegyik hadviselő fél körvonalazta céljait. Szerbia, amelynek a Monarchiával kialakult konfliktusa a háborút végeredményben kioldotta, már 1914. szeptember 4-én informálta szövetségeseit arról, hogy győzelem esetén „Szerbiából egy olyan erős délszláv államot kíván létrehozni, amelynek lakosságát valamennyi szerb, valamennyi horvát és szlovén fogja alkotni”.⁷

A Monarchia szomszédos államai közül messzemenő területi követelésekkel lépett fel Olaszország és Románia is. A Monarchia részben olaszok lakta déli tartományaira Róma feltétlen jogot formált. Az 1915. április 26-án Londonban megkötött titkos egyezményben, amelyben volt szövetségeseivel szembefordulva ígéretet tett az antant oldalán történő hadba lépésre, Olaszország elsősorban éppen az Adria térségére vonatko-

zó igényeire kapott garanciát új partnereitől. Ezek a területek a következők voltak: Dél-Tirol és Valona (Albánia), Isztria és a Kvarner-öböl szigetei, Trieszt és környéke, valamint Észak-Dalmácia a Planka-fokig, azaz Spalatóig. A kisebb részben nyelvi-etnikai, nagyobb részben azonban stratégiai érvekkel alátámasztott területi igények közül a szövetségesek egyedül Dél-Dalmácia átadását vetették el, mert a tengerpartnak ezt a részét Szerbiának szánták.⁸

Hosszas tárgyalások után, 1916 augusztusában végül Románia is az antant oldalára állt. Hadba lépése fejében ígéretet kapott egész Erdélyre, Máramarosra, a Partiumra, a Tiszántúl keleti szegélyére nagyjából a Debrecen–Szeged-vonalig, a Bánságra, valamint Bukovinára a Prut folyóig. Az antant győzelmében bízva és a fenti területek megszerzésében reménykedve 1916. augusztus 27-én a román hadsereg betört Erdélybe.⁹

A Monarchia határai mentén elhelyezkedő irredenta nemzeti államok mellett természetesen a birodalom anyaállammal nem rendelkező nemzetiségei is körvonalazták jövőképüket. A lengyelek célja – függetlenül attól, hogy melyik birodalom alattvalóiként harcoltak – nemzetük újraegyesítése és függetlenségük kivívása volt. A monarchiai s így a központi hatalmak oldalára állt lengyel vezetők ezt osztrák–magyar, illetve német bábáskodással, az oroszországi s így az orosz hadseregben küzdők pedig a cár jóindulatát elnyerve vélték elérhetőnek.

1917. május 29-i nyilatkozatukban a cseh vezetők „a Habsburg Monarchia szabad és egyenlő nemzeti államokból álló föderációvá alakulásának szükségességét” hangoztatták. Az egyik ilyen egység „a csehszlovák nemzet valamennyi ágának egyesítéséből” jött volna létre, ideértve természetesen a szlovákokat is.¹⁰ Más cseh politikusok azonban lényegében már a háború kezdete óta szeparatista álláspontot képviseltek. Karel Kramar és Václav Klofác mellett, akik egy Pétervárról irányított nagy szláv konföderáció keretében képzelték el a csehszlovák állam létrehozását, ekkor már e csoporthoz tartozott Eduard Beneš és Tomaš G. Masaryk, a prágai egyetem professzora is, akik azonban külföldre távozásuk után inkább a nyugati antanthatalmak felé orientálódtak.

A bécsi birodalmi gyűlés délszláv képviselői a csehekhez hasonlóan nem a teljes függetlenség, hanem a föderalizálás s a föderáción belül a délszláv egység megteremtésének a programját képviselték. 1917. május 30-i deklarációjukban ennek megfelelően „a Monarchia összes tartományában élő szlovének, horvátok és szerbek egyesítését” tűzték célul, s az általuk lakott területek autonómiáját a Monarchián belül. A délszláv, elsősorban dalmáciai horvát emigráció viszont a Monarchiából való kiszakadás és a Szerbiával való egyesülés platformján állt.¹¹

1917 májusában az ukrán képviselők is kinyilatkoztatták, hogy a Monarchia ukránok lakta részeiből és az Orosz Birodalom ukrán többségű nyugati tartományaiból egy olyan föderatív egységet kívánnak létrehozni a Habsburgok birodalmán belül, mint amilyent a csehek és a délszlávok követelnek maguknak.

Eltérően a lengyel, a cseh és a délszláv mozgalmaktól a magyarországi szlovák és a román szervezetek a háború utolsó szakaszáig alig mutattak aktivitást. Amennyiben mégis hallattak magukról, akkor általában hűségnyilatkozatokat tettek a Monarchia, illetve Magyarország mellett.

A Habsburg Birodalommal szembeni területi követeléseket, illetve a birodalom dezintegrálását az ellenséges nagyhatalmak közül mindenekelőtt Oroszország támogatta. Az orosz hadicélok a régi múltra visszatekintő és pánszláv indíttatású orosz expanziós terveket újították fel.

A nyugati antanthatalmak hadicéljai között viszont eleinte nem szerepelt új és független nemzetállamok kialakítása Kelet-Közép-Európában. Az Osztrák–Magyar Monarchiát fokozódó belső gyengesége ellenére sokan még mindig az európai államrendszer kiegyensúlyozó tényezőjének tartották, s ezért célszerűnek vélték fenntartását. A dunai birodalom nemzetállamokká alakításának programját kezdetben csak a dualista rendszer régi értelmiségi bírálói, Londonban Seton-Watson és Wickham Steed, Párizsban pedig Louis Leger és Ernest Denis képviselték. Az ő befolyásuk azonban korlátozott volt. Ezzel magyarázható, hogy a háború első két évében Nagy-Britannia és Franciaország nem támogatta sem a lengyel, sem a cseh szeparatizmust, és a nemzeti elvnek csak ott és csak annyiban tett engedményt, ahol és amennyiben az a háborús erőviszonyok megváltoztatása szempontjából kézzelfogható előnyöket kínált.

Ez a nemzetállami törekvésekkel szembeni közömbösség 1916-tól fokozatosan mérséklődött, majd 1918-ban átadta helyét a nemzeti önrendelkezés elve melletti harcok elkötelezettségnek. Mi volt e változás oka? Az első fontos ösztönzést az 1915-től szellőztetett német Mitteleurópa-tervek keltette félelem, nevezetesen a Rajnától a Dnyeperig és a Fekete-tengerig terjedő német–osztrák–magyar ellenőrzés alatt álló „nagyter” körvonalaazódása adta. Az emigráns délszláv, cseh és lengyel politikusok, valamint brit és francia támogatóik ezt a kontinentális német hegemonia kialakulásának bizonyítékaként kezelték. Ugyanígy vélekedtek a szövetséges és semleges országok szabadkőműves szervezeteinek befolyásos vezetői, akik 1917. júniusi párizsi kongresszusokon álltak a Habsburg Birodalom „elnyomott nemzetiségeinek felszabadítása”, illetve saját államaikban való egyesítésük mellé.¹²

Mindehhez járult a második orosz forradalom, illetve a breszt-litovszki békekötés 1918 márciusában. A nyugati szövetségesek ezzel a békével egyrészt elveszítették legfontosabb keleti partnerüket, másrészt a valóságban is körvonalaazódtak a Dnyeperig terjedő informális német birodalom kontúrjai. Kedvezőtlenül hatott a IV. Károlyral folytatott különbéketárgyalások botrányos zátonyra futása is 1918 áprilisában. Károlyt ez megalázó és Berlinnel szemben az addigiaknál is kiszolgáltatottabb helyzetbe hozta. Ez tükröződött a Monarchia és Németország közötti szoros gazdasági, politikai és katonai együttműködést előíró spai egyezményben, amelyet 1918. május 15-én írtak alá. Ezen utóbbi két eseményt Londonban, Párizsban és Washingtonban egyaránt úgy értelmezték, hogy a

Monarchia immár végérvényesen Németország járszalagjára került, és semmiképpen sem lesz képes betölteni a jövőben azt a kiegyensúlyozó szerepet, amelyre sokan még 1916–1917-ben is alkalmasnak vélték. 1918 tavaszától az antanthatalmak politikusai ezért többé már nem arról vitatkoztak, hogy megmarad-e a Monarchia vagy sem, hanem arról, hogy hol húzódjának a birodalom helyén létrejövő új államok határai.¹³

Az 1918–1919-es forradalmak és a történelmi Magyarország felbomlása

■ A háborús vereség következményeit és saját tehetetlenségét felmérve október 23-án a Wekerle-kormány lemondott. Másnap a Piave mellett sikeres olasz offenzíva kezdődött, amelynek következtében néhány közös ezred fellázadt. A radikális ellenzék pártjai ebben a helyzetben döntöttek úgy, hogy létrehozzák a nemzet alternatív tanácskozó és irányító testületét, a Magyar Nemzeti Tanácsot. Ez 1918. október 23-ról 24-re virradó éjjel alakult meg Károlyi Mihály vezetésével. A testület 12 pontos kiáltványa követelte a háború azonnali befejezését, az ország függetlenségének megteremtését, mélyreható demokratikus reformok bevezetését s a nemzetiségekkel való megbékélést az ország területi integritásának sérelme nélkül. Az október 31-én megalakult Károlyi-kormánynak ugyanez lett a programja.¹⁴

A kormányzat első jelentős lépése egy katonai konvenció megkötése volt a balkáni francia haderő parancsnokával, Franchet d'Esperey tábornokkal november 13-án. A 18 pontos szerződés előírta, hogy a magyar kormány köteles kiüríteni a Szamos felső folyásától keletre, valamint a Maros vonalától délre eső erdélyi és bánági területeket, továbbá a Szeged–Baja–Pécs–Varasd vonaltól délre eső vidékeket.¹⁵ A Károlyi-kormány mindezt átmeneti megoldásként fogta fel, s bízott benne, hogy a végleges rendezést jelentő békeszerződés nemcsak az ország szuverenitását fogja szavatolni, hanem a határkérdésben is méltányosságra törekszik majd. A fegyveres honvédelem lehetőségét ezért elvetette, s az új, magyar nemzeti alapon szerveződő hadsereg gyors megszervezésével késlekedett.

A szerződés aláírását követő napokban a szerb–francia, illetve a román haderő gyorsan birtokba vette a demarkációs vonaltól keletre és délre eső területeket, s ezzel egy időben az első cseh légiók is megjelentek Felső-Magyarország szlovákok lakta nyugati övezetében. A nemzetiségi lakosság képviselőivel való esetleges megegyezés esélyeit, amelyet a kormány alapvető feladatának tartott, ez a körülmény jelentősen rontotta. Jászi Oszkár november 13–14-i aradi javaslatait Erdély kantonizálására a Román Nemzeti Tanács elutasította. December 1-jei gyulafehérvári gyűlésükön a románok kimondták egyesülésüket a királysággal. A következő nap a román hadsereg átlépte a Belgrádban kijelölt demarkációs vonalat, s megkezdte az 1916-os bukaresti szerződésben neki ígért területek bekebelezését. Karácsonyra elérték Kolozsvárt.¹⁶

Biztatóbban indultak a szlovákokkal folytatott tárgyalások. Egyik vezetőjük, Milan Hodža november végi budapesti megbeszélései során olyan demarkációs vonalban állapodott meg Jászival és Bartha Albert hadügyminiszterrel, amely nagyjából-egészében megfelelt a szlovák–magyar nyelvi választóvonalnak. Más szlovák vezetők és különösen Prága számára azonban elfogadhatatlan volt egy ilyen megoldás. Hodžát ezért dezavualták, s párizsi kapcsolataikat felhasználva elérték, hogy december 23-i jegyzékükben az antanthatalmak egy ettől jóval délebbre húzódó s lényegében a később megállapított politikai határral egyező demarkációs vonalat állapítsanak meg.¹⁷

A szerbekkel, akik november 25-i újvidéki gyűlésükön egyszerűen deklarálták a megszállt dél-magyarországi megyék csatlakozását Szerbiához, tárgyalásokra sem került sor. Lojalitást Magyarország iránt csak a szétszórtan élő németek s a legfejletlenebb nemzetiségnek számító ruszokok egyik irányzata mutattak.

Erdély, a Felvidék és Délvidék de facto elvesztése a kormányt és a közvéleményt egyaránt mélységes megdöbbenéssel töltötte el. Az előrenyomuló s részben már a demarkációs vonalakat is átlépő ellenség feltartóztatására átfogó intézkedés ugyanakkor nem történt. Károlyi és környezete úgy gondolta, hogy egy szervezett katonai ellenállás rontaná Magyarország esélyeit a békekonferencián. A részben spontán jellegű felvidéki ellenállás és az Erdélyben szerveződő székely különítmény, amely állandóan visszavonulva időnként harcba bocsátkozott a románokkal, ezért csak korlátozott támogatásban részesült. Így egyre nagyobb területek kerültek idegen uralom alá.

A cseh légiókkal és a román hadsereggel szembeni szervezett fellépésre Károlyi csak 1919 elején szánta el magát. Pacifista és a győztesek jóindulatára építő politikájának módosítására a Párizsban ülésező békekonferencia február 26-i döntése szolgáltatta az utolsó lökést, amelyet március 20-án kapott kézhez a szövetségeseket Budapesten képviselő Vix francia alezredestől. Ez azt tartalmazta, hogy a román csapatok a Szatmárnémeti–Nagykároly–Nagyvárad–Arad-vonalig nyomulhatnak előre, ettől nyugatra pedig egy olyan semleges zóna létesül, amelybe Debrecen, Békéscsaba, Hódmezővásárhely és Szeged is beleesett volna. A jegyzéket Károlyi 21-én visszautasította, s azt tervezte, hogy Szovjet-Oroszországra támaszkodva meghirdeti a nemzeti ellenállást, s a külpolitikai fordulat belpolitikai alátámasztása céljából – megmaradva államfőnek – szociáldemokrata politikusokból álló kormányt nevez ki. Számításába azonban hiba csúszott. A szociáldemokraták többsége ugyanis nem akart egyedül kormányt alakítani, s ezért 21-én délután Károlyi háta mögött megegyezett a Gyűjtőfogházban őrzött kommunista vezetőkkel a hatalom közös átvételéről. Március 22-én reggelre Budapest házain így már vörös zászlókat lobogtatott a szél, s öles plakátok adták hírül, hogy Magyarországon a „proletariátus” vette át a hatalmat.¹⁸

A proletárdiktatúra magyarországi győzelme a környező államokat és a Párizsban ülésező békekonferenciát egyaránt meglepte, sőt kissé meg is rettentette. Attól tartottak, hogy a forradalom nem áll meg a Duna mentén, hanem a bolsevisták feltevése és reményei szerint továbbterjed nyugatra, s ott is szovjetrendszerek jönnek létre. Ezért hozzájárultak a Tanácsköztársaság elleni katonai támadáshoz.

A hadseregszervezés elmulasztása miatt a Tanácsköztársaság mintegy 30-40 ezer fős hadsereget örökölt a polgári demokratikus rendszertől. Ez a létszám az elrendelt behívások és toborzások következtében 1919 áprilisére pedig 56 ezerre nőtt. A román hadsereg azonban még így is többszörös erőfölénnyel rendelkezett, s alig két hétig tartó harcokban május 1-jére az egész Tiszántúlt elfoglalta. A magyar erők gyengeségét és lekötöttségét kihasználva április 26-án átlépték a demarkációs vonalat a cseh alakulatok is, s néhány nap alatt megszállták Munkácsot, Sátoraljaújhelyt és a miskolci iparvidék jelentős részét. A francia és a szerb haderő ugyanezekben a napokban Makót és Hódmezővásárhelyt vette birtokba.

A fenyegető vég elkerülése érdekében a Forradalmi Kormányzótanács április 20-án fegyverbe szólította a budapesti és vidéki munkásságot, s országsszerte toborzógyűléseket szervezett. A Vörös Hadsereg létszáma így egy-két hét alatt megduplázódott, s május közepére megközelítette a 120 ezer főt. A jelentkezők zömét tiszántúli menekültek, viharsarki szegényparasztok, munkanélküliek, lelkes fiatalok és a külön zászlóaljakra szervezett budapesti munkások tették ki. Szép számmal jelentkeztek a hivatásos tisztek és altisztek, valamint a forradalom országos és helyi vezetői közül is. „Abban, hogy ősi földünket nem engedjük, találkozhatik a kommunista a nacionalistával” – adott magyarázatot e kissé különös helyzetre egy vidéki újságíró.¹⁹

Szórványos összeütközések után az újjászervezett Vörös Hadsereg május 20-án indította meg általános ellentámadását az északi fronton. A katonák lelkesedésének és a szakszerű irányításnak köszönhetően az északi hadjárat meglepő sikereket hozott. A támadó ékek alig három hét leforgása alatt nyugaton a Garam völgyéig, északon pedig a Besztercebánya–Rozsnyó–Bártfa-vonalig hatoltak. Magyar támogatással 1919. június 16-án Eperjesen kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot.

A magyar katonai sikerekre a békekonferencia június 13-án azzal válaszolt, hogy román és csehszlovák viszonylatban közölte Magyarország végleges határait. Egyben követelte a visszafoglalt északi területek kiürítését, amelynek fejében ígéretet tett a Tiszántúl átadására. A forradalmi vezérkar több napon át vitatta az ultimátumra adandó választ. A többség, beleértve a kommunisták jó részét és a katonai vezetőket is, ellenezte a visszavonulást. Kun Béla azonban – a hátszág egyre inkább ellenforradalmi hangulatára hivatkozva – a diktátum elfogadását ajánlotta, s végül az ő álláspontja diadalmaskodott.

A június végi visszavonulás után a Tanácsköztársaság kísérletet tett meggyengült bázisának megerősítésére. Kun és társai ezért döntöttek úgy,

hogy megkísérlik a Tiszántúl felszabadítását. Az offenzíva azonban, amely július 20-án indult, néhány napon belül összeomlott. A Vörös Hadsereg visszavonult, s alakulatai kezdtek felbomlani. Az üldöző román csapatok július 30-án Szolnok térségében átkeltek a Tiszán, s ezzel megnyílt előttük az út a főváros felé.²⁰

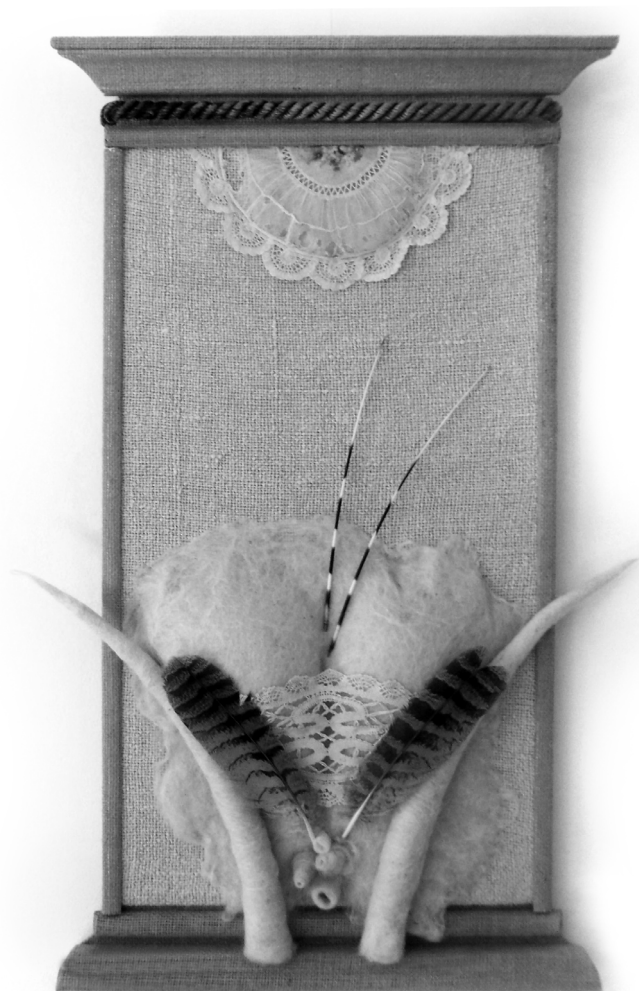
A reménytelen helyzettel számot vetve a Forradalmi Kormányzótanács augusztus 1-jén lemondott, s átadta a hatalmat egy mérsékelt szociáldemokrata politikusokból alakult kormánynak. A Peidl-kormány azonban mindössze egy hétig maradt hivatalban. Lemondatása után a Friedrich István vezette jobboldali kabinet vette át a kormányhatalmat, miközben az ország nagy részét a román hadsereg ellenőrizte, a Dunántúl déli részén pedig a Horthy Miklós vezette Nemzeti Hadsereg rendezkedett be. Ilyen körülmények között érkezett meg végre Párizsból a meghívólevél: Magyarország küldje el delegációját a munkáját lassan már befejező békekonferenciára.

A magyar békeszerződés tervezete, amelyről elvileg tárgyalni kellett volna, ekkor már több hónapja készen állt. A leendő magyar határokat a konferencia területi albizottságai állapították meg 1919 február–márciusában. A konferencia legfelsőbb szervei ezeket az előterjesztéseket 1919 május–júniusában kisebb viták után, de érdemi változtatás nélkül hagyták jóvá. Ez alól egyetlen jelentős kivétel volt: az osztrák–magyar határ. Erről csak 1919. július 10–11-én döntöttek. Az új határok a győztes nagyhatalmak méltányosabb elképzelései és a szövetséges, illetve szövetségesként elismert utódállamok túlzó követelései közötti kompromisszumok eredményeként alakultak ki. Ebből adódott, hogy az alapelveként meghirdetett nemzetiségi elvet számos esetben alárendelték a stratégiai, gazdasági és egyéb szempontoknak, s Magyarország új határai így azokon a szakaszokon sem feleltek meg a nemzetiségi választóvonalaknak, ahol minden nehézség és komplikáció nélkül megfeleltethetők lettek volna.

■ JEGYZETEK

1. Lásd ezekre Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*. Jaffa Kiadó, Bp., 2010.
2. Robert A. Kann: *A History of the Habsburg Empire 1526-1918*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 1977. 603–608.
3. Edvard Beneš: *Le problème autrichien at la question tchèque*. V. Giard & E. Brière, Paris, 1908, 299–301.
4. Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris Kiadó, Bp., 2007³. 14–27.
5. Kemény G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története*. I. rész. Gergely R. R.T. Bp., 1947. 106–168.
6. Oskar Kokoschka: *Életem*. Gondolat, Bp., 1974. 30–32.
7. Ivo Banac: *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics*. Cornell University Press, Ithaka–London, 1993. 116.
8. René Albrecht-Carrié: *Italy at the Paris Peace Conference*. Hamden, Connecticut, 1966². 3–34.
9. Romsics Ignác: *Erdély elvesztése*. Helikon Kiadó, Bp., 2018. 63–84.
10. Zbyněk A. B. Zeman: *The Break-up of the Habsburg Empire. A Study in National and Social Revolution*. Oxford University Press, London – New York, 1961. 126.
11. Public Record Office, London. Foreign Office 371/2244. 4404.

12. Fejtő Ferenc: *Requiem egy hajdanvolt birodalomért*. Minerva, Atlantisz, Medvetánc, Bp., 1990. 323–327.
13. Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*, i.m. 24–33.
14. Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*. I. Osiris Kiadó, Bp., 2000. 63–65.
15. Uo. 67–68.
16. Romsics Ignác: *Erdély elvesztése*, i. m. 107–164.
17. Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1995. 216–221.
18. Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény*, i. m., I. 86–89.
19. Czegléd, 1919. márc. 23–24. Vö. Révész Tamás. *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Bp., 2019. 175–218.
20. Uo. 218–243.

L. BALOGH BÉNI

„ROMÁNIÁNAK ODA KELL ADNI ERDÉLYT”

A magyar–román határ kijelölése a békekonferencián

**A kisebbségbe
került magyarok
önrendelkezési igényeit
azonban egyáltalán
nem vették figyelembe
sem a párizsi
döntéshozók, sem a két
világháború közötti
bukaresti kormányok.**

■ „Romániának oda kell adni Erdélyt az annak határain kívül eső, román lakosságú területsávval egyetemben” – jelentette ki Charles Seymour, az amerikai békedelegáció tagja a magyar–román, illetve a szerb–román határ megállapítására felállított szakbizottság 1919. február 11-i ülésén.¹ A testület brit, francia és olasz tagjai egyetértettek ezzel az elvvel, és kiindulópontként vita nélkül elfogadták. Ez nagy vonalakban már előre jelezte, hogy a győztes nagyhatalmak miként fognak dönteni a magyar–román határ kérdésében. Azáltal ugyanis, hogy Románia a győztesek, Magyarország pedig a vesztesek oldalán került ki az első világháborúból, és 1918 végén, 1919 elején az antanthatalmak – némi kivárás után – elismerték szövetségesüknek Romániát, Erdély területi hovatartozásának kérdése is eldőlt. Vita „csak” annak kapcsán alakult ki a békekonferencián, hogy pontosan hol húzzák meg a határvonalat, azaz mennyit ismernek majd el a román fél mértéktelen területi követeléseiből. Azt a fontos kérdést kellett tisztázni, hogy a határmegvonásnál milyen mértékben kívánják érvényesíteni az etnikai elvet, és az etnikai elv mellett milyen szerepet szánnak a stratégiai, gazdasági, közlekedési szempontoknak. Az ezt követő hetekben elsősorban ezekről a kérdésekről vitáztak a területi szakbizottság ülésein.

Mindkét érintett ország számára nagy volt a tét: nevezetesen az, hogy Szatmárnémeti, Nagyvárad és esetleg Arad, illetve az ezeket összekötő vasútvonal Magyarországon marad-e, vagy pedig az új határvonalat e városoktól nyugatra vonják meg, netán oly módon, hogy még Vásárosnamény, Mátészalka, Békéscsaba, Makó és Gyula is Romániához kerül. A két ország helyzete és érdekérvényesítési képessége között alapvető különbség volt. Míg a legyőzött Magyarország képviselőit csak 1919. december elején, mintegy fél évvel a már véglegesnek számító új határok közlését követően hívták meg Párizsba, addig Románia küldöttsége mindvégig jelen lehetett a békekonferencián. Igaz, hogy a többi győztes kis országhoz hasonlóan, „speciális érdekeltségű kis államként” csak korlátozott mértékben vehetett részt a konferencia munkálataiban, de határai vonatkozásában kifejtette területi igényeit, és Párizsban minden propagandaeszközt latba vethetett ügyének előmozdítása érdekében. Románia ráadásul ekkor már félig-meddig „birtokon belül” volt, hiszen 1919. január második felében, amikor kezdetét vette a párizsi békekonferencia, a szövetségesek jóváhagyásával az egész történeti Erdélyt, tehát a Vas-koh–Csucsá–Zilah–Nagybánya–Máramaros-vonaltól keletre fekvő területet katonai megszállás alatt tartotta. Ezzel pedig kész tényeket teremtett Erdélyben a békekonferencia előtt.

A román békedelegáció és követelései

■ A román delegáció az utolsók között, 1919. január 13-án érkezett meg Párizsba,² egy nappal a nem hivatalos munkaértekezletek megkezdése után, és mindössze öt nappal a békekonferencia ünnepélyes megnyitása előtt. A késés fő oka a Románia szövetségesi státusát övező, korábban már említett bizonytalanság volt. 1918 őszén ugyanis a francia vezetés azt szerette volna, ha az átmeneti, 1918. november 6-án megalakult, Ion I. C. Brătianu befolyása alatt álló Constantin Coandă-kormányt a Párizsban tartózkodó konzervatív-demokrata pártvezér, Take Ionescu által vezetett kormány váltja fel. Az „investitúra-levelet” ugyanis nem kívánták Brătianu kezébe adni, akinek személye és politikája rossz hírben állt Párizsban.³ Miután azonban 1918. december 14-én megalakult a Brătianu-kormány, Franciaország és vele együtt a többi antantállam nem várt tovább, és szövetségesnek ismerte el Romániát: Franciaország 1918. december 30-án, Olaszország 1919. január 1-jén, míg Nagy-Britannia néhány nappal később. (Az Egyesült Államok már 1918. november 5-i nyilatkozatával, az ún. Lansing-jegyzékkel megtette ezt.) Nem ismerték el ugyanakkor az 1916-os bukaresti szerződés jogi érvényét,⁴ és a december 1-jei gyulafehérvári nagygyűlés egyesülési határozatát sem tekintették kötelezőnek magukra nézve. Így tehát ekkor még nem lehetett tudni, hogy mennyit hagynak majd jóvá a nagyhatalmak Románia területi követeléseiből. Bukarestben mindenestre felháborodást keltett az elismerésnek ez a formája: Brătianu lemondással fenyegetőzött, a bukaresti fran-

cia, brit és amerikai követ pedig közös táviratban tiltakozott – a diplomáciában meglehetősen szokatlan módon – a határozat ellen.⁵

A népes, több mint 30 főből álló román küldöttség élén Ion I. C. Brătianu miniszterelnök állt, helyettese Nicolae Mișu londoni követ volt. Erdélyt a nagyszebeni román Kormányzótanács küldötteként a társaihoz csak később, február elején csatlakozó Alexandru Vaida-Voevod képviselte.⁶ Tagja volt még a küldöttségnek mások mellett Constantin Coandă tábornok, egykori miniszterelnök, Constantin Diamandy volt pétervári követ, a miniszterelnök egyik legfőbb bizalmasa, továbbá Victor Antonescu párizsi és George Danielopol washingtoni követ. A küldöttség főhadiszállása a párizsi román követség Champs Élysée sugárút 77. sz. alatti székhelye lett.⁷

A román küldöttség maximális követelésekkel állt elő: Besszarábia, Bukovina egésze, Erdély egésze, Máramaros, Partium, a Tiszántúl keleti szegélye egészen a Debrecen–Szeged-vonalig, továbbá a Bánság egésze.⁸ Mértéktelen követeléseit Brătianu következetlen és álságos érvrendszerrel próbálta alátámasztani: az 1916-os titkos szerződés előírásait vette alapul (habár azok nem tartalmazták Besszarábiát), az etnikai, gazdasági, stratégiai jellegű megfontolásokat pedig szükség szerint felcserélte egymással vagy elhagyta őket.

A békekonferencia Legfelsőbb Tanácsának 1919. február 1-jei ülése

■ A magyar–román határral kapcsolatos álláspontját Brătianu első ízben 1919. február 1-jén fejtette ki a békekonferencia legfőbb szervének számító Legfelsőbb Tanács előtt.⁹ Mellőzte a földrajzi, gazdasági, közlekedési szempontokat, és csak az 1916-os szerződést, valamint az etnikai érveket említette. Beszédét azzal az álságos kijelentéssel kezdte, hogy Románia igényei soha nem voltak imperialista jellegűek, hanem csupán népe egyesülési vágyát fejezték ki. Ezt követően országa 1916-os hadba lépéséről, annak előzményeiről és okairól beszélt. Részletesen kitért a háborús erőfeszítésekre, és megmagyarázta, miért kellett megkötni a központi hatalmakkal az 1918. május 7-i különbékét. Kijelentette, hogy Románia ragaszkodik az 1916-os bukaresti titkos szerződésben rögzített határokhoz. Véleménye szerint ez a szerződés a magyar nép jogos igényeit is figyelembe vette azáltal, hogy nem ítélte oda Romániának a Tiszától keletre fekvő „történelmi és földrajzi területet”, amelynek politikai-kulturális központja Debrecen. A történelmet meghamisítva azt állította, hogy a „mintegy egymillió, összefüggő tömbben élő magyar lakos” a magyar uralom következtében és a budapesti kormányok adminisztratív intézkedései folytán hatolt be ide „az utóbbi időben”.¹⁰

Kihasználva a nagyhatalmak jelen lévő képviselőinek tájékozatlanságát, egy sor – jórészt valótlán – demográfiai érvvel próbálta alátámasztani területi követeléseit. Azt mondta, hogy a magyar statisztikák szerint

Erdélyben 55% a román és 23% a magyar lakosság aránya. A Bánságot nem számítva, ez egymillió magyart, illetve két és fél millió románt jelent. Mivel azonban a magyar statisztikai adatokat pontatlanoknak tartotta, saját becslése szerint a szóban forgó területen valójában 2 900 000 román (72%) és csak 687 000 (15%) magyar él.¹¹ Brătianu becslése a valósághoz képest az erdélyi románok számarányát jóval felnagyította, a magyarokét pedig lecsökkentette. Az 1930-as román népszámlálás adatai szerint ugyanis Erdélyben a lakosság 58,2%-a volt román (az 1910-es magyar népszámlálás szerint 53,8%), míg 26,7%-a (az 1910-es magyar népszámlálás szerint 31,6%) magyar anyanyelvű. Nemzetiség szerint 1930-ban a románok 57,8%, a magyarok pedig 24,4%-ot tettek ki.¹² A román miniszterelnök elhallgatta, hogy a székelyek is magyarok: külön népcsoportként határozta meg őket, 450 ezerre becsülve a számukat. Azt is kijelentette, hogy a magyarok „főként hivatalnokok és katonák”, és „a román lakosság közt élő uralkodó osztályt képeznek”.¹³ Demográfiai fejtegetéseit úgy összegezte, hogy a népesség túlnyomó többsége román, és csupán egy vidék van, amelyre Románia – noha néhány román falu is található ott – nem tart igényt: nevezetesen Debrecen környéke. Ezt nagylelkűségének bizonyítékeként tárta a Legfelsőbb Tanács elé, valamint azért, „hogy követeléseik etnikai jogalapját tisztán megőrizték”.¹⁴ Az 1919. december 1-jei gyulafehérvári nagygyűlésre utalva elmondta, hogy az erdélyi románság képviselői, „mintegy 150 000 ember a térség valamennyi részéből” már kimondta a Romániához való csatlakozásukat.¹⁵ Lloyd George brit miniszterelnök felvetésére, miszerint „néhány kisebbségek” nem vettek részt a döntésben, azt válaszolta, nem egészen érti a kérdést, hiszen „Románia azért harcolt, hogy nemzeti akaratát érvényesíthesse a magyar kisebbség felett”.¹⁶ Ezzel kifejezésre juttatta, hogy a román kormányzat az erdélyi kérdést alapvetően katonai kérdésnek tekinti, és akként is kezeli.¹⁷ Megígérte ugyanakkor, hogy tiszteletben fogják tartani a kisebbségek jogait, és számukra a lehető legnagyobb mértékű szabadságot garantálják.

A román küldöttségvezető távozása után vita alakult ki a nagyhatalmak képviselői között arról, hogy érvényesnek kell-e tekinteni a Romániával kötött 1916-os titkos bukaresti szerződést. Vittorio Orlando olasz külügyminiszter az érvényesség mellett érvelt, mivel attól tartott, hogy a szerződés területi előírásainak negligálása az Olaszországgal 1915-ben kötött hasonló szerződés érvényességét veszélyeztetheti.¹⁸ Georges Clemenceau francia miniszterelnök, a békekonferencia elnöke viszont vitatta a Romániával kötött szerződés érvényességét, Lloyd George brit kormányfő pedig arra mutatott rá, hogy „Románia most többet kér, mint amennyit a titkos egyezmény számára megígért”.¹⁹ Végül abban maradtak, hogy az 1916-os szerződés előírásainak érvénytelenítése nem jelenthet precedenst. Azt is elhatározták, hogy az új román határról szóló döntés meghozatala előtt bizottságot hoznak létre (a tanulmányunk elején már említett ún. román–jugoszláv területi szakbizottságot), amely meg-

vizsgálja a román követeléseket, és a lehető legrövidebb határidőn belül javaslatokat tesz a méltányos rendezésre.

A román–jugoszláv területi szakbizottság Erdéllyel kapcsolatos vitái és a végleges határ megállapítása

■ A szerb–román és a magyar–román határ megállapítására felállított szakbizottság tagjait február 3-án nevezte ki a Legfelsőbb Tanács. Összetétele azonos volt a békekonferencia középszintű testületének számító Területi Bizottságéval: a négy érdekelt nagyhatalom – Franciaország, Nagy-Britannia, az Egyesült Államok, Olaszország – két-két képviselőjéből állt, ám időnként más szakértőket is meghívtak a tanácskozásokra. Franciaországot André Tardieu és Jules Laroche, az Egyesült Államokat Charles Seymour és Clive Day, Nagy-Britanniát Sir Eyre Crowe és a románbarátságáról ismert, Robert W. Seton-Watson köréhez tartozó Allen W. Leeper, Olaszországot pedig Giacomo de Martino és gróf Luigi Vannutelli-Rey képviselte.²⁰

A szakbizottság 1919. február–márciusban összesen tizenhárom alkalommal ülésezett, ebből kilenc alkalommal a magyar–román határ megállapításával (is) foglalkozott. Az első érdemi vitára ez ügyben a már említett február 11-i ülésen került sor. A bizottság egyetértett abban, hogy Erdélyt Romániának kell juttatni, de abban is, hogy a román küldöttség által követelt határ túlságosan nagyszámú magyar népességet foglal magában, ezért azt vissza kell vonni keleti irányban. A magyaroknak leginkább kedvező álláspontot az amerikai küldöttség képviselte: az általuk javasolt határvonal húzódott a legkeletebbre, míg a franciáké a legnyugatibbra. A britek elképzelése a kettő között állt, míg az olaszok nem tették egyértelművé álláspontjukat.²¹ Az amerikai küldöttek amellezt érveltek, hogy a határmegvonásnál a stratégiai szempontokat lehetőség szerint háttérbe kell szorítani, és mindenekelőtt az etnikai és gazdasági szempontokat kell kihangsúlyozni. Ezért az etnikai határvonalat támogatták, mivel „ez a határ tartósabb”. Ebből következőleg a Szeged–Orosháza–Békéscsaba–Debrecen-, továbbá a Nagyvárad–Nagykároly–Szatmárnémeti-vasútvonalat is meghagyták volna Magyarországnak. Ezzel szemben a francia, az olasz és a brit delegáció az amerikaiaknál nagyobb jelentőséget tulajdonított a stratégiai-gazdasági megfontolásoknak, és míg az elsőként említett vasútvonalat ők is Magyarországnak hagyták volna meg, addig a Nagyvárad–Nagykároly–Szatmárnémeti-vonalat Romániának kívánták adni.

Az erdélyi kérdés legközelebb a február 17-i és 19-i ülésen került napirendre. 17-én megvitatták az időközben elkészült konkrét határterveket – egyedül az olasz küldöttség nem tett javaslatot. Az elnöklő Tardieu megállapította, hogy az amerikai, angol és francia határjavaslatok mindegyike eltér az 1916-os titkos szerződéstől, a legjelentősebben az amerikai. A kibontakozó vita egyik sarokpontja a Románia és Cseh-Szlovákia

közötti vasúti összeköttetés biztosításának kérdése volt. Ennek fontosságát az amerikaiak is elismerték, azonban a többi küldöttséggel szemben elleneztek a Nagyvárad–Mátészalka–Csap-vasútvonal Romániához csatolását. Seymour határozottan visszautasította, hogy Nagyvárad és környéke Romániához kerüljön, mivel ez „200 000 magyart és csak elenyésző számú román érintene”.²² Az amerikai küldöttek etnikai megfontolásból – bár a többi bizottsági taghoz hasonlóan a magyar népszámlálási adatokat ők is hamisaknak és tendenciózusoknak vélték – Szatmárnémetit is Magyarországnak hagyták volna. Az angol Leeper elismerte ugyan, hogy a térséget majdnem teljesen magyar népesség lakja, ennek ellenére a Románia és Cseh-Szlovákia közötti összeköttetés biztosítása érdekében Szatmárnémeti Romániához való csatolását javasolta, amivel a francia küldöttség is egyetértett. 19-én folytatódott a vita. Seymour kijelentette, hogy Nagyszalontát, Nagyváradot és Székelyhidat Romániához lehetne csatolni, Nagyváradot és Szatmárnémetit azonban nem, „aminek következtében egy bizonyos számú magyar megmenekülhetne”, a románok pedig kiépíthetik a maguk közvetlen vasútvonalát a Tiszához.²³ A francia és angol küldöttek viszont ragaszkodtak ahhoz, hogy Nagyvárad és Szatmárnémeti, valamint a Nagyvárad–Mátészalka–Csap-vasútvonal Romániához kerüljön, ellentétben az olasz delegációval, amely hajlandóságot mutatott arra, hogy csatlakozzék az amerikai indítványhoz.

A február 22-i ülésre Brătianut és Vaida-Voevodot is meghívták. A román miniszterelnöknek előbb földrajzi, politikai és gazdasági jellegű kérdésekre kellett válaszolnia. Ezután megkérdezték tőle, hogy milyen politikát kíván a jövőben folytatni a nemzeti kisebbségekkel, mindenekelőtt a magyarokkal szemben. Brătianu kifejtette, hogy a román kormánynak egyelőre rájuk kell kényszerítenie az akaratát, és el kell fogadtatnia velük győzelem végleges voltát. A szerinte Budapestről „mesterségesen szított lázongás” végeztével viszont „rendkívül liberális” politikát folytat majd velük szemben.²⁴ Ugyanakkor elő fogja segíteni a „mesterséges elemek távozását”, viszont liberálisnak fog mutatkozni „az állandó elemekkel szemben, amelyeknek asszimilációjáról nem adminisztratív rendelkezések, hanem az idő és az érdekek fognak gondoskodni”.²⁵

A magyar–román határról szóló vita március 2-án folytatódott. Az olasz álláspont február 19-éhez képest 180 fokos fordulatot vett: gróf Vannutelli Rey bejelentette ugyanis, hogy „az olasz küldöttség csatlakozik ahhoz a javaslathoz, amely Nagyvárad és Szatmárnémeti városokat, valamint ezeknek [...] környékét Husztig Romániának juttatja”.²⁶ Elismerete ugyan, hogy a két partiumi város lakossága többségében magyar, de most már ő is úgy vélte, nem szabad az Arad–Máramarosziget közötti fővonalat kettévágni, és biztosítani kell Románia és Cseh-Szlovákia összeköttetését. Az amerikaiak, bár továbbra is hangoztatták fenntartásaikat, elfogadták a Nagyváradból Nagyváradon keresztül Aradra vezető vasútvonal Romániához kerülését. Határozottan elvetették viszont azt a brit javaslatot, amely a Románia és Cseh-Szlovákia közötti határt

Vásárosnaményon keresztül húzta volna meg, Romániának és Cseh-Szlovákiának ítélve a Nagykároly–Csap-vasútvonalat. A bizottság végül döntést hozott arról, hogy Románia határainak részletes megvonását egy albizottságra bízza, amelynek tagjai Seymour, Leeper, Henri Le Rond tábornok és gróf Vannutelli-Rey. Az albizottság néhány nap alatt elkészült a munkával, amelyet 1919. március 7-én ismertettek.²⁷ Amint az már az előző ülésen eldőlt, Románia megkapta a partiumi vasútvonalat, az attól nyugatra fekvő 3-10 kilométeres területsávot, valamint Nagykárolyt és Szatmárnémetit is, a Nagykároly–Csap-vasútvonal azonban Magyarországon maradt. Az 1:1 000 000 léptékű angol térképre felvitt határvonal pontos berajzolását a küldöttségenként egy-egy katonai képviselőből felállítandó szakbizottságra bízta. A román–jugoszláv területi szakbizottság ezt követően még két alkalommal foglalkozott Románia nyugati határaival. Március 11-én felolvasták az Erdélyre vonatkozó jegyzéktervezetet, egy hét múlva, 18-án pedig – tehát még a magyarországi tanácsköztársaság kikiáltása előtt – véglegesítették a magyar–román határt, ami már csak elenyésző mértékben módosult a későbbiekben.

Az új határvonal román szempontból kedvezőtlenebb, magyar szempontból valamivel kedvezőbb volt az 1916-os titkos szerződésben foglaltaknál: Románia az általa igényelt 93,2 ezer km²-nyi erdélyi és partiumi területből végül 83,8 ezer km²-t kapott meg, tehát közel 10 ezer km²-rel, azaz mintegy 10%-kal kevesebbet. Ehhez azonban hozzájött még a Bánság kétharmad része, 19,7 ezer km², így a történeti Magyarország területéből összesen mintegy 103 ezer km²-rel részesedett.²⁸

A végső jelentést 1919. április 6-án terjesztették a békekonferencia közép szintű testülete, a Területi Bizottság elé, amely egész apró módosításokkal április 15-én küldte tovább a Külügyminiszterek Tanácsának. Ez május 8-án hagyta jóvá az új román határokat, a Négyek Tanácsa, azaz a „négy nagy” (Woodrow Wilson amerikai elnök, David Lloyd George brit, Georges Clemenceau francia és Vittorio Orlando olasz miniszterelnök) pedig május 12-én tette ugyanezt.²⁹ Ekkor azonban a román hadsereg már a Tiszánál állt, a békekonferencia által megállapított határtól nyugatra.

A Négyek Tanácsa által jóváhagyott új román határokat csak egy hónap elteltével, június 11-én ismertette a Külügyminiszterek Tanácsa Brătianuval és Vaida-Voevoddal. Brătianu közölte: legalább két övezetben: Nagykároly körzetében, valamint Szeged és Nagyvárad között határmódosítást kíván. A végleges válasz megadására azonban 10-12 nap haladékot kért.³⁰ Vaida-Voevod Maniuhoz írt leveléből kiderül, hogy a június 11-i ülést követően Brătianu lakásán megbeszélést tartottak, és abban egyeztek meg, hogy „végeredményben, 3 kérdéstől eltekintve, az új határ nem is rossz. Szükség volna: 1) kitarítani a vasútvonaltól 10-15 kilométerre történő eltolása mellett; 2) a Nagykároly és Csap közötti vonal kiigazítására, 3) mint legfontosabb módosításra, mindenekelőtt a Maros torkolatának megszerzésére. Ha végre megvolna már a magyarokkal a határ, összpontosíthatnánk erőinket a Bánság kérdésére.” A sikert illetően

azonban Brătianu szkeptikus volt, és attól félt, „ha belemegy az alkudozásokba, nemcsak nem érne el semmit, de a tárgyalás alapjáról való lemondással gyengítené a pozícióját”.³¹ A Négyek Tanácsa már másnapi, június 12-i ülésén módosítás nélkül véglegesítette az általa egy hónappal korábban jóváhagyott magyar–román határt, amelyet majd az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés rögzít.

„Nem tárgyalunk, ellenállunk”

■ Szövetségesi kapcsolataik ellenére Románia és a győztes nagyhatalmak között számos konfliktus merült fel a békekonferencia ideje alatt. Ezek egyrészt abból adódtak, hogy a győztes kisállamok, köztük Románia, csupán másodlagos szerepet tölthettek be a békekonferencián, és a nagyhatalmak nem vonták be őket a vesztes államokkal kötendő békeszerződések kidolgozásába. Ez felháborította a román küldöttségvezetőt, akit az is zavart, hogy országa nem részesülhetett kellő mértékben a győzteseket illető jóvátétel összegéből. Rendkívüli módon sérelmezte azt is, hogy szövetségesei érvénytelennek tekintik az 1916-os bukaresti titkos szerződést, ezért Románia nem érvényesítheti maximálisan területi követeléseit.

A nagyhatalmak és Románia közötti legélesebb összeütközést azonban a tervezett kisebbségvédelmi szerződés váltotta ki. A békekonferencia ugyanis Lengyelországgal, Görögországgal, Csehszlovákiával, Jugoszláviával és Romániával kisebbségvédelmi szerződést kívánt aláíratni, az utóbbi három esetben az osztrák békeszerződés aláírásával egy időben. A román kormány hevesen tiltakozott ez ellen, és országa belügyeibe való beavatkozásnak minősítette. Olyan eszköznek tartotta a kisebbségvédelmi rendszert, amely által a nagyhatalmak gazdasági és politikai nyomást gyakorolhatnak majd országára. Csak akkor lett volna hajlandó aláírni a kisebbségvédelmi szerződést, ha annak rendelkezéseit a Nemzetek Szövetségéhez tartozó összes állam elfogadja a saját területén.³²

A békekonferencia 1919. május 31-i plenáris ülésén parázs vita alakult ki a kisebbségvédelem kapcsán Wilson amerikai elnök és Brătianu között. Wilson visszautasította a román miniszterelnök érvelését, hogy a nagyhatalmak megsértenék Románia szuverenitását. Kijelentette: ha hozzájárulnak Románia nagy területi gyarapodásához, akkor joguk van ragaszkodni „a béke bizonyos garanciáihoz”. A román miniszterelnök válaszként közölte, hogy amennyiben megmaradnak a kisebbségvédelmi szerződésre vonatkozó sérelmes passzusok az osztrák békeszerződésben, úgy azt kormánya nem fogja aláírni. A Négyek Tanácsa rögtön ezt követően azonban úgy döntött, hogy nem változtat a békeszerződés szövegén.³³

Így tehát végeredményben sem a határkérdés, sem a kisebbségvédelem ügyében nem alakult ki egyetértés a békekonferencia és Brătianu között, aki éppen ezért 1919. július 2-án sértődötten hazautazott Bukarestbe. Egyelőre azonban nem mondott le miniszterelnöki, illetve küldött-

ségvezetői posztjáról. Párizsban maradt helyettesét, Nicolae Mișut azzal a határozott utasítással látta el, hogy „nem tárgyalunk, és ellenállunk”.³⁴

A Románia és a békekonferencia közötti kötélhúzás az elkövetkező hónapokban is folytatódott. Időközben, mint ismeretes, a Tiszántúl felszabadítását, a román csapatok visszavonásának kikényszerítését célzó 1919. július 20-án kezdődött magyar katonai offenzíva összeomlott, és az ezt követő ellentámadás során a román hadsereg átkelt a Tiszán. A kilátástalan katonai és politikai helyzet miatt a magyarországi tanácskormány augusztus 1-jén lemondott, 4-én pedig a román hadsereg ünnepelesen bevonult Budapestre, és Észak-Dunántúlt is megszállta. A nagyhatalmak el szeretnék volna érni a román csapatok magyarországi visszavonását és a megszállt területeken végrehajtott rekvirálások megszüntetését, valamint a kisebbségvédelmi szerződés aláírását. A november 15-én Bukarestnek küldött ultimátumszerű jegyzék megfenyegette a román kormányt, hogy ha nem teljesíti a fenti követeléseket, akkor kizárja magát a szövetségesek soraiból, és a békekonferencia minden kapcsolatot megszakít vele.³⁵ Az 1919. december 5-én megalakult Vaida-Voevod-kormány Clemenceau-nak küldött levelében végül kinyilvánította készségét a kisebbségvédelmi szerződés aláírására, ha azon bizonyos módosításokat hajtanak végre, és a békekonferencia írásban rögzíti, hogy nem fog sérülni Románia állami szuverenitása.³⁶ A szövetséges és társult főhatalmak és Románia közötti kisebbségi szerződést végül 1919. december 9-én kötötték meg, román részről Constantin Coandă tábornok másnap látta el kézjeggyel.³⁷

A párizsi békekonferencia döntései nyomán – bár végül nem teljesült minden területi követelése – Románia geopolitikai helyzete megváltozott Európában, és kis országból közepes méretű állam lett. A történeti Erdéllyel, a Bánság kétharmadával, a Partiummal, továbbá a Besszarábiával és Bukovinával kiegészült Románia területe több mint kétszeresére növekedett, és lakossága is majdnem megduplázódott. Románia összesen 103 093 km²-rel részesedett a történeti Magyarország területéből. Az 1910. évi magyar népszámlálás adatai szerint a hozzácsatolt részekben 5 millió 257 ezer ember élt, akik közül 31,6%, mintegy 1,6 millió magyar anyanyelvű volt. Nagy-Románián belül az erdélyi románok többnyire akadálytalanul érvényesíthették nemzeti, gazdasági és kulturális érdekeiket. A kisebbségbe került magyarok önrendelkezési igényeit azonban egyáltalán nem vették figyelembe sem a párizsi döntéshozók, sem a két világháború közötti bukaresti kormányok.

■ JEGYZETEK

1. Az ülés jegyzőkönyvét közli *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről, 1918–1919*. Összeállította és szerkesztette Ádám Magda és Ormos Mária. Akadémiai Kiadó, Bp. 1999. 79. sz. irat. Vö. Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Helikon Kiadó, Bp., 2018. 209.

2. V. V. Tilea: *Acțiunea diplomatică a României. Nov. 1919 – Mart. 1920*. Tipografia Poporului, Sibiu, 1925. 14.
3. Ormos Mária: *Padovától Trianonig, 1918–1920*. Második, változatlan kiadás. Kosuth Könyvkiadó, [Bp.] 1984. 81, 120; Vö. Lucian Leuștean: *România, Ungaria și Tratatul de la Trianon*. Editura Polirom, Iași, 2002. 35–36; Anastasie Iordache: *Ion I. C. Brătianu, un corifeu al democrației și al liberalismului românesc*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Editura Albatros, Buc., 2007. 454–456.
4. Az antant képviselőivel kötött 1916. augusztus 4/17-i bukaresti titkos szerződés előírásai szerint a román hadseregnek 10 napon belül meg kellett támadnia a Monarchiát, cserében Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Oroszország elismerte Románia jogát Bukovina nagy részére, a Bánságra, Erdélyre és Kelet-Magyarország egy részére. Debrecen és Szeged megmaradt volna Magyarországnak, viszont Vásárosnamény, Mátészalka, Békéscsaba, Makó és Gyula Romániához került volna. A szerződés szerint Romániának tilos volt különbékét kötnie az ellenséggel. A központi hatalmakkal 1918. május 7-én kötött különbékéjével Románia azonban megszegte ezt az ígéretét, még akkor is, ha I. Ferdinánd király nem látta el kézjegyével a békeszerződést.
5. Ormos: i. m. 121–122; Leuștean: i. m. 38; Margaret MacMillan: *Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia*. Gabo Kiadó, Bp., 2005. 168; Vö. L. Balogh Béni: *Erdély megszerzése – Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*. Bevezető tanulmány. In: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*. Dokumentumok. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta L. Balogh Béni. Kézirat, megjelenés előtt, 37.
6. Vaida-Voevodnak később jelentős szerep jutott: 1919. december 5-én miniszterelnökké nevezték ki, így ő lett a román békeküldöttség vezetője 1920. március közepéig, amikor is leváltották kormányfői tisztségéből. Vaida-Voevod Iuliu Maniunak, a nagyszebeni román Kormányzótanács elnökének Párizsból írt levelei magyarul is olvashatók: Alexandru Vaida Voevod: *Levelek a Békekonferenciáról*. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Mircea Vaida-Voevod. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2018.
7. Sherman David Spector: *Rumania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*. Bookman Associates, INC. New York, 1962. 74; Constantin Botoran et al.: *România și conferința de pace de la Paris (1918-1920). Triumful principiului naționalităților*. Coordinator Viorica Moisuc. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983. 315.
8. A Bánság egy részére a szerb állam is igényt tartott, ami komoly konfliktust eredményezett a két ország között. A Bánság kérdésére nem térünk ki tanulmányunkban. Erre vonatkozóan lásd Gulyás László: *Küzdelem egy multietnikus régióért, avagy a Bánság felosztásának (1918–1920) problematikája multidiszciplináris megközelítésben*. Múltunk 2018. 3. sz. 150–205.
9. Részletet közöl belőle: *Sorsdöntések. A kiegyezés – 1867. A trianoni béke – 1920. A párizsi béke – 1947*. Összeállította, szerkesztette, az előszót és a magyarázó szövegeket írta Gerő András. Göncöl Kiadó, Bp., [é. n.] 127–131. Vö. Romsics: *Erdély elvesztése...* 205–208.
10. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (A román Külügyminisztérium Levéltára, Bukarest), Fond Conferința de Pace de la Paris, anul 1946, vol. 96, Zeno Câmpăneanu: *Frontiera româno-ungară. Desfășurarea acțiunii diplomatice 1916–1923*, f. 21.
11. *Sorsdöntések...* 128.
12. Irina Livezeanu: *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*. Editura Humanitas, Buc., 1998. 164; Köpeczi Béla: *Kitékintés: Erdély útja 1918 után*. In: *Erdély története*. Harmadik kötet. *1830-tól napjainkig*. Szerkesztette Szász Zoltán. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986. 1742.
13. *Sorsdöntések...* 128.
14. Uo.
15. Uo. 128–128. (A mai román történetírásban elfogadottnak számító becslés szerint a gyulafehérvári nagygyűlésen mintegy 100 000 ember vett részt.)

16. Uo. 129; Spector: i. m. 93.
17. Ormos: i. m. 157–158.
18. Romsics: *Erdély elvesztése...* 208.
19. *Sorsdöntések...* 130.
20. Romsics: *Erdély elvesztése...* 199–200; Uő: *A trianoni békeszerződés*. Osiris Könyvkiadó, Bp., 2001. 108–109; Leuştean: i. m. 54.
21. Romsics: *A trianoni békeszerződés...* 115.
22. *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről, 1918–1919...* 83. sz. irat.
23. Uo. 85. sz. irat.
24. Uo. 86. sz. irat; Spector: i. m. 107.
25. *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről, 1918–1919...* 86. sz. irat.
26. Uo. 90. sz. irat.
27. Uo. 96. sz. irat.
28. Uo. 122. sz. irat, 3. sz. melléklet; Romsics: *Erdély elvesztése...* 212–213.
29. Leuştean: i. m. 57–58.
30. Ormos: i. m. 303; *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről, 1918–1919...* 147. sz. irat; *Sorsdöntések...* 150–151.
31. Vaida Voevod: i. m. 139.
32. Lásd L. Balogh Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok...* 54. sz. irat.
33. Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása, 1919–1920*. Mecenas Könyvkiadó, [Bp.] 1989. 84–85.
34. Tilea: i. m. 19; Romsics: *Erdély elvesztése...* 216; Iordache: i. m. 483–488; Spector: i. m. 157. MacMillan szerint Brătianu rossz benyomást keltett a békekonferencián: elutasította a kompromisszumot, kijött a sodrából, és duzzogott, amikor a meghallgatások során túlságosan részletekbe menően kérdezték. (MacMillan: i. m. 177.)
35. *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről, 1919–1920*. Összeállította és szerkesztette Ádám Magda és Ormos Mária. Akadémiai Kiadó, Bp., 2004. 55. sz. dokumentum „A” melléklete. (A román csapatokat pont ezekben a napokban, november 14–16. között vonták ki Budapestről.)
36. L. Balogh: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok ...* 92. sz. irat.
37. A kisebbségi szerződés megkötésének előzményeit röviden összefoglalja Balogh Arthur: *A kisebbségek nemzetközi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján*. Berlin, Ludwig Voggenreiter Verlag Magyar Osztály, 1928. 32–33.

SZARKA LÁSZLÓ

A CSEH-SZLOVÁK–MAGYAR HATÁR KIALAKULÁSA, 1918–1920

Sokféleképpen lehetne érzékeltetni a trianoni békeszerződés ellentétes előjelű szlovák és magyar emlékeztét, de talán Štefan Osuskýnak, a csehszlovák békedelegáció szlovák főtthkárának visszaemlékezése eléggé élesen jelzi a különbséget a gyászba zuhanó magyar közvéleménnyel szemben a győztes Csehszlovákia s azon belül az új államkeretek közé került szlovákság diadala közt: „Egy dolgot sohasem fogok elfelejteni. Amikor 1920. június 4-én háromnegyed ötkor a trianoni szerződést az ellenjegyzők sorában aláírássommal elláttam, tisztában voltam azzal, hogy a szlovák nemzetnek a régi Magyarországgal való elszámolását írtam alá, azt a számlát, amelyet nemzetemnek minden vérrel megfizetett szenvedéséért és nyomorúságért nyújtottunk be. És ez az elszámolás örök érvényű!”¹ Győztesek és vesztesek viszonyát s viszonyulásukat Közép-Európa 1918 előtti birodalmi szerkezetének nemzetállami átalakításához leginkább a párizsi békekonferencia határkijelölő döntései határozták meg a legártóssabban. Aligha meglepő, hogy az államhatárként teljességgel előzménytelen csehszlovák–magyar határ létrejöttének megítélésében máig fel-fellángolnak a szakmai és publicisztikai viták.

**A Magyarországi
Tanácsköztársaság
alapvetően átírta
a békekonferencia
Magyarországgal
kapcsolatos
menetrendjét.
A közép-európai
bolsevik veszély és a
kiterjedt
magyar–csehszlovák–
román határháború
megelőzésére különbö-
ző tervek születtek.**

■ Az 1918 előtti magyarországi szlovák nacionalizmusnak –1848-tól, de különösen az 1861. évi turócszentmártoni nemzeti deklarációtól kezdődően – a Magyarországon belüli területi autonómia igénye vált a legfőbb politikai programjává. A 14 vármegye egybefüggő szlovák többségű részére kiterjedő „felső-magyarországi szlovák kerület” terve az etnikai határokkal először territorializálta a szlovákok által már jóval korábban is *Slovenskónak* nevezett virtuális nemzetiségi régiót.² Megjelentek a belső etnikai határok a magyarországi nemzetiségi régiók, így a felvidéki szlovák terület kijelölésének lehetséges bázisaként a Aurel Popovici *Nagyausztriai Egyesült Államok* tervezetében és persze Jászi Oszkár 1918. november végi „tót impérium” javaslatában is.

Mint ahogy a Csehszláv (később: Csehszlovák) Egység néven 1896-ban létrehozott egyesület cseh vezetőit is folyamatosan foglalkoztatta a kompakt szlovák nyelvterület, és a *Naše Slovensko* (Mi Szlovákiánk) című lapban folyamatosan jelentek meg a régiót felfedező, védelmező, egyszersmind a csehszlovák egység célterületeként értelmező írások. Mindez fontos szerepet játszott abban, hogy a Monarchia élén és a magyar trónon 1916 decemberében bekövetkezett tróncsere után az újra összehívott Reichsrat cseh képviselői az általuk létrehozott Cseh Szövetség nevében 1917. május 30-án államjogi nyilatkozatban jelentették be, hogy a nemzeti önrendelkezésre hivatkozva „követelik a csehszlovák nemzet minden ágának a demokratikus cseh államban történő egyesítését, nem megfélelkezve a nemzet szlovák ágáról, amely összefüggő egészet alkot a történeti cseh hazával”.³

Az előzmények közt az amerikai cseh, szlovák, ruszin kivándorlók szervezeteinek kezdeményezései is fontos szerepet játszottak. Az amerikai Szlovák Liga 1914. júniusi memorandumának szintén a Magyarországon belüli autonómia jelentette a legfőbb célt, amelyet a világháború kitörése után, 1914 szeptemberében már a nemzeti önrendelkezés követelésére cseréltek le.⁴ Az amerikai cseh-szlovák együttműködés eredményeként az 1916. évi clevelandi egyezmény, majd az 1918-as pittsburghi egyezmény támogatta a két nemzet közös államának programját.⁵ A ruszin szervezetek közül 1918 májusában elsőként a *Národná obrana* nevű szervezet vette fel a kapcsolatot Masarykkal, és elsőként jelentették be rutének által lakott északkelet-magyarországi megyék Csehszlovákiához való társulását.⁶

A világháború záró szakaszában szlovák ellenzéki csoportok is aktivizálódtak. Nem véletlen, hogy a csehszlovák orientáció elkötelezett híve, Vavro Šrobár vállalta a passzivitás megtörését. Az 1918. május 24-i, illetve az október 30-i turócszentmártoni tanácskozásokon a csehszlovák orientáció elsöprő többségre jutott, ami a szlovákok esetében – a horvátokhoz, szlovénekhez hasonlóan – egyfajta közvetetett önrendelkezés-ként, a közös állam létrehozásában meghatározó szerepet játszó cseh, il-

letve szerb nemzet által létrehozott államhoz való csatlakozást s azon belül az a korábbi autonómiaörekvések folytatását jelentette.⁷

Államalapítás emigrációban

■ A szlovákok és az általuk lakott *Slovensko* sorsának alakításában döntőnek azonban párizsi székhelyű, de Londonban, Rómában, Szentpéterváron, Kijevben szintén fellépő Csehszlovák Nemzeti Tanács (CSNT) – T. G. Masaryk, Edvard Beneš, M. R. Štefánik – diplomáciai és propaganda-tevékenysége bizonyult, minthogy a csehszlovák kérdés 1915-től kezdve a nagyhatalmak érdeklődését is kiváltotta.⁸ Masarykéknak ez a rendkívül tudatos és szervezett emigrációs tevékenysége folyamatosan kapcsolatban állt a prágai politikusok, újságírók „cseh Maffia” néven elhíresült szervezetével. Masaryk, Beneš és az orosz, olasz, francia hadifogságba esett cseh, szlovák katonákból csehszlovák légiókat létrehozó szlovák Milan Rastislav Štefánik, valamint az 1916-ban az amerikai szlovákok küldöttként hozzájuk csatlakozó Štefan Osuský a cseh-szlovák államalapítás sikerét részben szervezett munkájuknak, nagyoobbrészt viszont az antant és az USA, különösen pedig Franciaország kelet-közép-európai háborús célpolitikájának köszönheték.

Az 1915 ősztől Párizsban francia és cseh nyelven megjelentetett *L'Indépendance tchécoslovaque*, illetve *Československá samostatnost* folyamatosan foglalkozott a cseh-szlovák közös állam kérdéseivel. 1916. decemberi 10-én az egész számot a szlovák kérdésnek szentelték. A Francia–Cseh Liga Párizsban 1915 májusától megjelent *La Nation Tchéque* folyóiratának belső címlapján a tervezett csehszlovák állam térképén a határvonal a szlovák–magyar etnikai vonalat követte. Ezt a változatot váltotta fel a lapban 1916 decemberétől az a Beneš nevéhez kötött térkép, amely az etnikai határt stratégiai – folyami és vasúti – határral pótolta. Ez Vácig a Duna vonalát jelentette. Majd az Ipolytól mélyen délre a Cserhát, Mátra és a Bükk-hegység gerincén át Miskolctól keletre egyenes vonalban a Hernád menti Gesztelyig húzódott. Innen a Hernád mentén Aszalóig, tovább a Tokaji-hegység gerincén át Sárospatakig, majd a Bodrog, illetve a Tisza mentén a magyar–román határig ért az új vonal, amely majd a csehszlovák kormány 1919. áprilisi ún. második demarkációs vonal-javaslatában bukkan fel még egyszer.⁹

Ezzel együtt az 1918 májusától októberig Washingtonban tartózkodó és Wilsonnal három alkalommal is tárgyaló Masarykot méltatva – az általa létrehozott csehszlovák sajtóiroda jóvoltából – a *New York Times* 1918. augusztus 15-i számának címodalán olyan térképet közölt, amelyen a csehszlovák–magyar határ a magyar–szlovák nyelvhatárt követte.¹⁰ 1918. szeptember 11-én, a második találkozásjukon Masaryk megígérte Wilsonnak, hogy elküldi számára a tervezett csehszlovák állam etnikai térképét. Mindez jól jelzi, hogy a Fehér Ház ekkor már tisztában volt a Masarykék által tervezett állam soknemzetiségű jellegével, ami az ameri-

kai béke-előkészítést kezdettől fogva nyugtalanította.¹¹ Mindenesetre jól jelzi az emigrációs és a prágai cseh politika közti folyamatos kapcsolatok hiányát, hogy Károly császár engedélyével a CSNT és a Prágában létrehozott Csehszlovák Nemzeti Bizottság tagjai genfi találkozójukon először 1918. október 28–31. között tudtak személyesen is egyeztetni.¹²

Miközben Párizsban gyors ütemben láttak neki a győztesek a háború utáni Európa pacifikálásának, területi, államjogi átrendezésének, a francia, olasz, brit katonadiplomácia sorra jelölte ki azokat a demarkációs vonalakat, amelyek mögül ki kellett vonni a német, magyar, bolgár és török haderőt. A győztes antant kelet-európai szövetségeseinek hadseregei 1918 novemberétől azután sorra foglalták el azokat a területeket, amelyeket a győztesek által támogatott nemzetállamok a maguk számára igényeltek.¹³

Míg az 1918. november 13-i belgrádi fegyverszüneti egyezmény nem tartalmazott semmilyen említést a csehszlovák–magyar határról, és azt rövid ideig a Károlyi-kormány sikereként értékelték Kelet-Közép-Európában, a délszláv, román és a szerveződő csehszlovák hadsereg sorra foglalta el azokat a magyarországi területeket, amelyekre a három állam a háború alatt ígéretet kapott. Ezt a helyzetet mérte fel a Károlyi-kormány, amikor december 6-án megszületett – a magyar–szlovák etnikai határokkal többé-kevésbé egybeeső új demarkáció – a Bartha–Hodža-vonal. Ez és a december 23-i Vix-jegyzék már erőteljesen meghatározta a későbbi határkijelölést. Károlyi Vixhez intézett december 28-i válaszjegyzéke ugyan határozottan elutasította a jegyzékben kijelölt dunai és Ipoly-vonal elfogadását, a honvédő háború, a fegyveres konfliktus kockázatát azonban kellő haderő hiányában és a békekonferenciára szóló meghívás reményében nem vállalta.¹⁴ Mindennek hátterében a háború végzetével Párizsban maradt Beneš diplomáciai aktivitása húzódott. Sikerült például elérnie, hogy Pichon francia külügyminiszter felülbírált a Franchet d’Esperèy tábornok által – egyébiránt párizsi útmutatás alapján – megkötött belgrádi fegyverszüneti egyezményt. A győztes nagyhatalmak a vesztes birodalmak területének pacifikációját egybekapcsolták a nemzetállami „új Európa” kialakításával. Az új államok kormányai ennek megfelelően mindent elkövettek, hogy még a békekonferencia összehívása előtt elfogadtassák saját területi igényeiket, s azok egyértelműen bekerüljenek a francia, brit béketervekbe.

A csehszlovák–magyar határ kérdése a békekonferencián

■ Jóllehet a nemzetközi szakirodalomban mára kialakult egy viszonylag általános közmegegyezés arról, hogy az alapvetően jól és szakszerűen működő párizsi békekonferencia – a „büntető béke” főként franciák és olaszok által osztott elképzelése miatt – számos hibás döntésre ragadtatta magát.¹⁵ Ezzel együtt a győztes államok közvéleményében és történetírásában máig a döntések jogosultságának bizonyítására helyezik a fő

hangsúlyt. Ugyanakkor a vesztes államokban az elfogult és egyoldalú döntések elhibázottságát a kelet-közép-európai térségben fő rendezőelvnek kikiáltott önrendelkezési elv szelektív megvalósításában látják bizonyíthatónak.¹⁶

A január 18-án megnyitott békekonferencián a vesztes országok békeszerződéseinek előkészítése jelentette a munka egyik fő irányát. Ennek részeként a Legfelső Tanács sorra meghallgatta a vesztes országokkal szemben területi követeléseket megfogalmazó országok képviselőit, majd azokat az illetékes területi bizottságok és határmegállapító albizottságok részletesen megvitatták. A román és a délszláv küldöttséget követően a csehszlovák delegációra 1919. február 5-én került sor. Jóllehet a küldöttséget hivatalosan Karel Kramář miniszterelnök vezette, a területi követeléseket háromórás expozéban Beneš külügyminiszter fejtette ki.¹⁷ Csehszlovák szempontból szerencsés döntés volt, hiszen a csehszlovák határterveket – a párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanács 1918. nyári nagyhatalmi elismerését követően – Beneš mint ideiglenes külügyminiszter szívós munkával jórészt már sikerrel bevitte a francia béketerveket előállító úgynevezett tanulmányi bizottság szakértői anyagaiba.

Beneš a Főtanács előtti beszédének Magyarországgal kapcsolatos részében a csehszlovák–magyar delimitáció dunai határszakaszára koncentrált. Előbb történeti érvekkel, a honfoglalásig visszanyúlva bizonygatta, hogy a Duna bal parti területein a szláv településterület végig fennmaradt. Beneš döntő érveknek természetesen a folyamsziget gazdasági jelentőségét emelte ki a csehszlovák állam szempontjából. Lloyd George etnikai összetételt firtató kérdésére Beneš a Pozsonytól Vácig terjedő Duna-szakasz magyar többségét az erőszakos magyarosítással magyarázta, s jelezte, hogy ezt a Budapest agglomerációjában található 150 ezer fős szlovák enklávé ellensúlyozza. Jól jelzi Beneš statisztikai és földrajzi zsonglőrködésének érvrendszerét, hogy Sonnino miniszterelnök és Wilson elnök megjegyzéseire válaszolva a Duna-határt a régió magyar többségének ellenére azzal is igazolhatónak tartotta, hogy a szlovák etnikai terület nemcsak Pozsonynál, hanem Budapest fölött is elérte a folyó vonalát. Összességében szerinte az új határok meghúzását követően Csehszlovákiához 650 ezer magyar, Magyarországhoz pedig 450 ezer szlovák kerül. Ugyanígy arra is nagy hangsúlyt helyezett, hogy a Duna bal parti mellékfolyói közül szerinte korlátozott mértékben csak a Vág volt hajózhatónak tekinthető, ezért sem képzelhető el Szlovákia dunai országgént a dunai határ nélkül. A Dunától keletre eső határszakaszon viszont nem az Ipoly, hanem a nyugat-keleti irányú vasúti vonalak fontosságát emelte ki.¹⁸

A Magyarországgal szembeni területi igényeket folyamatosan a „magyar elnyomás” történeti és szociológiai érveivel is megpróbálta igazolni. A történeti érvek közt említette Kossuthnak a szlovákok követeléseivel kapcsolatos elutasítását. A magyar elnyomás súlyát illusztrálандó a *tót nem ember* szólásmondást is felidézte, s ezzel minden bizonnyal sikerült

tovább fokoznia a beszéd magyarellenes hangulatát. A dualizmus kori felső-magyarországi szlovák társadalom helyzetét a kétségkívül jelentős amerikai kivándorlásnak és belső vándorlásnak eltúlzott adataival igyekezett hitelesíteni. Mindeközben a Budapest környékén élő szlovákok számát már csak 90 ezerre becsülte, ezzel szemben a tévesen nem Nyíregyháza, hanem Debrecen körüli szlovák enklávét 80 ezerre taksálta.¹⁹ A csehszlovák békedelegációk belül működő szlovák szakértők, mindelelőtt Jozef Škultéty adataira támaszkodva néhány szociológiai érveléssel előhozakodott, amikor hangsúlyozta a szlovák anyanyelvűek kétségkívül alacsony arányát felső-magyarországi hivatalnokrétegen, illetve a legnagyobb adófizetőkön belüli alacsony szlovák részesedéssel.²⁰

Beszéde végén Beneš két sajátos csehszlovák területi többletkövetelésre is kitért. Egyrészt sajátos körképet adott az északkelet-magyarországi rutén területek Csehszlovákiához csatolásának indokairól. A galíciai ruszinokkal azonos nemzetiségcsoport szerint szorosan kapcsolódott a felső-magyarországi szlováksághoz, aminek bizonyítására a ruszin és szlovák nyelv közötti átmeneti keleti szlovák nyelvjárást is megemlíttette. Jóllehet eredetileg a csehszlovák területi tervek közt nem szerepelt a 450 ezer fős rutén közösség, Beneš szerint hiba lett volna a magyarok kényének kiszolgáltatni őket. Döntő érvnek a ruszinok előtt álló négy opciót vázolta fel felettebb célirányosan. A szovjet-orosz állam expanzióját, illetve a magyar alternatívát feltétlenül el kell kerülni, a lengyel megoldást pedig maguk a lengyelek sem kívánják. Ezért a számukra egyedül Csehszlovákián belüli autonómia ötletével tudta sikerrel megnyerni a Legfelső Tanács többségének támogatását.²¹

A kezdet kezdetén, 1915–1916-ban Masaryk által javasolt és saját kezűleg térképre is rajzolt csehszlovák–jugoszláv korridor – különösen magyar értelmezésben – hajmeresztő ötletének problematikus voltáról maga Beneš is meg volt győződve. Aligha véletlenül hagyta expozéja legvégére. Mindenesetre azt hangsúlyozta, hogy a cseh-szlovákok adriai kijáratához való igényének Pichon francia és Lansing amerikai külügyminiszterek által elvben támogatott megoldása csak akkor lehetett volna teljes értékű, ha az nem korlátozódott volna a szabad vasúthasználatra, hanem egy földrajzilag körülhatárolt, a Népszövetség által felügyelt területsáv kötötte volna össze a csehszlovák és a délszláv államot. Javaslatához maga Beneš is hozzáfűzte, hogy a kérdést „csupán megfontolásra érdemes ötletként vetette fel, s azt a békekonferencia általános elveivel összhangban lehet majd mérlegelni”.²²

A Németországgal, Ausztriával, Lengyelországgal és Magyarországgal szembeni csehszlovák területi igényekről első körben a Jules Cambon elnöklete alatt álló cseh-szlovák ügyek bizottsága hozta meg az érdemi döntéseket: elfogadta a Területi Főbizottság, illetve a Legfelső Tanács részére szóló javaslatokat.²³ A magyar békeszerződés csehszlovák vonatkozású területi rendelkezéseit is ez a bizottság, illetve a Le Rond vezette háttármegállapító albizottság tárgyalta meg elsőként.²⁴ Az új államhatárokról

szóló viták állandó jellemzője, hogy minden nemzet történetírása a saját érveit, saját történetét és persze saját igazát bizonygatja, immár száz éve. A nemzetállami elképzelések a lengyel és a cseh esetben, a magyarokéval megegyezően, sok évszázados múlttal rendelkeztek. A kisebb népek – pl. a finnek, észtek, litvánok, szlovákok, albánok esetében pedig –, mint a szlovákok kapcsán is láthattuk, szintén sok évtizedes elkülönülési és autonómia-törekvésekre nyúltak vissza.

„Igazságos és célszerű határok”

■ A vesztes és győztes országok közti államhatárok ügyét a központi Területi Bizottság André Tardieu francia diplomata, későbbi háromszoros francia miniszterelnök vezetésével próbálta koordinálni és összesíteni az egyes területi bizottságok ajánlásai alapján. A győztes államok területi és határigényeit tárgyaló bizottságokban csak francia, amerikai, brit és olasz delegátusok kaptak helyet. Magyarország új határaitól a csehszlovák, illetve a román–jugoszláv területi bizottságokban, Nyugat-Magyarország esetében az osztrák békeszerződés kapcsán a Legfelső Tanácsban született döntés.²⁵

A csehszlovák bizottság tagjainak többsége jól ismerte és a bizottsági munkában is használta a háború utolsó két évében rögzített amerikai, brit és francia béke-előkészítő anyagokat, s azok érvrendszerét. Így például Charles Seymour, az amerikai béke-előkészítő bizottság tagja pontosan tisztában volt a Csallóköz, az Ipoly mente vagy éppen a Tisza mente magyar etnikai túlsúlyával. Ugyanakkor jól látta a csehszlovák, román területi igények mögött meghúzódó nagyhatalmi gazdasági, közlekedési, stratégiai, katonai érdekeket is, és számára ezek voltak az irányadók. Az amerikai béketervek hivatalos határjavaslatait az úgynevezett *Fekete Könyv* tartalmazta, amely 1919 januárjára készült el. Külön összefoglaló készült „az Ausztria-Magyarországon belüli igazságos és célszerű határokról” szóló jelentések alapján.²⁶

Ezek az anyagok a Duna és Ipoly-határ elfogadását tartották „célszerűnek”. Ugyanakkor az amerikai diplomaták egy részének a bizottsági üléseken az volt a kiinduló álláspontja, hogy a csehszlovák–magyar, román–magyar államhatárok kialakításánál a határ menti magyar tömbterületeket vagy azok nagyobbik részét az új államok kívánatos etnikai kompaktsága érdekében célszerű lett volna Magyarországnál meghagyni. Ez volt a helyzet a csehszlovák területi bizottságban Seymour esetében is. 1917-től kezdve a franciák és a britek is intenzív szakértői előkészületeket folytattak a békeszerződésekben érvényesíteni kívánt szempontjaik, érveik és érdekeik kialakítására. Magyarország északi határaitól Cambon elnöklete alatt 1919. február 27-étől május 5-éig tíz alkalommal ülésezett a csehszlovák követeléseket vizsgáló testület, mégpedig annak érdekében, hogy az 1918. október 28-án kikiáltott Csehszlovák Köztársaság területét a német, osztrák és – az eredetileg az osztrákkal egy időben

aláírni tervezett – magyar békeszerződésekben nemzetközi jogilag is véglegesíteni lehessen. A három-három francia és brit, két-két amerikai és olasz diplomata által alkotott bizottságnak rögtön az első, február 27-i ülésén komoly vita alakult ki az ország soknemzetiségű szerkezetéről. Seymour és az olasz Salvaggio Raggi különösen a németek nagy számát mondta aggályosnak, de Laroche, a bizottság másik francia tagja jogi eszközökkel kezelhetőnek tartotta a kisebbségi kérdést.²⁷

A bizottság hosszabb vita nélkül elismerte, hogy az új csehszlovák állam alapját Cseh- és Morvaország alkotja, amelyhez Szlovákia és Kárpátalja néven a magyar államról leválasztott területek kapcsolódnak. Kárpátalja ügyében Seymour előterjesztése alapján a bizottság rövid vita után – amelyben Salvaggio Raggi márki a magyar megoldás előnyeire hívta fel a figyelmet – a bizottság elfogadta a Csehszlovákiához csatolás amerikaiak által kezdeményezett alternatíváját.²⁸ Az új állam hárommilliónál nagyobb német kisebbségének súlyát Elzász-Lotaringia példájára hivatkozva a bizottság tagjai csökkenteni javasolták. Ezért átgondolt törvényi szabályozást, például a német állampolgárság szabad megszerzésével járó és a békeszerződésekbe bekerült opciós jog bevezetését, a kisebbségi jogok korrekt alkalmazását szorgalmazták.²⁹

A következő napokban Szlovákia határainak kérdése volt a napirenden. A csehszlovák bizottságban – a Le Rond által vezetett határmegállapító albizottságának javaslatait megvitatva – főként Duna- és az Ipoly-határ, illetve a két határszakasz kapcsán a Csallóköz és az Ipoly menti vasút kérdése, valamint Sátoraljaújhely ügye váltott ki heves vitákat. Ezek a viták mindenkor a Csehszlovákiának kedvező megoldásokat szorgalmazó franciák és a kezdetben a magukat a magyar megoldás mellett elkötelezett amerikaiak, britek, illetve az ingadozó olaszok között gyakran kompenzációs, egymást részben kielégítő kompromisszumokkal értek véget.³⁰ Az olaszok például elsősorban a csehszlovák–jugoszláv korridortervek összefüggésében vizsgálták a csehszlovák követeléseket. A legnehezebbnek bizonyult csallóközi kérdés és az Ipoly menti, illetve a kárpátaljai vasúti kérdések eldöntésére március 4-én Benešnek a határmegállapító albizottságban történt meghallgatását követően március 5-én került sor. A Cambon-féle bizottságban Le Rond és Seymour különvitájának eredményeként a francia diplomatáknak sikerült leszerelniük a Csallóköz Magyarországnál megtartani próbáló amerikaiak és britek ellenkezését, akik Csallóköz és a sátoraljaújhelyi vasút Csehszlovákiának való átadása miatt követelték a kisebbségi sorba kerülő magyarok számának más régiókban való csökkentését.³¹

Az összehangolt bizottsági és albizottsági munka hatékonyságát jelezte, hogy 1919. március 13-ára sikerült lezárniuk az új csehszlovák állam területi körülhatárolásának legnehezebb kérdéseit: a hárommilliónyi némettel együtt a cseh tartományok történeti határainak elismerésén, a lengyelek lakta Czeszyn-Těšín város és a környező bányavidék cseh–lengyel kettéosztásának problémáján, Csehország, Szlovákia és Ruténföld terüle-

tének egyesítésén, Szlovákia déli határainak kijelölésén.³² Dules amerikai és Laroche francia delegátus a bizottság által javasolt csehszlovák államhatárok áttekintése alapján leszögezte, hogy a soknemzetiségű Csehszlovákia esetében „rendkívül nagy jelentőségre tesznek szert azok az intézkedések, amelyek a kisebbségek jogait lesznek hivatottak védelmezni”.³³

Csallóköz hovatarozása ügyében az utolsó fontos brit korrekciós kísérletre Jan Christian Smuts dél-afrikai tábornoknak, a brit háborús kabinet tagjának, a brit békeküldöttség fődelegátusának május 3-i prágai tárgyalásain került sor. Smuts az őt útján elkísérő Nicolson biztatására felvetette a csehszlovák köztársasági elnök előtt Csallóköz ügyét. Masaryk engedékenységet tapasztalva a területi bizottság elé Nicolson az alábbi módosító javaslatot készítette: „A bizottság abból indul ki, hogy a Grosse Schütt (Csallóköz) sziget nem lesz része Cseh-Szlovákia területének, amennyiben cserében Pressburggal szemben egy kis területet megkap az új Köztársaság.”³⁴

A csehszlovák ügyek bizottsága emiatt május 5-i ülésén visszatért Csallóköz kérdéséhez, hogy a Legfelső Tanács részére március 30-án benyújtott határozatát szükség esetén módosítsa vagy kiegészítse. A május 5-i rendkívüli ülés résztvevői megvizsgálták, hogy Masaryk és Smuts szóbeli megállapodása alapján megfelelő ellentételezésnek bizonyulhatna-e a Magyarországnál maradó Csallóközért cserében a Pozsonnyal szemközti hídfő Csehszlovákiának juttatása.³⁵ A bizottság az alábbi négy érvre hivatkozva végül elutasította az eredeti határjavaslat megváltoztatását. A csehszlovák kormány elnöke és külügyminisztere a Smuts-javaslat ellenére ragaszkodott Csallóköz megtartásához. A bizottság megerősítette azt a gazdasági érvet, amely szerint a Duna-sziget gazdaságilag és kereskedelmileg erősebben kötődik a csehszlovák államhoz, mint Magyarországhoz. Egy nagyobb területű Duna jobb parti pozsonyi hídfő a két ország kapcsolatában súlyosabb politikai gondokat okozhatott volna, mint a Csallóköz Csehszlovákiának ítéltelése. S végül a bizottság az eredeti döntés jogosultságát azzal az argumentációval igyekezett megvédeni, hogy Csallóköz Csehszlovákiának való odaítélése valójában a magyar kisebbség létszámának csökkentését szolgálta, amennyiben az Ipoly menti határszakaszon nem a vasút, hanem a folyó vonalát jelölték ki határként, ami az Ipolytól délre fekvő területek magyar népességét meghagyta Magyarországra fennhatósága alatt.³⁶ Mindezek alapján a bizottság Csallóköz ügyében egyhangúlag megerősítette március 30-i döntését. A Külügyminiszterek Tanácsa ezt május 8-án, a békekonferencia legfelsőbb szerve, a Tízek Tanácsa pedig május 12-én fogadta el.

A Magyarországi Tanácsköztársaság alapvetően átírta a békekonferencia Magyarországgal kapcsolatos menetrendjét. A közép-európai bolsevik veszély és a kiterjedt magyar–csehszlovák–román határháború megelőzésére különböző tervek születtek. Ezek részeként 1919. június 13-án Clemenceau jegyzékben értesítette az érintetteket Magyarország új – mint utóbb kiderült: végleges – északi és keleti határainról.

■ JEGYZETEK

1. A szlovák köztörténetben sokszor idézett visszaemlékezést közli Ladislav Deák (ed.): *Súčasnici o Trianone*. Kubko Goral, Bratislava, 1996. 35. Beneš 1919. júniusi hazautazását követően a párizsi csehszlovák békeküldöttség vezetője volt a trianoni békeszerződés aláírásáig. Slavomír Michálek: *Diplomat Štefan Osuský*, Veda, Bratislava, 1999. 8–9.
2. A turócszentmártoni szlovák nemzeti memorandum magyar szövegét lásd Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. I. kötet 1867–1892*. Tankönyvkiadó, Bp., 1952. 70–74. A bécsi memorandum szlovák szövegét közli František Bokes (red.): *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914. I. kötet 1848–1867*. SAV, Bratislava, 1962. 363–369.
3. Ábrahám Barna: *Szlovák sajtó – kormányzati sajtópolitika a nagy háború éveitől*. Történelmi Szemle 2015. 4. sz. 9–10.
4. Dušan Čaplovič – Hronský Marián et. al. (szerk.): *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*. I. Bratislava, 1998. 434–438.
5. Uo. 445–448, 485–487.
6. A Narodna Obrana memorandumát közli Darás Gábor: *A Ruténföld elszakításának előzményei (1890–1920)*. Grafika, Újpest, 1936. 119–127. Kárpátalja kérdéséről a békekonferencián lásd Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum – MTA ENKI, Bp., 2010. 30–47.
7. Szarka László: *A csehszlovák államalapítás*. História 1995. 5–6. sz. 5–6, 25–28.
8. Romsics Ignác: *Az I. világháború alatti cseh-szlovák határelképzelések és a békekonferencia vitái a csehszlovák–magyar határról*. In: Pásztor Cecília (szerk.): *„...Ahol a határ elválaszt”. Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Nagy Iván Történelmi Kör – Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat – Várpalota, 2002. 154–170.
9. Szarka László: *Cseh térképek a Monarchia felbontására*. História 1984. 1. sz. 20–21. Az ún. második demarkációs vonalról lásd *A második demarkációs vonal, valamint az 1919. június 12-ei szlovák–magyar végleges határ a cseh–szlovák javaslatok és követelések tükrében*. In: Pásztor (szerk.): *„...Ahol a határ elválaszt”* i. m. 188–199.
10. *Czechoslovaks a new belligerent Nation*. New York Times 1918. augusztus 15.
11. Szarka László: *Nemzetállami érvek és az „új Európa”*. Tomáš Garrigue Masaryk és a csehszlovák államalapítás. Pro Minoritate 2019. 1. sz. 3–21.
12. Anton Klímeč – Helena Nováčková et. al. (ed.): *Vznik Československa 1918*. ÚMV, Praha, 1994. 212–213. A genfi megbeszélések jegyzőkönyvét faksimilében közli a Cseh Külügyminisztérium Levéltárának digitális közleménye: *Ženevská jednání 28. -31. října 1918* címmel.
13. Dušan Tomášek: *Nevyhlašená válka. Boje o Slovensko 1918-1920*. Epoque, Praha, 2005. 48–50.
14. „...az általa képviselt ország iránti felelősségének tudatában a magyar kormány kénytelen kijelenteni, hogy az 1918. december 23-i jegyzékben megfogalmazott követeléseknek nem áll módjában eleget tenni, de mindenkor kész arra, hogy a területi kérdéseket – a cseh csapatok kivonulását követően – semleges megfigyelők részvételével megrendezendő népszavazásra bocsássa.” Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéből 1918–1919*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1999. 68–69.
15. A franciák „büntető béke” elképzeléséről lásd Margaret Macmillan: *Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia*. Gabó Kiadó, Bp., 2005. 205–214.
16. Erre vonatkozóan vö. pl. František Kolár: *Jednání o československo-maïarské hranici na mírové konferenci v Paříži roku 1919*. Historické štúdie 2004. 43. sz. 65–74; Gulyás László: *A magyar–szlovák határ kérdése a versailles-i békekonferencián* 1–2. Fórum 2006. 2. sz. 117–131 3. sz. 129–144.
17. A Legfelső Tanács jegyzőkönyvét közli *Paper relating to the relations of United States 1919 the Paris Peace Conference*. Volume 1–12. (továbbiakban PPC). Washing-

- ton, 1942–1947. 3. köt. 876–887. Digitálisan elérhető: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv03/d60> Beneš expozéjáról beszámolót közöl Jindřich Dejmek – Jan Němeček (ed.): *Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920*. I. ÚMV – HÚ AV ČR, Praha, 2011. 206–210. A memorandumokat angol fordításban közli: Hermann Raschhofer (Hrsg.): *Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919/1920*. I. Berlin, 1937. Digitálisan elérhető a müncheni Ungarisches Institut szöveges adatbázisában. Beneš-Memoranden zur Pariser Friedenskonferenz 1918–1919. <http://www.forost.ungarisches-institut.de> A csehszlovák területi célokat tartalmazó 2. számú memorandumot közli Simon Attila (szerk.): *Csehszlovák iratok a magyar–szlovák államhatár kijelöléséhez (1918–1920)*. MTA Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézet, Bp., 1919. 117–126. 18. PPC, 886–887.
19. Uo. 885.
20. Jan Chodějovský (ed.): *Paříž 1919. Mírová konference očima poradců československé a polské delegace*. Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2017. 120–121.
21. PPC 884–885.
22. Uo. 887.
23. Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Kossuth Kiadó, Bp., 197–199; Romsics Ingác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris, Bp., 2011; Marián Hronský: *The struggle for Slovakia and the Treaty of Trianon, 1918–1920*. Veda, Bratislava, 2001; Uő: *Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1919–1920)*. Veda, Bratislava, 2011; A bizottság jegyzőkönyveinek magyarországi vonatkozásait közli Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok...* i. m.
24. Margaret Macmillan: *Béketeremtők...* i. m. 290–298.
25. Nyugat-Magyarország Ausztriának ítéléséről a Legfelső Tanácsban döntöttek.
26. Glant Tibor: *Kettős tükörben. Magyarország helye az amerikai közvéleményben és külpolitikában az első világháború idején*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2008. 192–193.
27. Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok...* i. m. 154–158.
28. Uo. 156–157.
29. Uo. 165–170.
30. Uo. 172–176.
31. Uo.
32. Uo. 208–209.
33. Uo.
34. Smuts javaslatát idézi Jeszenszky Géza: *A Csallóköz elvesztése – esettanulmány Trianon történetéhez*. Grotius, a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének és Nemzetközi Doktori Iskolájának folyóirata. http://www.grotius.hu/doc/pub/SHYMTG/2010_127_jeszenszky_geza_csallokoz.pdf
35. Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok...* i. m. 283–285.
36. Uo. 286.

HORNYÁK ÁRPÁD

A MAGYAR–JUGOSZLÁV HATÁR MEGVONÁSA

**Belgrád magatartását
Magyarországgal
szemben a békekonfe-
rencián alapvetően
meghatározta az a
körülmény, hogy
területi követelései
Magyarországgal
szemben 1919 elején
lényegében csak
korrekciók voltak a
belgrádi konvencióban
meghatározott demar-
kációs vonalhoz képest.**

Tekintve, hogy a határok megvonásá-
ba a magyar félnek vajmi kevés bele-
szólása volt, a nagyhatalmak elkép-
zelései és szándékai pedig más tanulmá-
nyokból jól megismerhetők, írásomban Ma-
gyarország déli szomszédjának politikájára
fókuszálok. A Szerb–Horvát–Szlovén Király-
ság ugyan Magyarországtól eltérően részt
vehetett a békekonferencián, ám kisállam-
ként, amelyet új formájában ekkor még nem
ismertek el a nagyhatalmak, s amelynek
Olaszország „személyében” ráadásul nyílt
ellensége is akadt a nagyhatalmak között,
számos bizonytalansággal kellett szembe-
néznie Párizsban. Nagyrészt ennek tudható
be, hogy a jugoszláv kormány álláspontja és
módszere az északi határ tekintetében, ez-
által Magyarországhoz való viszonyulásá-
ban is többször változott, így politikája
több egymástól jól elkülöníthető szakaszra
osztható fel.

Fontos előrebecsíteni, hogy a jugoszlá-
vok magatartását Magyarországgal szem-
ben a békekonferencián alapvetően megha-
tározta az a körülmény, hogy 1919 elején
Jugoszlávia területi követelései Magyaror-
szággal szemben lényegében csak korrekci-

Készült a NKFI 124142 számú „A trianoni Magyaror-
szág tradíció és modernitás határán – A Horthy-korszak
történeti kézikönyve” című projekt támogatásával.

ók voltak a belgrádi konvencióban meghatározott demarkációs vonalhoz képest. Emellett Belgrád ekkor már ténylegesen birtokolta azokat a területeket, amelyeket meg akart szerezni, így a békekonferenciától csak a kialakult helyzet szentesítését várta. Várakozásaiban nem kellett csalódnia, az akkor elfoglalt, illetve „ideiglenesen” megszállt területek nagy részét a békekonferencia valóban az új délszláv államnak ítélte. Ez alól csak Baranya és Baja, illetve környéke jelentett kivételt. A későbbi Vajdaság területének Jugoszláviának ítélése nem volt komoly vita tárgya a békekonferencián, legfeljebb peremterületeinek hovatartozása volt kérdése.¹ Még kevésbé képezte vita tárgyát Horvátország és Szlavónia Jugoszláviához csatolása, annál is kevésbé, mivel arról Magyarország is minden ellenállás és szívfájdalom nélkül lemondott.² A végül a délszláv államhoz került területek közül egyedül a Muravidék sorsa volt kérdéses 1919 nyaráig.

A magyar határral kapcsolatos jugoszláv politika első szakasza a délszláv békeküldöttség Párizsba érkezésétől február közepéig tartott. Mivel a jugoszláv békedelegációnak előzőleg nem volt egységesen kialakított és elfogadott hivatalos koncepciója, az idő a követelések kidolgozásával telt el. A jugoszláv békeküldöttség szerb, horvát és szlovén tagjai annak megfelelően dolgoztak ki részletes terveket a határ megvonására, hogy nemzetük szállásterülete szempontjából mely területeket tartották legfontosabbnak megszerezni. Így az északi irányba megvonandó határt illetően a szerb politikusoknak különösen határozott elképzelése volt a Bánát és részben a Bácska hatáiról. A horvátok elsősorban a Muraközt, a szlovének pedig a Muravidéket szerették volna az új állam határai között látni.

A követelések megfogalmazása során vita volt a horvát és a szerb tagok között arról, hogy milyen elvekre alapozzák követeléseiket. A horvátok a nemzeti-etnikai elvet tartották célszerűnek alkalmazni, mert annak alapján remélhették követeléseik elfogadtatását Olaszországgal szemben. A szerbek számára viszont nyilvánvaló volt, hogy a nemzeti-etnikai elvre való hivatkozás esetén a Bánátból nem tudják megszerezni a Szerbia védelme szempontjából szükségesnek tartott és áhított területeket, ezért a stratégiai elv mellett álltak ki. A vita végül kompromisszummal zárult, amit mindkét fél a saját győzelmének könyvelhetett el. A horvátok azért, mert elérték, hogy területi igényeik megfogalmazásánál a nemzeti elvre hivatkozzanak. A delegáció szerb tagjai pedig azért, mert a békeküldöttség, módosításokkal ugyan, de elfogadta Pešić tábornoknak, a jugoszláv békeküldöttség mellett működő katonai misszió vezetőjének – a szövetségesek vezérkara előtt korábban már bemutatott – tervezetét. Pešić tábornok tervezetében, amely a szerb kormány és hadvezetőség még a háború alatt kidolgozott elgondolásaként vált ismertté, a stratégiai elv volt a meghatározó. A memorandum 1919 januárjában a szövetségesek vezérkara előtt a delegáció megkerülésével, mint az SHS Királyság hivatalos területi követelései lett bemutatva. A tervezet szerint a határ Lippától követte a Marost a torkolatáig, közvetlenül Szeged alatt húzódott, Szabad-

kától 15 kilométerrel északra, közvetlenül Baja felett, 15 kilométerrel északra Pécstől és 20 kilométerrel Szigetvár felett, közvetlenül Nagykanizsa alatt, majd a Murát elérve a folyó mentén haladt, amíg elérte a Lendva torkolatát, Lendvaújfalut magyar részen hagyva haladt tovább a Lendva és a Kerka vízválasztója mentén.³ Az említett későbbi módosítások magyar szempontból annyiban voltak jelentősek, hogy a hivatalosnak elfogadott memorandum már nem tartalmazta a Bácska és Baranya északi részét (Baja és Pécs), továbbá Szigetvárt is Magyarországnak hagyta, Muravidékre és Mohácsra azonban ebben a követelésben is igényt tartottak.⁴

A délszláv küldöttség február elején juttatta el területi követeléseit tartalmazó hivatalos memorandumát a békekonferenciának, amit február 8-án a Területi Bizottság román bizottsága már tárgyalta. E követelések szóbeli kifejtésére és a nagyhatalmak képviselőinek közvetlen meggyőzésére február 18-án kapott lehetőséget a jugoszláv békedelegáció három tagja: a külügyminiszter Ante Trumbić, a békeküldöttség elnöke, Nikola Pašić és a párizsi jugoszláv követ, Milenko Vesnić. Mind a Bánát, mind a Bácska, de Baranya esetében is egyaránt éltek történelmi, etnikai, néprajzi és stratégiai érvekkel, a hangsúlyt azonban a nemzeti érvre helyezték. Kétségbe vonták a magyar népszámlálás megbízhatóságát, és a Bánátban a magyar lakosság 20%-át olyannak tüntették fel, mint amelynek nincsenek mély gyökerei a térségben, és a magyar közigazgatás megszűnte után elköltözne. A határt a Marosnál kívánták megvonni, mivel azáltal látták biztosítottnak a Bácska és Szabadka védelmét. Bácska kapcsán hasonló érvekkel éltek, kiemelve a térség gazdasági-közlekedési fontosságát és szerb karakterét.⁵ Baranya tekintetében azonban a stratégiai elv elejtése után a jugoszlávok nem tudták, hogy pontosan mit is kell kérniük, lévén, hogy nem rendelkeztek pontos adatokkal a népesség nemzetiségi megoszlásáról, a magyar statisztikai adatokat ugyanis eleve hibásnak tartották. Ennek tudható be, hogy mint láthattuk, végül is nem tartottak igényt Pécsre, Bajára és Szigetvárra.

A Legfelsőbb Tanács a meghallgatást követően elrendelte, hogy a nagyhatalmak szakértőiből álló Román Határkijelölő Bizottság állapítsa meg az SHS Királyság határát valamennyi irányba, kivéve az Adriánál.⁶ A bizottság munkájában sem a jugoszlávok, sem a románok nem vehettek részt, szakértőik és politikusaik csak kívülről próbálták befolyásolni a nagyhatalmak képviselőit a bizottságban. Ez volt az az időszak 1919. március végéig, amikor a jugoszlávok hallgatólagosan hajlandóak lettek volna még engedni is követeléseikből, csak hogy a legfontosabbnak tartott területeket megszerezzék.⁷

A Román–Szerb–Horvát Határkijelölő Bizottság 1919. április 6-án elkészítette javaslatát a magyar–jugoszláv határra.⁸ A Bánátban meghagyta Magyarországnak a Szegedtől délre fekvő kis területet, mivel az etnikailag és gazdaságilag magyar volt, és közvetlenül Szegedhez kapcsolódott.⁹ Nem teljesítette tehát azt a jugoszláv igényt, hogy északon a Maros legyen a határ. Bácskában ellenben megkapták Zombort és Szabadkát. A ja-

vasolt határ a továbbiakban a Dráva folyását követte a Mura torkolatáig, majd a Murát, amíg az eléri az osztrák határt. Vagyis megkapták a Mura-közt is, de a Muravidéket továbbra sem ítélték nekik. A bizottság javaslatát május 8-án a Külügyminiszterek Tanácsa vita nélkül elfogadta, majd négy nappal később a Legfelsőbb Tanács is jóváhagyta.¹⁰ Jugoszlávia tulajdonképpen elégedett volt az elért eredménnyel, ennek ellenére az áprilistól augusztusig tartó időszakban, az úgynevezett „kis változtatások” politikájának szellemében a délszláv békedelegáció szinte minden határszakaszon kiegészítő követelésekkel lépett fel.¹¹

Ez Magyarország vonatkozásában annyit tett, hogy május elején bejelentették igényüket Baranyára a Mohács–Villány–Siklós-vonalig, a Bácskában pedig Bajára. Ezzel Pécs és a Mecsek kivételével gyakorlatilag visszatértek a Pešić tábornok-féle tervezethez.¹² Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy miért vártak májusig a területi követelések kiterjesztésével, hiszen addigra, mint korábban említettem, a Határkijelölő Bizottság már elkészült javaslatával, a Legfelsőbb Tanács pedig május 12-én vita nélkül elfogadta azt. Az ok abban keresendő, hogy ekkorra érkeztek be azok a népesség összetételére vonatkozó összeírások, amelyek elvégzését még az év elején elrendelték. Ekkor jöttek tisztába azzal, hogy a délszlávok aránya ezeken a területeken lényegesen nagyobb, mint gondolták (ha nem is akkora, mint amekkorának a békekonferencia előtt feltűntették), és a nemzeti elvre hivatkozva is kérhetik a kérdéses területeket. A Magyarországgal szembeni területi követelések kiterjesztésében vélhetően az is szerepet játszott, hogy Belgrádban számítottak arra, hogy a Tanácsköztársaság elleni intervenciós előkészületek idején kívánságaik nagyobb megértésre számíthatnak Párizsban.

Az eredmények azonban csak részben igazolták várakozásaikat. A Legfelsőbb Tanácsnak a magyar–jugoszláv határról augusztus 1-jén meghozott végleges döntése értelmében Jugoszlávia kapott még némi területi engedményt Baranyában (Dályok és Baranyavár mellett a Monostor–Kiskőszeg-vasútvonalat, vagyis a Dravaközt). Jóváhagyták a jugoszlávok kérelmét a Muravidék átadásáról is.¹³ Észak-Bánát kérdését (Szegedtől délre) ugyanakkor a Legfelsőbb Tanács függőben hagyta, és a határkijelölő bizottságot a kérdés további tanulmányozására szólította fel. Ezzel a konferencia a maga részéről lényegében lezártnak tekintette Jugoszlávia északi határának rendezését.¹⁴ Nem úgy a jugoszlávok, akik ugyan alapjában véve elégedettek voltak az elért eredményekkel, mégis újabbnál újabb követelésekkel léptek fel. Baranya és Bácska tekintetében fokozatosan kezdtek visszatérni a januárban elejtett Pešić-vonalhoz, amelytől a legnagyobb eltérés a hivatalos követelésekben éppen Baranya tekintetében volt. Októbertől pedig részben Jovan Cvijić, a neves geográfus és etnogeográfus, részben a közlekedési miniszter – azaz a belgrádi kormány – kezdeményezésére teljes mértékben visszatértek a Pešić-tervezethez, és 1919. október 22-én hivatalos jegyzékben már egész Baranyának, Mohácsnak és Pécsnek Jugoszláviához csatolását kérték.

A Legfelsőbb Tanács azonban nemcsak hogy nem tárgyalta az újabb jugoszláv kérést, de egyenesen a megszállt területek kiürítésére szólította fel a jugoszlávokat. Az időhúzás elkerülése végett a bánáti esethez hasonlóan nem a délszláv békeküldöttségen keresztül, hanem közvetlenül a jugoszláv főparancsnokságnak rendelte el a kiürítést, taktikája azonban Baranya evakuálása esetében nem vált be.¹⁵

A jugoszlávok jobb híján formaságokba kapaszkodva igyekeztek elodázni a kiürítést. Előbb a szerbiai szénellátás problémáira hivatkozva azt akarták elérni, hogy legalább a bányákat ne kelljen elhagyniuk.¹⁶ Igazságtalannak tartva a velük szembeni bánásmódot – különösképpen a nagyhatalmaknak D'Annunzio fiumei kalandjával kapcsolatos türelmét – a kiürítés ellen felhozták a terület délszláv lakosságának csatlakozási óhaját, akiknek távozásuk esetén sem személyi, sem vagyoni biztonsága nem lenne garantálva.¹⁷

A magyarországi antantmissziók egyre-másra küldték Baranyába képviselőiket, hogy megpróbálják rávenni a jugoszlávokat a kiürítésre, de csekély sikerrel. Miközben tartott a kötékhúzás Pécs és a bányák ügyében, a jugoszláv békeküldöttség azzal az újabb kéréssel fordult a konferenciához, hogy a Dráva medrének a magyar–horvát kiegyezéskori helyzethez képest történő megváltozása miatt Magyarországhoz került területeket – 78 km² és 5000 lakos – ítéljék Jugoszláviának.¹⁸ A konferencia először nem kívánt foglalkozni a kérdéssel, majd amikor mégis fontolóra vette, az amerikai és az olasz tiltakozás hatására elutasította az egyértelműen a jugoszláv hídfő kialakítására irányuló kérést.¹⁹ A bizottság francia tagja, Jules Laroche javasolta a jugoszlávoknak, hogy próbálkozzanak a bizottság amerikai tagjának, Isaiah Bowmannak a megnyerésével. A jugoszlávok megfogadták a franciák tanácsát. Az amerikainak azt az ellenvetését, hogy 5000 horvát elvesztése apróság, ami miatt nem érdemes kockáztatni a természetes határt, és nekik következetesen vagy a régi politikai határ, vagy a Dráva mint határ mellett kell kiállniuk, a jugoszláv külügyminiszter, Ante Trumbić azzal az érveléssel szerelte le, hogy a Dráva gyakran változtatja medrét, és szinte mindig dél felé, mivel az északi rész magasabb, mint a déli, így a folyó nagyon rövid időn belül elveszítené politikai határ szerepét. Az érvelés elérte célját. Bowman beleegyezett, hogy kérésükkel ismét a Legfelsőbb Tanácshoz forduljanak, de azzal a jugoszlávok számára esetenként hátrányos meghagyással, hogy érvelésüket vonatkoztassák a Dráva egész vonalára, és ne csak azokra a szakaszokra, ahol Magyarország rovására akarnak területet kapni. Ezt a kikötést viszont a jugoszlávok annak a tudományosan megalapozott véleménynek a hangoztatásával hárították el, hogy a Dráva medre bizonyos helyeken már stabilizálódott (természetesen ott, ahol nekik megfelelt).²⁰ A jugoszláv küldöttség fáradozása végső soron meghozta gyümölcsét, és a Legfelsőbb Tanács december 9-i ülésén Olaszország tiltakozása ellenére elfogadta a jugoszláv kérést.²¹ Így a délszláv állam utólag egy méretét tekint-

ve ugyan jelentéktelen, de stratégiai annál fontosabb területtel gyarapodott a Dráva bal partján.

Noha a békedelegáció és főleg a jugoszláv kormány a maga részéről mindent elkövetett a határ vonalának megváltoztatása érdekében, jegyzékek sorát nyújtva át a konferenciának és az elcsatolást kérő helyi lakosság küldöttségeit is felvonultatva, jelentős eredményt a fenti kivételével mégsem sikerült elérnie. Ebbe beletörődve a délszláv békeküldöttség 1920 januárjától gyakorlatilag arra az álláspontra helyezkedett, hogy meg kell elégednie a már elért eredményekkel. Ezt követően a jugoszlávok – egy-két elvetélt kísérlettől eltekintve – felhagytak a további kísérletezéssel a határ megváltoztatására,²² és területi nyereség helyett inkább gazdasági engedményeket próbáltak elérni.

A Magyarországgal szembeni jugoszláv követelések beszüntetése mellett szólt az is, hogy egy évvel a konferencia megnyitása után, 1920 januárjában megérkezett Párizsba a magyar békedelegáció. Bár az Apponyi Albert vezette küldöttség gyakorlatilag fogoly volt Neuilly-ben, és szerepe is csak a békefeltételek meghallgatására korlátozódott, és érdemi tárgyalások folytatására nem kapott lehetőséget,²³ mégis féltő volt, hogy egyes kezdeményezései – például az elcsatolandó területeken tartandó népszavazás kérése – meghallgatásra találnak. A magyar delegáció megjelenése után Jugoszlávia azonnal felhagyott a népszavazás hangoztatásával, és arra az álláspontra jutott, hogy a már elért eredményeket nem lenne helyes kockáztatni. Különösen, miután – mint arra Pašić nem minden irónia nélkül rámutatott – a megszálló jugoszláv közigazgatásnak sikerült maga ellen fordítania a németeket és a zsidókat, akik ezért egy esetleges népszavazáson valószínűleg a magyarok mellett szavaztak volna.²⁴ Másképp látták azonban a helyzetet Belgrádban. A jugoszláv kormány továbbra sem adta fel a reményt, hogy sikerül területi vagy gazdasági nyereségre szert tennie. Továbbra is küldözgette Párizsba az elcsatolni kívánt területek lakosságának küldöttségeit, február végén pedig Cvijić javaslatát elfogadva arra utasította a delegációt, hogy lépjen kapcsolatba a magyar küldöttséggel, és vesse fel a területcsere gondolatát. Belgrád elképzelésében szerepelt az általa is színmagyar településnek tartott Horgosnak és környékének a Baja környéki délszláv lakosságú területekre való elcserélése, de szóba került Mohács esetleges megszerzése is egy hasonló csereügyletben.²⁵ A delegáció azonban (nem magát az elgondolást, hanem az időpontot kifogásolva) elvetette az ötletet. Úgy vélte, majd akkor gondolkodhatnak a cseréről, ha a már megállapított határokat rögzítették a békeszerződésben, addig azonban felesleges kockáztatniuk, különösen akkor, amikor magyar részről minden területre nézve kéri a népszavazást.²⁶ A delegációnak sikerült meggyőznie a belgrádi kormányt, amely ezt követően – tudomásul véve az addig elért eredményeket – hallgatólag beleegyezett a békekonferencia döntéseibe, és felhagyott a konferencia további zaklatásával. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni szerző-

dés pedig de jure pontot tett a magyar–jugoszláv határ megállapításának ügyére.²⁷

A kiürítés

■ Mindazonáltal a megkötött békeszerződés dacára a magyar kormány nem gyakorolhatta a történelmi Magyarországból megmaradt déli területek egésze felett a szuverenitást. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság hadseregének egységei ugyanis továbbra is megszállva tartották Baranya jelentős részét Péccsel, valamint a Bácska északi területét Bajával és környékével. A nagyhatalmak 1921 nyarára elégtették meg végleg a területek kiürítésével kapcsolatos huzavonát. Az 1921. július 2-án tartott budapesti tábornoki és főbiztosi megbeszélésen részletekbe menően előírták mindkét fél részére a kiürítéssel, illetve a bevonulással kapcsolatos feladatokat.²⁸ A nagyhatalmak budapesti képviselői augusztus 9-én döntöttek Baranya kiürítésének időpontjáról és módjáról. Három szakaszban kívánták lebonyolítani augusztus 18–22. között,²⁹ a kiürítési terv megvalósulásának ellenőrzésére létrehozták az úgynevezett „Baranya-missziót” Francis William Gosset angol ezredes vezetésével.³⁰ A misszió, amelynek feladata volt felügyelni a kiürítést, egyben megakadályozni a területeken található anyagi javak elhurcolását, értve alatta a szerb csapatok rekvirálásait, augusztus 10-én Pécsre érkezett. Négy nappal a Gosset ezredes vezette misszó Baranyába érkezése után a helyi délszláv vezetők, vélhetően a belgrádi és a helyi katonai körök egyetértésével, a magyarországi rendszer Pécsre és Baranyára történő kiterjesztésétől tartó, jórészt manipulált munkásság felhasználásával kétségbeesett kísérletet tettek a területek szerb fennhatóság alatt tartására, és augusztus 14-én kikiáltották a Baranyai Magyar–Szerb Köztársaságot, amely Belgrád védelme alá kívánta helyezni magát. Gosset ezredes a „köztársaság” kikiáltása után felkereste az államképződmény legfontosabb szerve, a közbiztonsági bizottság. A bizottság mintegy 25 szélsőséges személyből állt, „akik a bányák felrobbantásával és utolsó csepp vérükig való ellenállással és hasonló szokásos számárságokkal fenyegetőztek”³¹ – jelentette Gosset ezredes, aki ugyan nem tartotta komolynak a köztársaságot, de úgy vélte, hogy amennyiben szabadjára engedik az események folyását, az zavarokhoz vezethet a kiürítés alatt és után.³²

Időközben a nagyhatalmaknak a baranyai kiürítéssel kapcsolatos eltökölt költségét kihasználva a magyar kormánynak sikerült junktimet, azaz egyidejűséget elérnie a szerbek által megszállt baranyai és a magyar szabadcsaptok által ellenőrzött burgenlandi területek kiürítése között, ami jelentősen javította az ország érdekérvényesítő esélyeit mindkét terület vonatkozásában.

Eközben úgy tűnt, hogy a helyi hivatalos jugoszláv szervek hozzáálltak a kiürítés de facto előkészítéséhez. Ez kimerült a vasúti jelzőberendezések leszerelésében, gépek elszállításában és raktárak kiürítésében, a vá-

rosparancsnokság és a kaszárnyák berendezéseinek, valamint a katonatisztek és a tisztviselők bútorainak elszállításában.³³ Hivatalos nyilatkozataikban azonban – feltehetően a hazai közvélemény megnyugtatása érdekében – cáfolták, hogy szándékukban állna a területeket kiüríteni.³⁴ Dorđević ezredes, a szerb kormány által végül kinevezett katonai főparancsnok egyenesen fegyveres ellenállást helyezett kilátásba a bevonuló magyar csapatokkal szemben.³⁵ A fenyegetést komolyan véve Gosset ezredes 18-án javasolta a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak a kiürítés 48 órával történő elhalasztását, amit az jóvá is hagyott.³⁶ Egyúttal azonban energikus jegyzékben figyelmeztette Belgrádot kötelességére. A körülményeket mérlegelve Belgrád nem volt hajlandó vállalni a fegyveres konfrontációt, a frissen kikiáltott Baranyai Magyar–Szerb Köztársaság elnökének, Petar Dobrovićnak és a köztársaság kikiáltásához asszisztáló pécsi polgármesternek, a Károlyi-kormány egykori hadügyminiszterének, Linder Bélának nem ígérhetett támogatást. Ezzel megpecsételődött a „Köztársaság” sorsa. Belgrádban még aznap döntés született a területek átadásáról, amit utána nagyon gyorsan és zökkenőmentesen végrehajtottak.³⁷ Augusztus 20-án megtörtént a városi, majd másnap a megyei közigazgatás hivatalos átadása Gosztonyi Gyula városi, illetve Prakatur Tamás megyei kormánybiztos főispánoknak.³⁸ 1921. augusztus 22-én délelőtt pedig a magyar csapatok Bádoki Soós Károly tábornok vezetésével megkezdték bevonulásukat Pécsre.

A kommunisták, az orosz emigránsok és azok, akiknek félnivalójuk volt a hatalomváltástól addigra már elhagyták a várost, míg a bányászok a jelentések szerint örömmel fogadták a magyar csapatok bevonulását.³⁹ A dohánygyár területén felállítani tervezett menekülttábornak sem kellett megnyitni, de vélhetően önmagában az a tény, hogy menekülttábornak hoztak létre, segített a pánik kitörésének elhárításában.⁴⁰ A megszállt területek kiürítése azonban nem mindenütt történt olyan zökkenőmentesen, mint Pécsen. A Dunától keletre ugyanis a szerbek 4 ponton nem érték el a meghatározott vonalat, mondván, az ő térképeiken a kiürítendő vonal északabbra húzódik.⁴¹ A szerbek és a nagyhatalmak által használt térképek közötti eltérés 2-9 kilométer volt, amit Gosset ezredesnek belgrádi villámlátogatása során sikerült tisztáznia.⁴² Ezt követően valóban sor került a végleges kiürítésre, és 14 hónappal a trianoni szerződés aláírása után a magyar államhatalom végre kiterjeszthette fennhatóságát a neki ítélt délvidéki területek egészére.

Összefoglaló

■ A párizsi békekonferencián a délszláv békeküldöttség az újonnan létrejött állam északi határait deklarálta az etnikai érvekre alapozva kívánta elfogadtatni a nagyhatalmakkal, azonban követeléseinek alátámasztásában ténylegesen a stratégiai és gazdasági érvek, esetenként a történelmi érvek voltak a meghatározók. A jugoszláv kormány álláspontja és

módszere az északi határ tekintetében az aktuális nagyhatalmi politikai helyzet és magyarországi helyzet változásai miatt többször változott. Belgrád magatartását Magyarországgal szemben a békekonferencián alapvetően meghatározta az a körülmény, hogy területi követelései Magyarországgal szemben 1919 elején lényegében csak korrekciók voltak a belgrádi konvencióban meghatározott demarkációs vonalhoz képest. Nem elhanyagolható jelentőséggel bírt az a tény is, hogy a délszláv állam ekkor már ténylegesen birtokolta azokat a területeket (a Muravidék kivételével), amelyeket meg akart szerezni, így a békekonferenciától csak a kialakult helyzet szentesítését várta.

■ JEGYZETEK

1. A békekonferencián szakértőként részt vevő Stanoje Stanojević így emlékezett vissza a Vajdaság odaítéléséről: „Mi Vajdaságot könnyen és minden nagyobb nehézség és harc nélkül megkaptuk, csak a Vajdaság egyes területeinek kiterjedéséről volt vita. A harc Kelet-Bánátért, Északnyugat-Bácskáért és Észak-Baranyaért, azaz Temesvár, Baja és Pécs megszerzéséért folyt. De már a kezdet kezdetén biztos volt, hogy megkapjuk a Bánát jelentős részét, szinte az egész Bácskát és Baranya egy részét.” *Vojvodina na Konferenciji mira*. Letopis Matice srpske. Knjiga 300. (Zagodine 1914-1921) 83.
2. A Monarchia szervei már néhány nappal a zágrábi Nemzeti Tanács október 29-ei elszakadó nyilatkozata után elismerték azt. Károlyiék pedig a belgrádi konvenció tárgyalásainál kinyilvánították, hogy nem tartanak rá igényt.
3. *Zapisnici sa sednica Delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu, 1919-1920*. Priredili Bogdan Krizman, Bogumil Hrabak. Kultura, Beograd, 1960. 317–318.
4. Andrej Mitrović: *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom: 1919-1920*. Prilog proučavanju Jugoslovenske politike na konferenciji mira u Pariza. Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1975. 73.
5. *Zapisnici*. 342–345.
6. Ez Olaszország miatt kényesebb kérdés volt annál, semhogy rendezését egy bizottság hatáskörébe lehetett volna utalni.
7. *Razgraničenje*. 250. Az engedményekre való „hajlandóságukat” alapvetően az váltotta ki, hogy annak ellenére, hogy igyekeztek kapcsolatot tartani a nagyhatalmak szakértőivel, mégis bizonytalanságban voltak a bizottságon folyó munka felől. Erre jó példa az, hogy bár a bizottság már február 28-i ülésén kialakította álláspontját a Bácskára nézve, megjegyezve, hogy „alapjában véve a szerbek által javasolt vonalat fogja követni”, a jugoszláv delegáció mégis csak március közepén értesült róla, és akkor sem hivatalosan. Francis Deák: *Hungary at the Paris Peace Conference*. New York, 1972. 48.
8. *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919*. Összeállította és szerkesztette Ádám Magda, Ormos Mária. Akadémia Kiadó, Bp., 1999. 270.
9. Ezzel tulajdonképpen biztosította azt, hogy Szeged ne váljon „életképtelenné”.
10. Francis Deák: i. m. 434–441; 444–448.
11. Nemcsak Magyarország, de Románia (Bánát), Bulgária és Ausztria (Karintia) irányában is.
12. *Razgraničenje*. 134.
13. A Muravidék Jugoszláviának ítéletét a Legfelsőbb Tanács a Határkijelölő Bizottság májusi javaslata alapján már július elején (9-én) elfogadta.
14. A békekonferencia augusztus 2-án a Muravidékről és a Dráváról, valamint a Muravidék megszállásáról, 5-én a Bácska, 19-én pedig Baranya határáról hivatalosan is értesítette a jugoszláv békedelegációt. *Razgraničenje*. 178.
15. *Razgraničenje*. 221.

16. A jugoszláviai szénellátás problémájáról lásd Smiljana Đurović: *Kriza uglja na teritoriji Kraljevine SHS 1919. godine*. Acta Historico-economica Iugoslaviae. Zagreb, 197 /2 67–80.
17. A baranyai katonai parancsnokság jelentése szerint több mint 30 000 baranyai jelentette ki, hogy nem mernek a katonaság kivonulása után otthonukban maradni, és velük együtt ők is kivonulnak. *Razgraničenje*. 228.
18. *Razgraničenje*. 236.
19. *Zapisnici*. 200.
20. Uo.
21. *Razgraničenje*. 237. A jugoszláv kérés, amely egy hídfőt biztosított az ország számára Magyarország területén, a legkevésbé sem illett bele Olaszország Jugoszláviával kapcsolatos terveibe, amelyekben Magyarországnak is komoly szerepet szánt.
22. Miután a Konferencia áprilisban határozottan azt válaszolta kérdésére, hogy semiféle módosításra nem számíthatnak Magyarországgal szemben. Andrej Mitrović: *Jugoslavija na Konferenciji mira 1919-1920*. Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd, 1969. 145.
23. Bánffy Miklós: *Huszonöt év (1945)*. Sajtó alá rendezte Major Zoltán. Püski Kiadó, Bp., 1993. 37.
24. *Zapisnici*. 274.
25. *Razgraničenje*. 242.
26. Uo. 243.
27. Eltekintve azoktól a módosításoktól, amelyek később a Határmegállapító Bizottság döntései alapján történtek.
28. A terv kidolgozásába, eltekintve egy-két apróbb részlettől, a magyar és a szerb–horvát–szlovén katonai hatóságokat is bevonták. TNA FO371/6132 Athelston Johnson távirata a Nagykövetek Konferenciájához Párizsba. 1921. július 2.
29. I. szakasz: Barcs, Szigetvár és Bátaszék; II. szakasz: Pécsvárad, Pécs Szentlőrinc és Sellye; III. szakasz: Mohács, Villány, Siklós, Harkány és környéke.
30. A Nagykövetek Konferenciája már 1921. június 23-i ülésén született döntésével felhatalmazta a budapesti Szövetséges Főhatalmak misszióját: bízta meg a pécsi katonai bizottságot a kiürítés felügyeletével, és dolgozza ki annak tervét. TNA FO371/6132 C13076 Harding párizsi angol nagykövet távirata Curzonnak 1921. június 23.
31. TNA FO371/6131 C16670 William Strang jelentése 1921. május 16.
32. Uo. A Nagykövetek Konferenciája augusztus 17-én azonnali és erőteljes fellépést határozott el a terület kiürítése érdekében a jugoszláv kormánynál. Egyúttal felhatalmazta a konferencia elnökét, hogy amennyiben szükséges, a konferencia felfüggesztése alatt hasonló jellegű demarchokat intézzon a belgrádi kormányhoz. PRO FO371/6132 C 16595 Harding jelentése Curzonnak 1921. augusztus 17.
33. A jugoszláv minisztertanács már 1919 decemberében határozatot hozott arról, hogy Baranya kiürítendő részein az állami tulajdonban lévő gyárakat le kell szerelni és a gépeket jugoszláv területre kell szállítani. *Zapisnici sa sednica Davidovićeve dve vlade od avgusta 1919. do februara 1920*. Sabrao Bogumil Hrabak. Arhivski vjesnik XIII. Sarajevo, 1970.
34. A miniszterelnök, Nikola Pašić 17-én kommunikét tett közzé, amelyben kifejtette, hogy Baranya kérdése a nemzetközi békeszerződéstől függ, ám kormánya, figyelembe véve a lakosság érzelmeit a tervezett kiürítéssel kapcsolatban, már kérte a tervezett kiürítés elhalasztását. TNA FO 371/6132 C 16620 William Strang távirata Belgrádból. 1921. augusztus 17.
35. TNA FO371/6132 C16350. Athelston Johnson távirata Gosset ezredes jelentésére hivatkozva. 1921. augusztus 13.
36. TNA FO371/6132 C 16708 Thomas Hohler jelentése 1921. augusztus 18.
37. Augusztus 21-i jelentésében Gosset ezredes Đorđević ezredes ténykedését a lehető legőszintébbnek és legpártatlanabbnak ítélte. Ugyanitt beszámolt arról, hogy a vá-

rosban nyugalom honolt, és kisebb magyar csendőregységek, összesen mintegy 150 fő kérésére már előző este bevonult Pécsre, a bányákhoz és Pécsváradra. TNA FO 371/6132 C 16921

38. Gosset 22-i táviratában jelentette, hogy a második szakasz kiürítése is kielégítően alakult, s a szerb csapatok példamutató magatartás mellett hagyták el Pécsét. TNA FO 371/6132 C 16921.

39. Gosset augusztus 26-i jelentése. PRO FO 371/6132 C 17180/3655/21.

40. „A menekülttábor nem lett megnyitva, de úgy vélem, megléte segített a pánik kitörésének elhárításában.” TNA FO 371/6132 C 16921 Gosset ezredes jelentése augusztus 22-én. PRO FO 371/6132 C 16921.

41. Ettől eltekintve a katonai hatóságok a lehető legkorrektebben viselkedtek. Gosset augusztus 26-i jelentése TNA FO 371/6132 C 17180/3655/21.

42. A jugoszláv miniszterelnök, Nikola Pašić ígéretet tett a kérdés mielőbbi rendezésére. William Strang belgrádi angol követ jelentése Curzonnak augusztus 29-én. PRO FO 371/6132

TÓTH IMRE

AZ OSZTRÁK–MAGYAR HATÁR ÉS A NYUGAT-MAGYARORSZÁGI KÉRDÉS

Németausztria parlamentje és államtanácsa 1918. októbertől önrendelkezési jogot követelt Nyugat-Magyarország lakosságának, majd bejelentette igényét a terület egy részére. Az osztrák kormány óvatosan próbált eljárni a kérdésben, nehogy a Magyarországról érkező, létfontosságú élelmiszer-szállítmányok elapadjanak,¹ és a viták útját állják a majdani osztrák–magyar kereskedelmi tárgyalásoknak.² Bécs 1919 tavaszáig eszközök híján sem tett sokat annak érdekében, hogy Nyugat-Magyarország feletti uralmát biztosítsa. A békekonferenciára bízta a döntést, melynek fő kritériuma az volt: talál-e Ausztria bármiféle elfogadható érvet aspirációinak nagyhatalmi támogatásához. Az etnikai indokok mellett a Tanácsköztársaság léte és a bolsevizmus veszélye egyelőre ilyennek látszott. A térség ügye azonban az első időkben a csehszlovák kérdés, a szudétanémet, cseh és morva területek problémájának árnyékában maradt. A Párizsban üléső számos bizottság között sem találni olyat, melyet az osztrák–magyar határkérdés rendezésére hoztak volna létre, igaz azonban, hogy a információgyűjtés a békeelőkészítés korai fázisában ebben a tárgykörben is megkezdődött.

**December 14. és 16.
között Sopronban és
nyolc községben
lebonyolították
a szavazást, mely
meggyőző magyar
fölénnyel zárult.
Sopront 1922. január
1-jén adták át a
magyar hatóságoknak.**

Az osztrák keleti határ ügyével a nemzetközi szinten elsőként Archibald Cary Coolidge, az amerikai békeküldöttség tagja hozakodott elő 1919 januárjában. Coolidge 1918 karácsonyát Bécsben töltötte, a következő év januárjának közepén pedig Budapestre érkezett. „Egyedüli reményünk Istenben és Wilsonban van” – lelkesedett neki a kormány egyik tagja.³ Maga Károlyi Mihály az említetteken kívül okkal reménykedhetett az osztrák szociáldemokrata kormány együttműködési hajlandóságában is. A tervek szerint március 23-án személyesen találkozott volna a kancellárral, és volt rá esély, hogy a magyar élelmiszer-szállítmányok segítenek kölcsönösen elfogadható megoldást találni a nyugati megyék problémájára.⁴ Ahogy Coolidge szorgalmasan küldött jelentéseiben mindkét oldal érveit a serpenyőbe rakta, a mérleg nyelve közben Ausztria fele mozdult. Az angolok Thomas Cuninghame főmegbízott révén szereztek információkat Nyugat-Magyarországról, és április közepén értésre adták Julius Deutsch hadügyi államtitkárnak, hogy Ausztria kedvező békefeltételekre, többek között Nyugat-Magyarország felosztására is számíthat, ha lemond az Anschlusra vonatkozó terveiről.⁵ A terület átadásával mód nyílt az elsősorban cseh politikusok által követelt ún. Korridor-tervek megghiúsítására is, amelyek Cseh-Szlovákiát kötötték volna össze a délszláv állammal. Masaryk és Beneš előterjesztésére a brit, francia, amerikai és olasz résztvevőkből álló csehszlovák ügyek bizottsága március 8-án tanácsozta meg a dolgot, és elvetette a folyosó tervét, helyette a csehszlovák–jugoszláv gazdasági kapcsolatok szerződéses alapokra helyezését támogatta.⁶

Akkor Bécsben már hetek óta folyt az a kampány a magyar területek átcsatolásáért. Ennek csúcspontja március 2-án volt, amikor a népszínházi daraboknak otthont adó, 700 főt befogadó Kolosseumban megtartott gyűlés végeztével több ezer ember tüntetett a Ringen és a Schwarzenberg téren, *Deutschwestungarn* követelve.⁷ A március második felében kialakult magyarországi helyzet, a Kun Béla által dirigált Tanácsköztársaság az osztrák delegáció tárgyalási stratégiáját, és a párizsi tárgyalások menetét is befolyásolta. Kun — miközben tájékozott amiatt, hogy az Osztrák Munkástanácsok vezetése elutasította a bolsevik megoldást — az osztrák–magyar határkérdést szociális, nem pedig nemzeti problémaként kezelte. Annyira nem, hogy kijelentette: Nyugat-Magyarország népe egyetértene az Ausztriához való átcsatolással, ha ott is kikiáltanák a proletárdiktatúrát.⁸ Antant körökben javított a rezsim negatív megítélésén, hogy a tanácskormány április 3-án megszervezte a német népbiztosságot, a hónap végén pedig négy nyugat-magyarországi megye képviselőiből felállt a kerületi tanács (*Gaurat für Deutsch–Westungarn*) is. Utóbbi természetesen szolidáris volt a proletárhatalommal, és tiltakozott a terület átcsatolása ellen.

A nyugat-magyarországi ügy a március végi korridor-kezdeményezést követően immáron az egykori Monarchia határaival összefüggésben bukant fel újra május 8-án a Külügyminiszterek Tanácsában, amikor

Sonnino olasz külügyminiszter felvetésére az angol külügyek irányítója, Arthur Balfour azt javasolta: vegyék fontolóra az osztrák–magyar határ újrendezésének kérdését is. A brit külpolitika hagyományaihoz és érdekeihez igazodó Balfour a térség gazdasági fejlődésének lehetősége felől közelített a kérdéshez, amelybe belefoglaltatott Ausztria életképességének garantálása is.

Május 12-én a Tízek Tanácsában Wilson elnök személyesen hozakodott elő azzal, hogy érdemes lenne pontosítani a határt Ausztria és Magyarország között, és amikor magára maradt a javaslatával, titokzatosan megjegyezte, hogy az ő értesülései szerint Ausztria fel fogja vetni a kérdést.⁹ Úgy is lett. Az osztrák külügyminisztérium azzal az instrukcióval látta el Párizsba induló delegátusait, hogy Nyugat-Magyarország megszerzése érdekében a legnagyobb határozottsággal lépjenek fel, mivel ez az egyetlen pont, ahol a más helyeken elszenvedett veszteségért kompenzációt lehet szerezni.¹⁰ A delegációt mindazonáltal elsősorban a karinthisi helyzet és a délszlávokkal fennálló háborús állapotok foglalkoztatták, ebben az ügyben interveniáltak a Legfelső Tanácshoz, és foglalmaztak 11 jegyzéket.¹¹

Párizsban az amerikai indítvánnyal egy időben vetették el az olaszok által javasolt tervet az Ausztria és a délszláv állam között rendezendő népszavazás hatósugarának kiterjesztésére. Olaszország szerette volna az osztrák fennhatóságot Klagenfurt környékén túl, délkeleti irányban megnövelni, hogy ezáltal a jugoszlávokat meggyengítse. A tervet kézlegyintéssel intézték el, így kompenzációt kellett keresni Ausztria számára. Az osztrák kormány ekkor kijátszhatta a legerősebb lapját, melyre az Anschluss rémét rajzolták. A Németország hosszú távú elszigetelésén, területi, katonai és gazdasági meggyengítésén dolgozó francia külügyi vezetés az Anschluss előnyeit és hátrányait mérlegre téve egy ideig hezitált. Amennyiben létrejön a Rajna-határ, az egyesülés segített volna elfogadtatni a németekkel a francia határon elszenvedett veszteségeket. Csak miután világossá vált, hogy Párizsban le kell mondania a Rajna-határról, sőt még a Saar-vidék egy részéről is, akkor formálódott ki és merevedett meg az Anschluss-ellenes irány a Quai d'Orsay-n. A francia külügyminiszter ekkor Németország erőnövekedésére számítva formulázta újra álláspontját. Georges Clemenceau az angolok és amerikaiak ellenkezése ellenére keresztülvitte akaratát, és a francia–német határ kérdésében engedve, elfogadtatta az Anschluss tilalmát.¹² Ugyanerre az álláspontra helyezkedtek az olaszok is, mivel az egyesült Németország és Ausztria együtt nagyobb veszélyt jelentett a Brenner-határra, mint az önálló, gyenge osztrák állam. A döntést követően újabb probléma szabott irányt a további történéseknek: mivel lehet a válságban vergődő Ausztria életfeltételeit javítani, és a destabilizációt ellensúlyozni. E célra kiválóan megfelelt az a nyugat-magyarországi térség.

Az osztrák béke delegáció kellemes körülmények között végezte a munkáját Saint-Germainben. A ebédet a Potel & Chabot luxusszálló

konyhájáról automobilon szállították a kisvárosba. Ernst Schönbauer, a küldöttség tagja állítólag 18 kilogrammot szedett fel a tárgyalások ideje alatt.¹³ Közben a győzteseket Ausztria életképtelenségéről próbálták meggyőzni, taktikusan adagolva a gyengeségükből adódó fenyegetéseket: a vörös diktatúrát és a németekkel való egyesülést. Szemben ezekkel megbízhatóságot és partneri viszonyt ajánlottak föl. Érveiket az etnikai viszonyokra való hivatkozással erősítették meg, ami különösen az amerikai békedelegációra hatott.

Számos kortárs úgy találta, hogy a győztesek viszályt akartak szítani Magyarország és Ausztria között, hogy közeledésüket megakadályozzák. A feltételezésekkel szemben az antant vezetőinek ehhez nem fűződött érdeke, ahhoz még kevésbé, hogy Bécsset Budapest helyett Berlin felé orientálják. Annál inkább érdekükben állt a két ország közötti együttműködés fenntartása és a térség pacifikálása. A békekonferencia, ha kelletnél is, de elvi döntést hozott. A Legfelsőbb Tanács 1919. május 27–31. között magáévá tette a Német–Nyugat-Magyarország gondolatát, a határ kérdése azonban még nyitva maradt, mert az osztrákoknak június 2-án átadott béketervezet szövege Pozsonytól délre az 1867-es osztrák–magyar határvonalat hagyta érvényben.

Rennerék malmára hajtotta a vizet az osztrák kommunista párt puccskísérlete, melynek során tizenketten meghaltak, több mint ötvenen pedig megsebesültek.¹⁴ A kormány június 10-én azonnal jelezte a szövetségeseknek, hogy ha elmaradnak az engedmények, jobb, ha felkészülnek a bécsi bolsevik hatalomátvételre. A kancellár immár biztosabban léphetett az így előkészített talajra, és Clemenceau-nak írt június 16-i jegyzékében a Lajta-határ tarthatatlanságáról és népszavazás szükségességéről győzte meg a francia miniszterelnököt.¹⁵ A Legfelső Tanács másnapi jóváhagyásával július 3-án összeült az osztrák észrevételeket tárgyaló bizottság, hogy kész területi javaslatot tegyen le az asztalra.

Közben Sopronban július 23-án tiltakozó tömegdemonstrációt tartottak, melynek során arról beszéltek, hogy a tanácskormány egyetlen talpalatnyi földet sem fog átadni Ausztriának. A rendezvény után másfél héttel a magyarországi proletárállam már nem létezett. Kun Béla számos kommunista elvtársával együtt Bécsben keresett menedéket. Nagyjából velük egy időben érkeztek haza az Ausztriában tartózkodó ellenforradalmárok, közöttük a fegyveres különítményt szervező Sigray Antal és Lehár Antal, akik augusztus 6-án Szombathelyen gyakorlatilag átvették a hatalmat. A tanácskormány alatti közigazgatási szervek működését felszámolták, és velük együtt a nyugat-magyarországi német Gaurat létezése is megszűnt.

Mindeközben Párizsban eldőlt Nyugat-Magyarország sorsa. Július 11-én az angol, francia, amerikai és japán delegáció a terület átengedése mellett szavazott, az olaszok pedig ellene. Az átadásra kijelölt megyék véglegesnek szánt határait a július 20-án átadott dokumentumba foglalták bele. Az osztrák békedelegáció ezt áttanulmányozta, és népszavazást kért, igaz

a bizottsági javaslatához képest jóval nagyobb területre. Ezt végül elvetették, Rennernek azt az augusztus 1-jén tett indítványát pedig, hogy küldjenek szövetséges katonai alakulatot Nyugat-Magyarországra a kommunista erőszakoskodások megakadályozására, már ki sem kellett kosarazni.¹⁶ Szeptember 10-én a Saint-Germain-en-Laye kastélyában a Bécs által követelt terület nyugati felét hivatalosan is Ausztriának ítélték.

A béke megkötése után a magyar kormány tiltakozott Párizsban, és népszavazást kért a vitatott területeken. Ezúttal Sommsich külügyminiszteren volt a sor, hogy a bolsevizmussal és az azt terjesztő Volkswehrrel rémisztgessen.¹⁷ Hirtelen minden a visszájára fordult, a határvidék heanz-német lakói is a bécsieket korholták, hogy a „csavargó (Haderlumpen) *Kun Pölla*‘-t (Kun Béla) akarják elnöküknek”. Erről persze szó sem volt, csak most az osztrák baloldallal lehetett fenyegetni itthon és külföldön.

Az 1920 januárjában megérkezett magyar békedelegáció ennek ellenére nem sietett előhozakodni a kérdéssel, mivel az etnikai alapú határmódosításnak itt semmi alapja sem lett volna. Két vesztes országról lévén azonban szó, a változtatásra legalább elvi lehetőség mutatkozott. A nagyhatalmi álláspontokon is érezhető volt némi elmozdulás. Amikor a miniszterelnökök londoni konferenciáján 1920. március 3-án a magyar ügy került sorra, Lloyd George megértőnek mutatkozott a magyar béketerv felülvizsgálatának dolgában. A mellékgyőzteseket nem lehetett megfosztani a győzelem gyümölcseitől, ezért ha akartak módosítani, semmi sem felelt meg jobban a célnak, mint a nyugati magyar megyék státusának újragondolása. Az Alexandre Millerand miniszterelnöki-külügyminiszteri, illetve Maurice Paleologue vezértitkári kinevezése változást hozott Franciaország Kelet-Európa-politikájában is. A békeszerződés feltételeinek bizonyos módosításáról szóló előzetes konzultációt követően Bethlen István és Csáky Imre kapta feladatul, hogy konkretizálja, milyen módosításokat látna szívesen a magyar fél. Ezek között szerepelt az Ausztriának ítélt területsávban élő németek körében tartandó népszavazás is.¹⁸ A kérdést azonban elő sem hozták, így az 1920. május 6-án átnyújtott végleges békefeltételek semmilyen változtatás nem tartalmaztak.

Az elszakított országrészek közül Nyugat-Magyarország volt az egyetlen, amely nem állt a szomszédos utódállamok megszállása alatt. Ez a tény manőverezési lehetőséget adott a szorult helyzetben lévő magyar kormányoknak. Gyenge katonai adottságai miatt Ausztria csak úgy juthatott a terület birtokába, ha azt Magyarország átadja neki. Ésszerű volt, hogy a magyar kormány a legkisebb ellenállás irányába, azaz a gazdaságilag is és katonailag is gyenge Ausztia irányába fejt ki revíziós aktivitást.¹⁹

A minisztertanács kétoldalú tárgyalásokat is kezdeményezett az osztrákokkal. A külügyminiszter már az 1919. szeptember 30-i kormányülés másnapján Bécsbe utazott, hogy Rennerrel tárgyaljon.²⁰ A megbeszéléseknek nem lett értékelhető eredménye. A magyar diplomácia ennek ellenére komolyan számításba vette, hogy az osztrák kormány előbb-utóbb

hajlik majd a megegyezésre, és nem akar Magyarországgal ellenséges viszonyt.²¹ 1921 őszéig számos kezdeményezés született a kétoldalú megállapodásra, magyar részről autonómia-ígéretetekkel, népszavazási előterjesztéssel, kereskedelmi engedmények kilátásba helyezésével. Tárgyalásokat folytattak Renner és Mayr kancellárokkal, azok párton belüli és parlamenti ellenzékével, de ezek egyike sem vezetett eredményre. (Legtovább 1921. június 21-én Johannes Schober keresztényszocialista-nagy-német kormányánál jutottak. Augusztus elején megállapodtak a területek egynegyedének megtartásáról és arról, hogy Ausztria nem szorgalmazza a területek átadását Párizsban,²² ám az osztrák parlament külügyi bizottsága nem hagyta jóvá a megegyezést.) Az osztrák kormányok Szküllä és Kharübdisz között navigáltak, mivel nem akarták kockára tenni a Magyarországhoz fűződő kapcsolataikat. El kellett azonban kerülniük, hogy Burgenland-politikájuk miatt árulással vádolják őket.²³ Noha az álláspontok nem akartak közeledni egymáshoz, az osztrák kormány megtagasztalhatta, hogy a francia és a brit vezetésnek nem fűződik elemi érdeke az energikus fellépéshez, különösen nem egy katonai beavatkozáshoz.

A kétoldalú tárgyalásokat folytató osztrák kormány párizsi erőfeszítései 1920 decemberében némi sikerre vezettek. A Magyarországot Párizsban képviselő Praznovszky Iván karácsony előtt kapta kézhez a Nagykövetek Tanácsának jegyzékét arról, hogy a magyar hatóságok kötelesek átadni a területet a Sopronban működő nemzetközi ellenőrző bizottságnak, mely haladéktalanul továbbadja azt az osztrákoknak. A jegyzék azonban nem helyezett kilátásba semmilyen szankciót arra az esetre, ha a területátadás nem történne meg, ami növelte a magyar vezetők önbizalmát. A miniszterelnök azon az állásponton volt, hogy az osztrákoknak semmi esetre sem adják át a területeket. Ha kikerülhetetlen, akkor valóban az antant hadsereg szállja meg Nyugat-Magyarországot. Ez nem pusztán presztízsszempontról volt fontos, hanem azért is, mert így a magyar fél junktimba állíthatta a nyugati határterület és a baranyai háromszög ügyét, melyet a békeszerződés szövegével ellentétesen még mindig szerb megszálló csapatok tartottak ellenőrzésük alatt. Az osztrákokkal nem lehetett volna ilyen csereügyletet kötni.

A magyar kormány időhúzásra játszott. Először 1921. január 13-án tiltakozott a decemberi határozat ellen, majd a baranyai kérdéssel való párhuzamba állítással, illetőleg a kisebbségi jogok kikövetelésével, végül az osztrákokkal fennálló vagyoni viták rendezésével akarta a tárgyalásokat elhúzni.²⁴ (A vagyonmegosztásról szóló döntés értelmében az osztrákoknak ki kellett szolgáltatni a magyar eredetű, Bécsben őrzött műkinccseket, amit elmulasztott megtenni. A magyar fél erre hivatkozva – mintegy zálogterületként – magánál kívánta tartani az átadásra ítélt területeket.²⁵) Közben azonban a minisztériumok evakuálási terveken dolgoztak, mert az üzemek leszerelése, a mezőgazdasági és élelmiszer-tartalékok kivonása bármikor időszerűvé válhatott. Mindennek azonban szörnyen rossz volt az üzenete, mert azt az érzetet keltette a lakosságban,

hogy a kormány végleg feladta a területet, ami nem felelt meg a valóságnak. Teleki miniszterelnök félreérthetetlen utalást tett arra az lehetőségre, amelyre fel lehetett építeni a kormány taktikáját. „Ha a lakosság kezdene ellenállásba – mondta –, azt hiba volna megakadályozni.”²⁶

Azzal, hogy az Anschluss-mozgalom Tirolban és Salzburg környékén ismét megélénkült, a magyar kormány mozgástere is nőtt. Praznovszky párizsi magyar követ ezt taktikusan ki is használta, és nagy erővel győzködte a francia szenátus tagjait a nyugat-magyarországi kérdés és Németország területi növekedésének összefüggéseiről.²⁷ Közben sürgetett az idő. A londoni parlament és a francia nemzetgyűlés jóváhagyása után megkezdődött a trianoni szerződés ratifikációs okmányainak a kicserélése, május 31-én pedig a Nagyköveti Konferencia elnöke, Aristid Briand kézjegyével ellátott újabb jegyzék követelte a terület átadását.

Ezekben a napokban Olaszország budapesti követe bizalmas formában jelezte, hogy a kérdés végleges megoldásához a terület megosztása vezetne, a kiutat azonban elzárja Sopron, amelyre mindkét fél igényt tart. Ennek szóbahozatalával a megoldás felé terelte a vitát. A magyar kormány 1921. július 15-én tudtára adta a franciáknak, hogy Magyarország Sopron és környéke megtartásának fejében hajlandó lenne az elcsatolásra ítélt területek békés átadására. Bethlenék hasonló javaslattal léptek Olaszország elé is. Bár elvileg sem Párizs, sem pedig Róma nem zárkózott el a magyar indítványtól, mindennek feltételül Burgenland kiürítését szabták. Bánffy és Bethlen abban állapodott meg, hogy meg kell akadályozni az átadást, aminek az volt a kockázata, hogy a Nagykövetek Tanácsa leállítja Baranya időközben megkezdett szerb kiürítését. A tervek szerint mindkettő átadására augusztus 23-án került volna sor. Nyugat-Magyarország kiürítésével azonban a magyar kormány ütőkartját adott volna ki a kezéből arra az esetre, ha a szerbek mégsem mozdulnának. Az is nyilvánvaló volt, hogy ha bármilyen lépést tennének a nyugati határon, a déli területek kiürítése állna meg azonnal, ezáltal Magyarország olyan terület megtartását tenné kockára, amely a békeszerződés értelmében jogosan megilleti. Bánffy a kormány lemondásával fenyegetőzött, ha a magyarok visszavonulnának az egyik helyen, a szerbek viszont megmáskosolnák magukat a másikon.²⁸ A Nagykövetek Tanácsa elfogadta a magyar álláspontot, és budapesti képviselőinek javaslatára augusztus 5-én úgy döntött, hogy a déli területek kiürítése előzze meg a nyugati vármegyékét.²⁹ Bánffy – mint írja – bebiztosítottnak érezte magát, ami „lehetőséget adott, hogy a magyar kormány valami mentést próbálhasson”.

A Nagykövetek Tanácsa határozata értelmében a magyar hatóságoknak augusztus 27-ig minden fegyveres erőt ki kellett vonniuk a térségből, amelyet aztán a Sopronban állomásozó Szövetséges Tábornoki Bizottságnak kellett átadni. A magyar hatóságoktól megtisztított Burgenlandot a katonai misszió adta volna tovább Ausztriának. A szertartásos átadást augusztus 29-én délután 4 órára tűzték ki. Augusztus 17-én a kiürítési tervnek megfelelően harminc antanttsízt érkezett Sopronba, hogy azután

– elfoglalva beosztási helyeiket szerte Nyugat-Magyarországon – ellenőrizték az átadást. A kormány a Fertő-tó térségét magában foglaló „A” zónát kiürítette, a „B” szakasz átadását azonban leállította. A magyarázatot a minisztertanács adta meg, arra hivatkozva, hogy szerbek nem hajtották végre maradéktalanul a kivonulást. Az indoklás gyenge lábakon állt, de a kormány időt akart nyerni, és arra számított, hogy az antant csupán egy jegyzéket és nem katonákat küld Magyarországra.³⁰

„Amikor az olvasók ezt a lapot a kezükbe veszik, az Ausztriát Magyarországtól *elválasztó régi határok már megszűnnek...*” – írta a bécsi *Reichspost* 1921. augusztus 28-i számának címlapján Ignaz Seipel későbbi kancellár, akkor a keresztényszocialista párt elnöke.³¹ Seipel vaskosat tévedett. A terv szerint előrenyomuló osztrák csendőröket tisztázatlan összetételű magyar felkelő erők Sopron mellett megállították, és néhány órán keresztül tűz alatt tartották. Kisebb összecsapás zajlott le Vas megyében is. A magyar ellenállást látva az osztrákok több településről maguktól visszavonultak. Újabb kísérletük a terület birtokba vételére másnap szintén kudarcba fulladt. Az osztrákok szeptember 7-én ismét készültek bevonulni Sopronba. A városi vízmű elfoglalásával talán sikerült volna megadásra kényszeríteni a várost, ha másnap a felkelők újból meg nem támadják és visszavonulásra nem kényszerítik őket. A megmozdulásokkal másfél hónapig tartó felkelés vette kezdetét.

Még a Nemzeti Hadsereg kivonulása előtt Kismartonba érkezett az Ostenburg-Moravek Gyula parancsnoksága alatt álló csendőrzászlóalj, melynek az átadás napján Sopron városán keresztül kellett volna kivonulnia, de ott augusztus 28-án megállt, és be is rendezkedett. A legitimista Ostenburg csapatai eredetileg és elvileg az átadandó területek déli részén a rend fenntartására, gyakorlatilag azonban a terület birtokban tartása érdekében vonultak fel, és megpróbáltak kedvező terepet teremteni Habsburg Károly visszatéréséhez. Vasban Ranzenberger Jenő csendőrzászlóalja jelent meg, mely a hadsereg kötelékéből szintén a csendőrséghez került volt Prónay-vadászzászlóalj tagjaiból állt. Maga Prónay Pál százados, akit korábban nyugdíjaztak, ám most reaktiválták, néhány nap múlva követte katonáit Nyugat-Magyarországra, és megszállta Felsőőrt. Ez kapóra jött Bethlennek, aki az összeférhetetlen és a kormány számára egyre kellemetlenebb Prónayt el akarta távolítani a fővárosból.

Az említetteken kívül Sopron mellett állomásozott a Friedrich István parlamenti képviselő által mozgatott különítmény is. Tagjai között számos civilbe öltözött katonatiszttel, olyanokkal, akik a 27-én délelőtt kivonuló Nemzeti Hadsereg egyenruháját cserélték estére civil ruhára. Az említett zászlóaljaktól függetlenül alakultak önszerveződő egységek, melyek bázisát munkanélküliek, alsó-középosztálybeliek, paraszti foglalkozásúak, háborús veteránok és perifériára sodródott fiatalok alkották. Önkénteseket toborzott az 1919 decemberében megalakult Nyugat-Magyarországi Liga, illetve a Területvédő Liga is. A felkelő erők között főszerepet játszottak Héjjas Iván és Héjjas Jenő – zömében a Duna–Tisza-

közéből érkezett, részben köztörvényes bűntetteket elkövetett és az igazságszolgáltatás elől menekülő, részben őszinte nemzeti érzésektől fűtött, szegényparasztokból álló – Rongyos Gárdistái.

Zömük egész biztosan nem volt tisztában vele, hogy fellépésük a kormány kombinációiban is szerepelt. Bethlen természetesen nem őket és nem is Prónayt bízta meg az ellenállás megszervezésével, aki Budapesten még abban a tudatban volt, hogy a kormány Burgenland átadásának gyászos szerepét szánja neki. Mérhetetlen öntudatosságának birtokában azonban azonnal át kívánta venni a felkelés vezetését. Sopronba érkezését követően tanácskozni hívta a mozgalmat támogató helyi és a térségbe érkezett híveit, és elfogadtatta velük függetlenségi terveit, melyeket megismertetett Ostenburggal is. Kettejük legfőbb ellenlábásának a kiváló szervezőképességekkel rendelkező Gömbös Gyula számított, aki a kormány megbízásából megpróbált koordinálni a különböző csoportok között.³² Bethlen és a kormányzó az ő segítségét igénybe véve suba alatt támogatta az irreguláris csapatokat, nyíltan azonban nem vállalhatott közösséget a felkelőkkel, akik a magyar revizionizmus kormányellenes irányzataként találtak alkalmas terepet a fegyveres ellenállásra.

Az antanthatalmakat meglepték az események, de aktív közbelépésre nem vállalkoztak. A Nagykövetek Tanácsának tiltakozása nem tartalmazott sem határidőt, sem szankciókat, azaz nem volt ultimátumjellegű, amit nagy megkönnyebbüléssel vettek tudomásul a Sándor-palotában.³³ Bánffy külügyminiszter eszköztelenségét hangsúlyozva hosszas válaszejegyzékben hárította a felelősséget.³⁴ Antant jegyzék érkezett az osztrák és a jugoszláv kormányfő íróasztalára is. Ausztriát a tárgyalások folytatására, a szerbeket a baranyai területek teljes kiürítésére szólították fel.³⁵ Az osztrák csendőrség erejét a felkelőkkel szemben vívott csaknem kéthetes küzdelem jelentősen felmorzsolta, aminek következtében az osztrák vezetés szeptember 10-én elrendelte a kivonásukat Nyugat-Magyarországról, a magyar inszurgensek viszont maradtak a határ menti szőlődombok tövében, és a fegyveres portyázás egészen október–november fordulójáig tartott. A felkelők az „A” zónában tartósan berendezkedtek, sőt Prónay 1921. október 4-én emberei élén, a „C szakasz északi részén, Felsőőr központtal kikiáltotta a független, ám csekély támogatottságú, mindenkitől elszigetelt és minden anyagi eszközt nélkülöző Lajtabánságot. Voltak politikusok akik – enyhítendő a kormányt terhelő felelősség terhét – támogatták, hogy Nyugat-Magyarország népe kiáltssa ki a függetlenségét, majd később népszavazással térjen meg Magyarországhoz. Csakhogy a kalandos akció sikerében szélesebb szemhatárral rendelkező politikus nem bízott. A Lajtabánság ráadásul nélkülözte a nyugat-magyarországi felkelőcsoportok egyöntetű támogatását. Héjjas Iván, akit egyszerű származása miatt Prónay mélyen lenézett, csak feltételesen volt hajlandó mögé állni. Kettejük fiatal és becsvágyó tisztjei sem voltak egységesek abban, hogy a kormánnyal szemben mindenben támogassák őket, mivel ez a katonai pályájukat már az induláskor derékbe törte volna.³⁶

Az egyik jó kezű felkelő már meg is örökölte a fővezér arcvonásait, amely rövidesen az „állam” 10 koronás bélyegét ékesítette, a címer is hamarosan elkészült, de a szervezés a legitimista és nacionalista irányultságú felkelőcsoportok ellentétei miatt nem ment hatékonyan. Egyelőre a „báni” poszt is betöltetlen maradt, az egész alakulatnak Prónay maga állt az élén. Az akció a lakosság körében sem tett szert támogatásra. Prónayék gabonát és élőállatokat is rekviráltak, pontosabban értéktelen bonokkal fizettek értük,³⁷ a „felkelőállam” vámbevételeit pedig egyszerűen az osztrák–magyar vasúti forgalom megsarcolásával biztosították. Bethlen joggal aggódott amiatt is, hogy az ott élő németajkúakat számos erőszakos provokáció érte, ami Magyarországgal szembeni ellenállást váltott ki a körükben. Ráadásul a lőporos hordó, amiről Prónay vezényelt, bármikor berobbanthatta a csehszlovák fegyvereket. A titoknak Gömbös október 8-án sorsára hagyta a „felkelőállamot”. Ez egyúttal azt jelentette, hogy a kormány terve, amivel az egyes felkelőcsoportokat kordában kívánta tartani, összeomlott. Prónay emberei kizárólag Horthynak voltak hajlandók engedelmeskedni, a mélyen megvetett Bethlen nyílt parancsának nem vetették alá magukat.

Az osztrák kormány előtt nem volt kétséges, hogy a magyar hatóságok összejártsanak a felkelőkkel. A Népszövetség 1920. december 16-án felvette a tagjai közé Ausztriát, mely ezzel nagyot lépett a felé, hogy a nemzetközi közösség formai szempontból teljes jogú tagjává váljon. Az osztrák szövetségi gyűlés nem is habozott a közgyűléshez fordulni annak érdekében, hogy a szervezet szavatolja a békeszerződésben garantált határt Ausztria számára. Ebben a kezére játszott, hogy a magyar csapatok Alsó-Ausztriában átlépték a régi határt és katonai akciót indítottak az osztrák csendőrség ellen Kirschlag körül.

A britek azonban megüzenték, hogy egyetlen katonát sem tudnak a térségbe küldeni. Az olaszok és a franciák attól tartottak, hogy fellépésük a rivális hatalom karjaiba hajtana Magyarországot. Briand külügyminiszter felszólította a magyar kormányt, hogy nyolc napon belül üritse ki a nyugati területeket, de virágnyelven megüzenve, hogy kész rábólintani a határmódosításra.³⁸ Az osztrák vezetés előtt világossá vált, hogy csendőreivel képtelen lesz a terület birtokba vételére, és aligha számíthat a nagyhatalmak közvetlen beavatkozására. Lassan minden az osztrák engedmény irányába mutatott.

A kancellár megüzenve Öfelsége kormányának, hogy ha szükséges, kész lemondani Sopronról, mintsem hogy megbukjon.³⁹ Feltételül azt szabta, hogy Budapest nyilvánosan határolja el magát a felkeléstől. A hazai közvélemény támogatta a területvédő mozgalmakat, nyíltan tehát nem lehetett állást foglalni ellenük. Bethlen István kormánya ezért cserébe szigorú diszkréciót kért Béctől. Az angolok átmeneti megoldásként támogatták a megállapodást, és ugyanezt javasolták a szövetségeseiknek is.⁴⁰ Mindkét felet szorította tehát saját ellenzéke és közvéleménye, de az idő és a nagyhatalmak nyomása is. Ausztriának és Magyarországnak talp-

ra kellett állni, gazdaságaiknak szükségük volt a hitelekre és egymás támogatására is.

Az olasz kormány szeptember elején titkos ajánlatot tett a közvetítésre. Rómának elemi érdeke volt, hogy Ausztria és Magyarország kapcsolatában elsimuljanak az ellentétek, és elháruljon a Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság között létrejövő reteszár veszélye. Az olaszok ráadásul úgy érezték, hogy sikeres mediátorként ismét nagyhatalmi pozícióba emelkedhetnek. Chiapozzi Augusto Biancheri bécsi olasz követ szeptember 10-én nyújtott be Sopron átengedését tartalmazó kompromisszumos javaslatot Schober kancellárnak. Másnap kollégája, Castagneto kézhez kapta a magyar kormány népszavazási javaslatát. A gondolatot végül sajátjává tette Pietro della Torretta olasz külügyminiszter is, aki szeptember 13-án pedig közvetítette magyar kollégája garanciavállalását Bécsbe arról, hogy a budapesti kormány azonnal kiüríti Nyugat-Magyarországot, ha Ausztria végérvényesen átengedi Sopront és környékét Magyarországnak.⁴¹ Ennél többre azonban egyelőre nem sikerült jutni.

Az olasz közvetítési ajánlatra szeptember 20-án egy csehszlovák következett. Utóbbit Bánffy forszírozta, minden bizonnyal azzal a szándékkal, hogy felgyorsítsa az ajánlattétel után lelassult olasz diplomáciát. A cseh és a magyar külügyminiszter Brünnben meg is állapodott a közvetítésben, ami újra aktivizálta Della Torrettát, aki követei útján a brünni találkozó másnapján Budapesten, majd 30-án Párizsban hivatalos formában is vállalta a mediációt.⁴²

Már látszott, hogy a ránehezedő nyomás alatt a kancellár belemegy a „Sopronért Burgenland” formulába, ám attól nem tárgított, hogy a várostól való lemondást nagyhatalmi döntés előzze meg, és népszavazás erősítse meg. A csehszlovák közbeavatkozás és a korridorveszélye végül kedvezett a magyar érdekeknek, és a Nagykövetek Tanácsa október 2-án elfogadta a burgenlandi kérdés megoldására tett olasz javaslatot, melynek végrehajtását azonban még néhány napig késleltette a Foreign Office húzódozása.

Della Torretta hívására a két ország képviselői 1921. október 11-én megérkeztek a velencei Palazzo Corner épületébe. A magyar kormányfő abban a biztos tudatban indult útnak, hogy a megállapodást a parlament utólagosan jóváhagyja. Egyszersmind azzal az előérzettel ült a tárgyalóasztalhoz, hogy Magyarországot embargó fenyegeti, ha a tárgyalások megszakadnak.⁴³ Az osztrák–magyar viszony és az antant jóndulata miatt aggódó Schober súlyos kényszerhelyzetében nem tehetett egyebet, mint hogy beadta a derekát, és elfogadta a felkínált alkut, azaz gyakorlatilag *lemondott* Sopronról és környékéről. Noha világos volt, hogy az Magyarország javára fog eldőlni, ragaszkodott a népszavazáshoz, mert másként nem tudta a lemondást igazolni saját közvéleménye előtt. A megállapodás szövegét október 27-én a Nagykövetek Tanácsa, saját korábbi rendelkezéseit átértékelve fogadta el annak igazolásaként, hogy nem mindig a békeszerződés betűihez való merev ragaszkodás a legkifizetődőbb.

A nagyhatalmi jóváhagyás után megkezdődhetett volna a népszavazás előkészítése, amit azonban hátráltatott IV. Károly újabb visszatérési kísérlete.

Ez a diplomáciai szorításon kívül azzal a kockázattal járt, hogy a Nyugat-Magyarországon állomásozó csapatok közötti ellentétek tovább mélyülnek, a Károly-párti katonai erők követik a volt királyt Budapestre, így a határ térségét magára hagyják. A csapatok jó része valóban távozott az országrészből, ezzel szabaddá vált az út az osztrák bevonulás előtt. Ámde az osztrák kormány nem kívánt élni a lehetőséggel, és tartotta magát a velencei kompromisszum betűihez.

A magyar kormány szintén tartotta magát a megállapodáshoz. A legkeményebb diót Prónay visszahívása jelentette. A kormányfő Horthy közreműködésével tudta csak rávenni a távozásra, alig néhány nappal a vállalt határidő előtt. November 4-i hatállyal végül feloszlatták a Lajtabánságot. Kilenc napra rá az osztrák hadsereg akadálytalanul bevonult Burgenland területére, és azt a hónap végéig (a népszavazási körzet kivételével) birtokba vette.

A szavazást technikai okok miatt csak december 14-re írták ki. A hatalmi eszközökkel nem rendelkező osztrákoknak több időre volt szükségük ahhoz, hogy a szavazókat megnyerjék maguknak. Miután azonban nem tudott halasztást elérni, az osztrák kormány december 13-án visszarendelte a népszavazási és a szavazatszedő bizottságokba kiküldött képviselőit, amiktől a helyzet még ellenőrizetlenebbé vált.⁴⁴

December 8-án megérkeztek a városba a nemzetközi rendfenntartó alakulatok, a magyar csapatok pedig négy nap múlva elhagyták a referendum helyszínét. December 14. és 16. között Sopronban és nyolc községben lebonyolították a szavazást, mely meggyőző magyar fölényrel zárult. Sopront 1922. január 1-jén adták át a magyar hatóságoknak. A Határmegállapító Bizottság jelentése alapján a Népszövetség Tanácsa szeptember 17-én hagyta jóvá a végleges határt, mely a népszavazási terület mellett – Lovászdad átengedése ellenében – további tíz községet juttatott vissza Magyarországnak.

■ JEGYZETEK

1. Lásd a minisztertanács határozatát az osztrák–német nemzeti tanács számára szállítandó élelmiszerekről. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL). A MNL iratairól készült digitális másolatok. W szekció W12. (továbbiakban MT W12) K27191811161009. jpg (1918. 11. 16-i ülés)
2. Soós Katalin: *Burgenland az európai politikában 1918–1921*. Bp., 1971. 11–12.
3. Idézi Hatós Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. H. n. 2018. 269.
4. Hans Loewenfeld-Russ: *Im Kampf gegen den Hunger. Aus den Erinnerungen des Staatssekretärs für Volksernährung 1918-1920*. Hg. Von Isabella Ackerl. Wien, 1986. 1986. 194; Hatós Pál: i. m. (2018) 297.
5. Ormos Mária: *Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921*. Győr, 1990. 20; Julius Deutsch: *Aus Österreichs Revolution. Militärpolitische Erinnerungen*. Wien, 1921. 78.

6. A csehszlovák ügyek bizottsága ülésének jegyzőkönyve. Párizs, 1919. március 8. In: Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. I. 1918–1919.* (A továbbiakban FDI) Bp., 1999. iratszám 97.
7. Gerald Schlag: *Aus Trümmerngeboren... Burgenland 1918-1921.* Eisenstadt, 2001. 230.
8. Andrew F. Bourghardt: *Borderland. Historical and Geographical Study of Burgenland, Austria.* Madison, 1962. 172.
9. Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920.* Bp., 1935. 295.
10. Richard Lein: *Die „Burgenlandnahme“ 1919-1924.* In: Maximilian Graf et al. (ed.): *Das Burgenland als internationale Grenzregion.* Wien, 2012. 7.
11. *Bericht über die Tätigkeit der deutschösterreichischen Friedensdelegation in Saint-Germain-en-Laye I.* Band. 11. DeutschösterreichischeStaatsdruckerei, Wien, 1919. 11.
12. Ormos Mária: i.m. 10–13.
13. Richard Berczeller – Norbert Leser: *Mit Österreichverbunden.* Wien–München, 1975. 156.
14. Arbeiter Zeitung 1919. június 15. 1, 1919. június 16. 1.
15. Jegyzék Németország hatáiról. *Bericht*, Beilage 28. 130.
16. Soós Katalin: i. m. 31.
17. Uo. 37.
18. Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés.* Bp., 2005. 169–173.
19. A szövetséges megfigyelők jelentésére hivatkozik Gerald Schlag: i. m. 314.
20. MNL OL MT W 12. 1919. 09. 30-i ülés fol. 7–8.
21. Bánffy Miklós: *Huszonöt év.* Bp., 1993. 42.
22. MNL OL MT W 12. (1921. 01. 04-i ülés) fol. 3–13. és 1921.08.01-i ülés, fol. 3.
23. Schoen bécsi német követ jelentése, 1921. január 4. Idézi Gerald Schlag: i. m. 377.
24. MNL OL MT W 12. (1921. 01. 04-i ülés) fol. 3-13.
25. Bánffy Miklós: i. m.69.
26. MNL OL MT W 12. (1921. 01. 04-i ülés) fol. 3-13.
27. Franz Egon Fürstenberg–Stammheim budapesti német követ jelentése, Budapest, 1921. július 2. 11. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Pol. 6. Abteilung II b. Akten betreffend Westungarische Frage. 1921. Juni – 1921. Oktober. Bd. 2. (R73414, K274108).
28. Bánffy Miklós: i. m. 68–69.
29. Lord Harding jelentése Curzon külügyminiszternek, Párizs, 1921. szeptember 6. In: *Documents on British Foreign Policy 1919-1939. First Series, Vol. XXII Central Europe and the Balkans 1921. Albani 1921-1922.* Her Majesty's Stationary Office, 1980. (továbbiakban DBFP) 1980. No. 304. 361–362.
30. MNL OL MT W12 (1921. 08. 28-i ülés) fol. 1–20.
31. *Das Burgenland bei Österreich!* Reichspost 1921. augusztus 28. 1.
32. Prónay Pál: *A határban a halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből.* Szerkesztette és bevezető tanulmánnyal ellátta Szabó Ágnes és Pamlényi Ervin. Bp., 1963. 262, 275–276.
33. Gerald Schlag: i. m. 407–408.
34. Bánffy Fouchet francia főbiztosnak, Budapest, 1921. szeptember 10. FDI, No. 140. 214.
35. MNL OL MT W 12 (1921. 09. 02-i ülés) fol. 2-3.
36. Lásd Bodó Béla: *Héjjas Iván. Egy ellenforradalmár élete.* 2000. Irodalmi és társadalmi havi lap 2010. 10. sz. 18–19.
37. Bánffy Miklós: i. m. 82.
38. Briand külügyminiszter a francia külügyi képviselőknél, Párizs 1921. szeptember 15. FDI, No. 145. 226.
39. Annual Report on Austria (Akers Douglas), 1921. The National Archives Foreign Office (továbbiakban TNA FO) 371-7359 C5596-7.
40. Hohler távirata Curzonnak, 1921. szeptember 2. DBFB, No. 300. 337.

41. Fouchet főbiztos jelentése Briand külügyminiszternek, Budapest, 1921. szeptember 17. FDI, No. 148, 228; és Ormos Mária: i. m. 127–132; Gerald Schlag: i. m. 442–443.
42. Hungary. Annual Report (T. B. Hohler), 1921. 4. TNA FO 371-7632 C3299-3299-21; Ormos Mária: i. m. 136–141, illetve Mari Vares: *The Question of Western Hungary/Burgenland, 1918-1923. A Territorial Question in the Context of National and International Policy*. Jyväskylä, 2008. 239; Curson Hardingnak, London, 1921. szeptember 28. DBDP, 1980. No 349. 410.
43. MNL OL MT W12 (1921. 10. 7-i ülés).
44. Az igazság az, hogy a Nagykövetek Tanácsa akceptálta az osztrákok észrevételet, ám a javaslatukat csak 14-én este kapták kezükbe a Tábornoki Bizottság tagjai, amikor az egész procedúra már elkezdődött. Hungary. Annual Report, 1921. 6. TNA FO 371-7632 C3299-3299-21.

ZEIDLER MIKLÓS

A PÁRIZSI MAGYAR BÉKEDELEGÁCIÓ TÖREKVÉSEI – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL ERDÉLYRE

A párizsi békekonferencia munkarendjének megfelelően a vesztes államoknak szóló béketervezetek megalkotása az I. világháború győztes – vagy annak elismert – államainak feladata volt. A vesztes országok csak ezt követően kaptak meghívást Párizsba, s bár szóban és írásban is előadhatták ellenjavaslataikat, a békekonferencia ezek többségét elutasította. A német, az osztrák, a bolgár és a magyar béke delegáció így csupán részsikereket érhetett el – például csekély mértékű határkiigazítást, népszavazás kiírását egyes területek hovatartozásának eldöntésére, a háborús jóvátétel összegének valamelyes csökkentését, az elcsatolt nemzetrészek jogvédelmét. Így járt a török kormány is, amely azonban később – jórészt szívós fegyveres ellenállásának köszönhetően – mégis elérte, hogy a győztesek lemondjanak területi követeléseik egy részéről. Az új lausanne-i béke azonban így is súlyos (terület)vesztéseket okozott Törökországnak.

Párizsban hivatalosan 1919. január 18-án nyitották meg a békekonferenciát, Magyarországot azonban csak december 1-jén hívták meg – néhány nappal azután, hogy a győztes nagyhatalmak végre hajlandóak voltak elismerni a magyar kormányt. A magyar küldöttség az ünnepek után, 1920. ja-

A béke delegáció munkálataiból jól kiolvasható volt az a Magyarországon uralkodó felfogás, amely – az összeomlás felől visszatekintve – hajlamos volt idealizálni a történelmi ország belső viszonyait, miközben a szomszéd országokat bitorlónak tekintette.

nuár 5-én indult útnak Párizsba. A békére való felkészülés azonban ekkor már több mint egy esztendeje folyt.

A magyar béke-előkészítés

■ 1918. október elején a Magyar Földrajzi Társaság vezető geográfusai Teleki Pál gróf kezdeményezésére tervbe vették egy nagyszabású, Magyarország nemzetiségi viszonyait részletesen ábrázoló térkép elkészítését, s javaslatukat hamarosan a kormánynak is benyújtották. Ezzel egyidejűleg Buday László, a Központi Statisztikai Hivatal igazgatója – Telekivel karöltve – javasolta, hogy „a békekonferencia céljaira speciálisan csoportosítandó statisztikai összeállítások” készüljenek. Károlyi Mihály gróf kormánya kezdettől fogva jelentős anyagi támogatást és kellő intézményi háttérrel biztosított a munkához, amelybe az év végétől egy frissen megalakult társadalmi szervezet, Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája (röviden: Területvédő Liga) is bekapcsolódott.

A kormány 1919. február közepén – egy hónappal a békekonferencia megnyitása után – már ki is jelölte a Párizsba majdan kiküldendő delegáció tagjait. A névsorban főként a kormánykoalíció politikusai és entellektüeljei szerepeltek. A lista élén az immár köztársasági elnökké avanzsált Károlyi neve állt, a küldöttség tagjaul volt kiszemelve Berinkey Dénes miniszterelnök, továbbá négy miniszter, két államtitkár, egy diplomata és három professzor, valamint két erdélyi politikus: Teleki Pál és Ugron Gábor. A nagyhatalmak azonban egyelőre nem számoltak Magyarország meghívásával, amelynek kormányát hivatalosan el sem ismerték.

Nem kapott lehetőséget békekonferencián való részvételre az 1919. márciusban hatalomra jutott tanácskormány sem. Május első felében egy rövid időre felmerült a meghívás lehetősége, a nagyhatalmak azonban – amelyek kezdettől fogva bizalmatlanul, majd egyre növekvő ellenszenvvel tekintettek a bolsevizmusra – a hónap közepétől már nyíltan ellenségesként kezelték a Tanácsköztársaságot, s annak felszámolására törekedtek. A kommün idején a béke-előkészítés folyamata is lelassult, mivel a munkatársak egy része a háttérbe húzódott vagy elmenekült a proletárdiktatúra elől. Az 1919 májusában Aradon megalakult, majd Szegedre költöző, Károlyi Gyula vezette ellenkormány – főként annak külügyminisztere, Teleki Pál – megpróbálta ugyan folytatni a béketárgyalásokra szánt magyar anyag összeállítását, ez azonban szakemberek hiányában csekély eredménnyel járt.

A béke-előkészítés a tanácskormány bukását követően kapott ismét nagyobb lendületet. Két héttel Friedrich István ellenforradalmi államcsínye után, augusztus 21-én Budapesten megalakult a Békeelőkészítő Bizottság (röviden: Békeiroda), amely egyre gyarapodó létszámmal, a korábbinál jóval szervezettebben folytatta a munkát. A Békeiroda működését az e téren addig is a legaktívabbnak mutató Teleki irányította. Az általános kérdésekkel foglalkozó „A” osztályt Cholnoky Jenő geográfus

(Teleki helyettese), az erdélyi ügyekben illetékes „B” osztályt Bethlen István vezette.

A Békeiroda kezdettől fogva arra törekedett, hogy olyan, tudományos igényű, de a magyar érdekeket előtérbe helyező anyagot mutasson be a békekonferencián, amely alkalmas lesz a győztes nagyhatalmak és az Osztrák–Magyar Monarchiából kiválni készülő, illetve saját államiságra törekvő nemzetiségek érveinek megdöntésére, követeléseik leszerelésére. Habár az idő előrehaladtával erre egyre kisebb volt az esély, a munkálatok mindvégig ebben a mederben haladtak. Tanulmányok készültek – olykor valóságos értekezések – Magyarország történelméről, földrajzáról, éghajlatáról, természeti kincseiről, politikai berendezkedéséről, nemzetgazdaságáról, közlekedési útvonalairól, felekezeti viszonyairól, az országot benépesítő különböző nemzetiségek területi elhelyezkedéséről, társadalmi integrációjáról, jogi, politikai és gazdasági helyzetéről, műveltségi fokáról. A tanulmányokat – amelyeket hosszabb és rövidebb változatban is elkészítettek – roppant statisztikai apparátus és bőséges térképanyag támasztotta alá, illetve egészítette ki.

A Békeiroda dolgát némileg megkönnyítette, hogy ismerte a szomszédos országok által a békekonferenciához intézett beadványokat – vagy legalábbis ezek egy részét –, az azokban foglalt állításokat, érveket és követeléseket, s így módja volt arra, hogy ezek ellenében célzottan sorakoztassa fel saját argumentumait. Nagy segítséget jelentett az is, hogy az aláírás után röviddel nyilvánosságra került az 1919. júniusban, szeptemberben, illetve novemberben megkötött német, osztrák és bolgár békeszerződés. A három okmány összevetéséből kiderült ugyanis, hogy a békék egy „kaptafára” készülnek, szerkezetük s helyenként a paragrafusok megszövegezése is nagyon hasonló, s ennek alapján a majdani magyar békefeltételek egy részét akár előre meg is lehetett jósolni, annál is inkább, mivel a magyar határookra vonatkozó döntések már 1919 nyarán ismertté váltak.

A Békeiroda munkamódszeréről, a békekonferenciának szánt benyújtandó magyar jegyzékekről és a tárgyalások várható menetéről Csáky István ifjú diplomata – aki ekkor Teleki jobbkeze volt a béke-előkészítő munkálatokban – terjedelmes interjúban számolt be a sajtónak 1919 karácsonyán. Mint mondta: „[...] a békedelegáció munkája arra irányult, hogy ellenfeleink minden *lehető érvére megfelelő ellenérveket sorakoztasson* fel, éspedig abban a mértékben, amilyen mértékben azok az érvek az ellenfél követelményeinek komplexumában szerepelnek. Általában a következő érvcsoportokra terjeszkedhetünk ki: *Történelmi, etnográfiai, stratégiai, gazdasági és politikai érvek.*

[...] Különös súlyt fog helyezni a magyar delegáció annak a kimutatására, hogy azoknak a területeknek az elvesztését, amelyeket ellenfeleink a maguk számára követelnek, *nemcsak Magyarország szenvedné meg, hanem elsősorban maga a lekapcsolt terület, továbbá a foglaló állam, amely vagy egyáltalában nem szükségesli ezeket a területeket, mert*

nélkülök is megélhet, vagy ha még szüksége is volna rájuk, nem tudná úgy kihasználni és értékesíteni, mint a magyar állam, végül ha ki is használná azt a foglalt állam, a világgazdaság szempontjából ezeknek a területeknek a leggazdaságosabb kihasználása mindenesetre csak a velük organikusan összefüggő Magyarország által volna lehetséges. [...]

A magyar béke-előkészítő bizottság vezérelve az volt, hogy minden állítását és minden érvét megfelelő, megdönthetetlen adatokkal bizonyítsa. Ezért segítségül vette a statisztikát, a gazdasági élet terén mutatkozó törvényszerűséget, hogy az antant előtt azoknak segítségével a jövő képét minden eshetőségre híven vázolhassa, mert a magyar békedelegáció sohasem tévesztette szem elől az antant által hirdetett alapelveket, amelyek a versailles-i békebírósnak mintegy kódexét alkotják. Ennek főfejezetei *a népek önrendelkezési joga, amely mellé sorakozik a történelmi jog és a Wilson által hirdetett jog a megélhetéshez és az élethez.*¹

A magyar delegáció tehát 1919 végén egyfelől birtokában volt a legfontosabb információknak, másfelől imponáló saját anyagot állított össze, így felkészülten indulhatott útnak a békekonferenciára.

A magyar békedelegáció tevékenysége

■ A magyar küldöttséget Párizsban már úgyszólván kész helyzet várta, különösen Burgenland esetében, amelynek Ausztriához csatolásáról már a szeptemberben aláírt saint-germaini béke rendelkezett.

A magyar delegátusok nem is tápláltak nagy reményeket az előre láthatólag drákói békefeltételek megváltoztatásával kapcsolatban, s tevékenységükre úgy tekintettek, hogy az nem is annyira a jelennek, mint inkább a jövőnek szól. Bár nem tettek le arról, hogy a határok, a lefegyverzés, a jóvátétel és a kisebbségvédelem legnagyobb horderejű kérdéseiben is kedvező módosításokat érjenek el, már azt is komoly eredménynek tartották volna, ha sikerül kétségeket ébresztetni a nagyhatalmakban döntéseik helyességét illetően, s e szemléletváltás megnyitja majd az utat a békeszerződés felülvizsgálata, revíziója előtt. S bíztak abban, hogy ez a reménybeli enyhülés már rögtön a békeszerződés életbe lépésekor is érezhető lesz, s a rendelkezések végrehajtását a győztesek nem „betű szerint” fogják megkövetelni, hanem bizonyos jóindulattal, nagyvonalúsággal, együttműködő készséggel szemlélik. A magyar delegáció által összeállított anyag ehhez is alapot kívánt szolgáltatni.

Az illúziókkal való leszámolás és a jogos reménykedés közötti mezsgyén egyensúlyoztak a küldöttség vezetői akkor is, amikor a magyar község előtt beszéltek a várható fejleményekről. E szellemben fogantak Apponyi Albertnek a delegáció indulásakor, január 5-én mondott búcsúszavai, miszerint „csak egy sötét folyosón kell áthatolni, amelyen túl azonban ismét a verőfényes nap süt”.² Húsvétkor, amikor a békefeltételek számottevő javulására már nem lehetett számítani, hasonlóan nyilatkozott a *Pesti Hírlap* újságírójának, aki így foglalta össze Apponyi gondolat-

menetét: „Annyit elértünk, hogy fölkellettük az antant nagy államaiban a lelkiismeretet és azt a tudatot, hogy velünk igazságtalanságot készülnek elkövetni. De érzik megkötöttségüket, mert egyoldalú információra kis szövetségeseikkel oly szerződéseket kötöttek, melyektől nehezen tudnak szabadulni. Ha Magyarország a belső rendnek, fegyelemnek, kultúrának és konszolidációnak képét mutatja, akkor ez a fölkellett lelkiismeret-furdalás *előbb-utóbb* a békeszerződés revíziójára vezet. Ha azonban mai dezolált állapotaink tovább tartanak, s politikai torzsalkodásaink híre nagyítva kikerül a külföldre, akkor ezzel az antant lelkiismeretén könnyítünk, azt mondják: az olyan nemzet, mely nem tudja magát sem kormányozni s a nyomorúságában sem tud rendet tartani és egymás közt békén élni, az nem érdemli meg a különös kíméletet.”³

Ugyanekkor Teleki Pál a következőképpen fogalmazott: „[...] az volt a nézetem, hogy a békeszerződésben magában semmit, vagy majdnem semmit sem fogunk elérni, és hogy nekünk nem is ezért [kell küzdenünk, hanem azért], hogy pótoljuk azt a munkát, amit évtizedek megfeszített igyekezetével kellett volna elvégeznünk: Magyarország megismertetését a külfölddel. A külföld végül föl fogja ismerni bennünk azt a kultúrállamot, amelyről eddig sejtelve sem volt. És talán föl fog ismerni a külföld két dolgot. Az egyik az, amit eddig csak egyes messzeblátó emberek, akik inkább tudósok, mint politikusok, ismertek föl, hogy Közép-Európának a földrajzi alakulat következtében a magyar alföld a központja s ezért Közép-Európa jövőjének a megoldásánál föltétlenül számolni kell azokkal az emberekkel, akik a magyar alföldet lakják. A másik felismerés pedig az, hogy a magyar nemzet a legmagasabb kultúrájú nép a közép-európai nemzetek között, s hogy emellett egyéb tulajdonságai: komolysága, szövetségi hűsége is olyanok, amelyek értéket jelentenek s amelyek miatt érdemes vele barátságot kötni.”⁴

Ez a bizakodás érhető tetten abban is, hogy a trianoni béke aláírását követően a Külügyminisztérium – Teleki javaslatára – közzétette a béke-delegáció hivatalos jelentését, amely két szöveges és egy statisztikai adatokat tartalmazó kötetben, valamint egy térképdobozban a küldöttség által benyújtott jegyzékeket, továbbá a hozzájuk csatolt mellékletek túlnyomó részét tartalmazta. A kiadvány magyar változata⁵ afféle önigazolás volt, amivel a béke-delegáció bizonyítani kívánta, hogy mindent megtett a békefeltételek javítása érdekében, s a kudarcért nem őt terheli a felelősség. A francia és angol nyelvű verzió⁶ azonban kimondottan a külföld számára készült, s a politikai és tudományos körök előtt dokumentálta a magyar álláspont megalapozottságát.

E kiadványok részletes képet adnak a Békeiroda működéséről, a párizsi küldöttség tevékenységéről, a magyar külpolitikai gondolkodás akkori állapotáról és nem utolsósorban arról a meglehetősen abszurd helyzetről, amelyben Magyarország már csupán érveket tudott felsorakoztatni a nagyhatalmak és a szomszédos országok túlnyomó politikai és katonai erejével szemben.⁷

A magyar béke delegáció 1920. január 14-én kezdte meg az ún. előzetes jegyzékek benyújtását. Aznap az első 8 számozott jegyzék és az ezekhez tartozó mellékletek, valamint egy kísérijegyzék, a hónap végéig pedig további 12 jegyzék és mellékleteik – több teherautónyi francia és angol nyelvű nyomtatvány – jutott el a békekonferenciához.

Az előzetes jegyzékek közül jelentőségénél fogva kiemelkedett a 45 melléklettel ellátott II. számú *Bemutakozó jegyzék*,⁸ amely többek között Ausztria és Magyarország közjogi kapcsolatának alakulásáról, továbbá Magyarország földrajzáról, népesedéséről, nemzetiségeiről, nemzetgazdaságáról, oktatáspolitikájáról, a lakosság műveltségi viszonyairól, valamint az ország világháborúban játszott szerepéről közölt adatokat. Hasonlóan terjedelmes volt a VIII. számú, *Az erdélyi kérdésről* szóló jegyzék,⁹ amely – 14 mellékletével – a román béke delegáció által 1919 elején a Legfelsőbb Tanács elé terjesztett beadványokkal polemizált: cáfolni igyekezett a román térképek és statisztikai adatok érvényességét; kétségbe vonta, hogy Románia képes lesz-e megfelelően igazgatni Erdélyt; bírálta a dákokromán folytonosság teóriáját; bőséges idézetekkel és a magyarországi román politikai vezetők fejére olvasta a világháború idején Magyarország mellett tett „hűségnyilatkozataikat”; ismertette az erdélyi hatalomváltás erőszakos kísérijelenségeit; közölte a szász közéleti férfiak 1919. december 23-i memorandumát, amely kétségbe vonta az 1919. január 8-i medgyesi deklaráció érvényességét, a Királyföld hovatartozásának eldöntésére pedig népszavazás kiírását kérte; rámutatott a romániai és az erdélyi intézményrendszer nehezen harmonizálható eltéréseire; összehasonlító táblázatba foglalta a Magyarországon és Romániában régen és újabban érvényes nemzetiségi jogokat; bírálta az erdélyi román agrárreform diszkriminatív intézkedéseit; statisztikai adatokat sorakoztatott fel annak bizonyítására, hogy Erdély gazdaságilag nem Románia, hanem Magyarország felé gravitál; végül sorra vette Erdély közjogi státusának lehetséges változatait.

Ennek kapcsán az „erdélyi jegyzék” idézte Woodrow Wilson 1918. február 11-i kongresszusi beszédét, amelyben az amerikai elnök a majdani béke megalkotásának a 14 pontot kiegészítő újabb „négy alapelvét” ismertetve megállapította: „A nemzeti igényeket tekintetbe kell venni, a népeken csak saját hozzájárulásuk után lehet uralkodni és őket kormányozni.”¹⁰ Továbbá emlékeztetett arra, hogy az 1918. december 1-jei gyulafehérvári román határozat „sem mondotta ki a Romániába való beolvasztást minden feltétel nélkül, hanem csak az erdélyi oláhok önrendelkező jogát proklamálta”.¹¹ Ezért népszavazás megrendezését kérte, amelyben Erdély népeinek arról kellene dönteniük, hogy a terület milyen közjogi keretben nyerje el autonómiáját vagy teljes függetlenségét. A jegyzék Erdély közjogi státusának négy lehetséges megoldását említette:

1. továbbra is Magyarország része marad, ahol a románok „teljes nemzeti autonómiát” élveznek;
2. önálló állammá válik a románok, a magyarok és a szászok uniójaként;

3. teljesen beolvad Romániába;

4. „bizonyos szélesebb vagy szűkebb körű autonómia kikötése mellett” csatlakozik Romániához.

Utóbbi két esetben azonban nem csupán a románok, hanem Erdély valamennyi nemzetisége jogosult lenne dönteni arról, hogy a betagozódás vagy az autonómia valamilyen formája valósuljon meg.¹²

A jegyzék 14/b melléklete *Erdély területének nemzetek szerint való beosztására vonatkozó javaslat* néven egy térképet is tartalmazott, amely a terület nemzetiségi alapon nyugvó közigazgatási beosztásának egy lehetséges módozatát mutatta. Eszerint Erdélyben négy nagy régió jött volna létre:

1. egy „túlnyomóan magyar terület”;
2. több „túlnyomóan oláh terület”;
3. egy „túlnyomóan sváb, illetve szász terület”;
4. néhány német–román, illetve magyar–román „vegyes terület”.¹³

Január végén jutott el a békekonferenciához XII. számú *Délvidéki jegyzék* (14 melléklettel),¹⁴ *A ruténkérdésről* szóló XIII. jegyzék (20 melléklettel),¹⁵ *A tótkérdésről* szóló XIV. jegyzék (15 melléklettel),¹⁶ a *Nyugat-Magyarországról* szóló XV. jegyzék (6 melléklettel),¹⁷ valamint *A sokácokról és a bunyevácokról* szóló XVI. jegyzék (5 melléklettel).¹⁸ Ezek mindegyike részletes adatokat tartalmazott e vidékek etnikai és gazdasági viszonyairól, Magyarország központi területeivel való régóta fennálló, szoros kapcsolatairól és a szomszéd országok igényeinek önkényességéről, rosszhiszeműségéről.

Bár az első jegyzékeket már január 14-én benyújtották, a békekonferencia mégsem ezekből, hanem az Apponyi Albert delegációvezető által két nappal később elmondott beszédből ismerte meg először a magyar küldöttség álláspontját. Apponyi beszéde tulajdonképpen nem volt egyéb, mint a magyar jegyzékek korrekt összegzése, ugyanakkor egyedi jelleget kölcsönzött neki a jól felépített szerkezet, a nyelvi igényesség és a szónok által ügyesen alkalmazott dramaturgiai fordulatok, valamint a helyenként kimondottan lírai hangvétel. A „védőbeszéd” a magyar közvéleményben szinte azonnal kultikussá vált, úgyszólván „bibliája” lett a revíziós propagandának, s ettől fogva magát Apponyit is leginkább e beszédével azonosították. A magyar küldöttség tagjainak naplóiban és visszaemlékezéseiben egybehangzóan a nemzeti büszkeség fényes pillanataként jelenik meg az Apponyi-beszéd, mint a magyar géniusz kiteljesedése és tanúságtétele.¹⁹

A Legfelsőbb Tanács előtt tartott január 16-i meghallgatásán Apponyi általános támadást intézett a béketervezet ellen.²⁰ Kifejezte megdöbbenését „a békefeltételek mérhetetlen szigorúsága miatt”, s tragikus tévedésnek tartotta, hogy éppen „Magyarországot sújtják a legszigorúbb és már a létét is veszélyeztető feltételekkel”, holott a háború felidézésében igen csekély szerepe volt, mivel a háború kitörése idején „csak részleges befollyást gyakorolhatott az Osztrák–Magyar Monarchia ügyeire”.²¹

Élesen bírálta a béketervezet területi rendelkezéseit, amelyek még az etnikai elvet is részrehajlóan alkalmazzák. Úgy vélte, nem csupán a magyarok, de „az emberiség nagy kulturális érdekei szempontjából” is káros, hogy az elcsatolandó területek kormányzása olyan nemzetiségek kezébe kerül, „amelyek jelenleg többnyire alacsonyabb kulturális fokon állanak”. Tagadta, hogy a magyar kormányok elnyomó politikát folytattak volna a nemzetiségekkel szemben, s kijelentette: „nagyon örülnénk, ha a tőlünk elszakított területeken magyar testvéreink ugyanazon jogoknak és előnyöknek birtokában lennének, amelyekkel Magyarország nem magyar ajkú polgárai bírtak”.²²

Biztonságpolitikai és gazdasági érvek egész sorát vonultatta fel Magyarország integritásának fenntartása mellett. Megállapította, hogy Magyarország évszázadokon át fontos szerepet játszott Közép-Európában „a béke és a biztonság”, valamint „az egyensúly és a stabilitás” fenntartásában, „biztosítva így Európa békéjét a keletről fenyegető közvetlen veszelmekkel szemben”. Hangsúlyozta, hogy a Kárpát-medence természet adta, szerves geográfiai egysége lehetővé teszi a régió harmonikus gazdasági együttműködését, ennek sikerét azonban csak az egységes kormányzás garantálhatja.²³

Apponyi elismerte a győzők jogát a hatalmi erőviszonyok megváltoztatására, a méltányos és tartós béke zálogának azonban a területek hovatartozásáról döntő népszavazások megrendezését tekintette, s ezt nevezte meg mint a békedelegáció fő követelését. Egyben kijelentette: „előre alávetjük magunkat a népszavazás eredményének, bármi legyen is az. Természetesen követeljük, hogy a népszavazás olyan körülmények között tartassék meg, hogy annak szabadsága biztosítva legyen.”²⁴

Apponyi beszéde meglepően nagy hatást gyakorolt hallgatóságára, különösen David Lloyd George brit és Francesco Nitti olasz miniszterelnökre, akik visszaemlékezéseikben is felidézték ezt a délutánt.²⁵ Lloyd George később írásban kért adatokat Apponyitól a Kárpát-medence etnikai viszonyairól, amelyeket a küldöttség néhány nap múlva – Teleki összeállításában – be is nyújtott a békekonferenciának. A magyar békedelegáció január 18-án átadott X. jegyzéke részletesen bemutatta a tervezett határok mentén élő, elcsatolásra szánt magyarok által lakott területek pontos elhelyezkedését, s ezzel mintegy ötletet adott a békekonferenciának, hol is kellene kezdenie a határok módosítását.²⁶

Lloyd George és Nitti csakugyan javasolta is a magyar határok újratárgyalását, s a békekonferencia londoni ülészaka március első napjaiban foglalkozott is a kérdéssel. A francia diplomácia elzárkózása és a brit külügyminisztérium kelleltlensége nyomán azonban a kezdeményezés gyorsan elhalt. Március 8-án az a döntés született, hogy nem változtatják meg a határvonalat, s az esetleges kisebb kiigazításokra majd a győztes hatalmak és az érintett államok képviselőiből álló határmegállapító bizottságok tehetnek javaslatot, helyszíni vizsgálatok alapján.²⁷

Időközben a magyar béke delegáció jó része az Apponyi-beszédet követően néhány hétre hazatért Budapestre, hogy jelentést tegyen a párizsi fejleményekről, és tanácskozzon a kormánnyal. Miután a delegátusok három hét múltán visszatértek Párizsba, február 12-én megkezdték az ún. válaszejegyzékek betérjesztését a békekonferenciához. Az ekkor benyújtott „C kísérőjegyzék,”²⁸ valamint a *Magyarország határaitól* szóló, 9 melléklettel kiegészített XXII. jegyzék²⁹ fenntartotta azt a magyar beadványokban újra meg újra tetten érhető sajátos kettős szemléletet, amely egyfelől a történelmi Magyarország fennmaradását tekintette (volna) ideálisnak, arra az esetre azonban, ha „az itt lakó népek akarátára nézve, hogy Magyarországnál maradjanak, a magas Békekonferenciának kétélyei volnának”, népszavazások megrendezését sürgette.³⁰ E népszavazásokat az elcsatolásra szánt területek egészén meg kellett volna tartani – Horvátország kivételével –, mégpedig olyan körzetekben, amelyeknek kijelölése „tekintettel minden egyes vidék gazdasági helyzetére, lehetőleg a faji elosztás szerint történik”.³¹ A népszavazási körzetek megállapítására Teleki február elején külön tervet készített, amelyről azonban – egy kormányülés jegyzőkönyvéből – csak ennyit tudni: „Egy külön ilyen kerületet képez a magyar határ mentén elvonuló magyar területtömb, egy külön területet a nyugati tótság, egy külön területet a keleti tótság, egy külön területet a ruténség.”³²

További kutatásokat igényel annak felderítése, milyen alternatív elképzelések léteztek ekkoriban magyar oldalon a területi kérdés rendezésére. Annyi bizonyos, hogy felmerült az az ötlet, mely szerint a Partium és a Székelyföld egyidejű visszacsatolását lehetővé tenné a két terület közötti összeköttetést biztosító keskeny etnikai folyosó kijelölése. Ismerőbb azonban az a tervezet, amely 1920 áprilisában, a francia–magyar titkos tárgyalások idején született Teleki Pál elgondolásai alapján, s amely az etnikai alapon 1,7 millió, gazdasági szempontok figyelembevételével további 860 ezer, a Bánságban és Burgenlandban végrehajtandó népszavazás révén pedig még mintegy 920 ezer fő, összesen több mint 3,5 milliós népesség visszacsatolásával számolt, miközben egész Erdélyről lemondott volna.³³

Ám mindeme törekvések megfeneklettek a nagyhatalmak és a szomszédos államok merev ellenállásán. S így közvetve felértékelődött *A kisebbségekről* szóló, 16 melléklettel kiegészített XXIII. jegyzék, amely az elcsatolásra ítélt magyarság aktuális és jövőbeli helyzetével foglalkozott, s a régi Magyarország ideálisnak feltüntetett oktatáspolitikájával, egyházpolitikájával és gazdasági prosperitásával élesen szembeállította az ország idegen megszállását kísérő atrocitásokat, a csehszlovák és a román hatóságok visszaéléseit, a diszkriminatív erdélyi földreformot. Mindezek azt voltak hivatottak bizonyítani, hogy az új impériumok politikai rezsimje alkalmatlan a fennhatósága alá jutott területek igazgatására, de legalábbis képtelen e feladatokat a korábbi magyar kormányzat idején megszokott színvonalon ellátni.³⁴

A magyar küldöttség végeredményben nem tudta elérni a békefeltételek jelentős enyhítését. A békeszerződés 1920. június 4-én, Trianonban aláírt végső szövege összesen 56 ponton tért el az előzetes békefeltételekben foglaltaktól. A módosítások nem érintették a szerződés lényegét, jobbra csak stiláris vagy jogtechnikai jellegű pontosításokat jelentettek. Egyes kérdésekben azonban – a hadianyaggyártás korlátozása, a jóvátétel összegének megállapítása, a Bécsben őrzött magyar műkincsek tulajdonjoga, az elcsatolt területekről Magyarországra költözők vagyona, a Dunamendence egységes árvízvédelmi rendszere – valóban észszerűbb, illetve nagyvonalúbb szabályokat rögzítettek. Annak pedig, hogy a szomszéd országok kisebbségvédelmi kötelezettségeit a magyar béke szövegébe is beiktatták, nemzetközi jogi szempontból nagy jelentősége volt, hiszen így Magyarország is szerződő félle vált, és felléphetett a szerződés végrehajtása érdekében.³⁵

A békedelegáció munkálataiból jól kiolvasható volt az a Magyarországon uralkodó felfogás, amely – az összeomlás felől visszatekintve – hajlamos volt idealizálni a történelmi ország belső viszonyait, miközben a szomszéd országokat bitorlónak tekintette. A nemzetiségekkel szembeni hagyományos paternalista attitűd ekkoriban „szilárdult” koncepcióvá, amely a Kárpát-medencei magyar (és német) kultúrfölény eszméjére épült, az elszakadó – „árulóvá vált”, de legjobb esetben „megtévesztett” – nemzetiségeket pedig kisebb-nagyobb mértékben lenézte. Mindebből természetesen következett a két háború közötti magyar kormányok egyik fő törekvése: a régi Magyarország területi egységének teljes (integrális) helyreállítása vagy legalább az etnikai viszonyoknak megfelelő területi revízió végrehajtása. E felfogás nem csupán a békedelegáció tevékenységét bemutató kötetekben, hanem a küldöttség tagjainak a későbbi pályafutásában is tetten érhető.

A delegátusok számára a Békeirodán majd a békekonferencián végzett munka és az ott szerzett tapasztalatok meghatározó jelentőségűek voltak, sokuk előtt pedig éppen ez a szereplés kövezte ki az érvényesülés útját. A nagy karriert befutók listája akkor is tekintélyes, ha csupán a később miniszteri rangra emelkedett személyeket tekintjük: Teleki Pál (1920–1921, 1939–1941) és Bethlen István (1921–1931) miniszterelnök lett – s rövidebb-hosszabb ideig mindketten más tárcákat is vezettek –, hatan miniszteri tárcákat kaptak (a külügyi, a pénzügyi és a kereskedelemügyi igazgatás élén), öten pedig misszióvezető követként szolgáltak külföldi állomáshelyeken. Valamennyien a békekonferencián élhették át először, hogy mit jelent a nagyhatalmi akarat súlya a kisállami gyöngeséggel szemben. Sokukban alakult ki az a meggyőződés – s ezt a későbbiekben gyakran emlegették –, hogy a magyar társadalomra hatalmas munka vár, amíg a bűnösnek bélyegzett, külpolitikailag elszigetelt, gazdaságilag legyengült ország talpra áll, s a megrendült nemzet visszanyeri önbecsülését – megteremtve ezzel a remélt békerevízió alapjait.

■ JEGYZETEK

1. *A magyar béke delegáció programja.* Magyarország 1919. december 24. 5. (Eredeti kiemelések.)
2. *A miniszterelnök búcsúja.* Pesti Hírlap 1920. január 6. 2.
3. *A magyar béke kilátásai.* Pesti Hírlap 1920. április 2. 1.
4. Uo. Az újságcikk e részéből nyomdahiba miatt kimaradt egy sor. A szögletes zárójelbe írt szöveggel Teleki mondandóját igyekeztem rekonstruálni. Z. M.
5. *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárius–március havában.* I–III/B kötet. M. kir. Külügyminisztérium, Bp., 1920–1921.
6. *Les négociations de la paix hongroise. Comptendu sur les travaux de la délégation de paix d’Hongrie à Neuilly s/S de janvier à mars 1920.* Ministère Hongrois des Affaires Étrangères, Bp., 1920–1921; *The Hungarian peace negotiations. An account of the work of the Hungarian Peace Delegation at Neuilly s/S, from January to March, 1920.* Royal Hungarian Ministry of Foreign Affairs, Bp., 1920–1922.
7. A Békeiroda által összeállított argumentumokról lásd Szarka László: *A magyar békejegyzők érvrendszere és a trianoni békeszerződés.* In: Uő: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában.* Ister, Bp., 1998. 126–147.
8. *A magyar béketárgyalások.* I. 3–17. A mellékletek lelőhelyét közli *A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly – Versailles – Budapest.* Vál., ford., bev. tan., jegyz. Zeidler Miklós. 2., jav. kiad. MTA BTK Történettudományi Intézet, Bp., 2018. 263–268.
9. *A magyar béketárgyalások.* I. 117–133. A mellékletek lelőhelyét közli: *A magyar békeküldöttség naplója.* 268–270.
10. *A magyar béketárgyalások.* I. 118.
11. Uo. 125.
12. Uo.
13. Uo. 133.
14. *A magyar béketárgyalások.* I. 362–368. A mellékletek lelőhelyét közli *A magyar békeküldöttség naplója.* 271–273.
15. *A magyar béketárgyalások.* I. 406–414. A mellékletek lelőhelyét közli *A magyar békeküldöttség naplója.* 273–275.
16. *A magyar béketárgyalások.* I. 437–445. A mellékletek lelőhelyét közli *A magyar békeküldöttség naplója.* 275–277.
17. *A magyar béketárgyalások.* I. 455–457. A mellékletek lelőhelyét közli *A magyar békeküldöttség naplója.* 277–278.
18. *A magyar béketárgyalások.* I. 473–474. A mellékletek lelőhelyét közli *A magyar békeküldöttség naplója.* 278.
19. Benda Jenő: *A béke kálvária-útján. Egy újságíró naplója a párisi békekonferenciáról.* Előszó: Apponyi Albert. Légrády, Bp., 1920. 79–87; *Életem legérdekesebb emléke.* Elmondja: Dr. Praznovszky Iván meghatalmazott miniszter; volt párisi követ. Pesti Hírlap 1924. december 21. 31–32; Bethlen István: *Gróf Apponyi Albert emlékezete.* Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1934. 26–27; *Fabro Henrik párisi béke delegációs naplója.* I. füz. Közli Zelovich Dezső. Gyorsírási Ügyek M. kir. Kormánybiztossága, Bp., 1935. 15; Nemeskéri-Kiss Sándor: *Röptében. Egy magyar diplomata emlékeiből.* Dr. Vajna és Bokor, Bp., 1940. 158, 292.
20. Apponyi beszédének legteljesebb és leghitelesebb magyar fordítását közli: *Trianon felé. A győztes nagyhatalmak tárgyalásai Magyarországról. (Paul Mantoux tolmácsztiszt feljegyzései.)* Szerk., sajtó alá rend. Litván György. Ford. Litván Katalin. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1998. 243–252. Újraközli: *Trianon.* Szerk. Zeidler Miklós. 3., jav. kiad. Osiris, Bp., 2020. 122–129.)
21. *Trianon felé.* 244–245. (*Trianon.* 122–123.)
22. *Trianon felé.* 246–247. (*Trianon.* 124–125.)
23. *Trianon felé.* 248–249. (*Trianon.* 126.)

24. *Trianon felé.* 247. (*Trianon.125.*)
25. David Lloyd George: *Memoirs of the Peace Conference.* I–II. Yale University Press, New Haven, 1937–1939. (Hasonmás kiad. Howard Fertig, New York, 1972.) II. 628–629; Francesco Nitti: *Nincs béke Európában.* 2., jav. és bőv. kiad. Pallas, Bp., 1923. 130.
26. Szövegét (téves dátummal) közli *A magyar béketárgyalások.* I. 293–298.
27. Erről bővebben lásd Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés.* 3., bőv. kiad. Osiris, Bp., 2007. 131–135, 178–194.
28. *A magyar béketárgyalások.* II. 1–6.
29. Uo. 11–28.
30. Uo. 26.
31. Uo. 27.
32. Az 1920. február 8-i minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Miniszterelnökség Levéltára, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867–1944), K 27, 125. dob., 1920. február 8. 1. nrp. (5. p.)
33. A javaslatról lásd *A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései.* Vál., bev. tan., jegyz. Zeidler Miklós. Olvasósarok, Bp., 2012. 62–65.
34. *A magyar béketárgyalások.* II. 78–81. A mellékletek lelőhelyét közli *A magyar békeküldöttség naplója.* 280–281.
35. A módosításokat közli *A magyar béketárgyalások.* II. 516–521.

TOMKA BÉLA

A TRIANONI BÉKE GAZDASÁGI HATÁSAI MAGYARORSZÁGON

A trianoni békeszerződés gazdasági következményeinek vizsgálata régóta stagnáló kutatási területnek tekinthető.¹ A történeti munkák vonatkozó részei mindenekelőtt a Trianon nyomán Magyarország által elszenvedett veszteségeket veszik számba. Magyarország területének kétharmada, népességének több mint fele a szomszédos országokhoz került, s hasonló volt a helyzet a nyersanyagkészlet terén: az erdők 84%-a, a vasérctermelés 89%-a, a lignittermelés harmada, a réz- és sóbányászat egésze szintén erre a sorsra jutott. Az ipari kapacitás veszteségei is nagyok voltak, jóllehet nem egyenlően oszlottak meg: a fűrésztelepek 89%-ától a gépipar 18%-áig terjedt a skála. Továbbá felbomlott az ország s az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági egysége, ami a termelésben dezorganizációt eredményezett. Ez az értelmezés nem csupán súlyosnak tartja Trianon gazdasági következményeit, hanem – kimondva vagy kimondatlanul – a békeszerződésnek különleges gazdasági jelentőséget tulajdonít, mert az a következő évtizedekben átfogó akadályokat gördített Magyarország gazdasági fejlődésének útjába.²

Trianon ezen interpretációja jó néhány helytálló elemet tartalmaz, azonban összességében tévesnek tekinthető, mivel lénye-

A békeszerződés tehát közép- és hosszú távon közel sem rendelkezett olyan negatív gazdasági hatással, mint azt gyakran feltételezni szokás.

ges gazdaságtörténeti tényeket hagy figyelmen kívül. Trianon gazdasági hatásainak hagyományos értelmezése alapján különösen azt nem tudjuk magyarázni, hogy – az európai gazdasági konvergenciákra és divergenciákra vonatkozó kutatások szerint – a Trianon utáni Magyarország gazdasági teljesítménye nemzetközi összehasonlításban nem volt gyengébb, mint a dualizmus időszakában megfigyelhető relatív teljesítmény, pedig akkor – értelemszerűen – a fentebb jelzett, Trianon okozta nehézségek nem jelentkeztek.

Tanulmányunkban a trianoni békeszerződés gazdasági következményeit vizsgálva kiemelt figyelmet fordítunk a fentiekben jelzett ellentmondásra, mely a gazdaságtörténet eredményei és a hagyományos Trianon-interpretációk között feszül. Eközben fontos szerepet kapnak a nemzetközi összehasonlítások, mivel úgy véljük, hogy ezek új következtetésekhez, de legalábbis termékeny új kérdések megfogalmazásához vezetnek. Először a békeszerződések hatásaira vonatkozó nemzetközi és magyarországi szakirodalom főbb jellemzőit ábrázoljuk, majd a következő részben azt tekintjük át, hogy miként hatottak a békeszerződés rendelkezései a magyar gazdaság teljesítményére a két világháború között. Ezután áttekintjük a gazdasági növekedés tényezőit az első világháború utáni Magyarországon, mivel ezek ismerete szükséges a megalapozott következtetésekhez. Végül összefoglaljuk az elemzés tanulságait.

A békeszerződések hatásai a szakirodalomban

■ Az első világháború és a békeszerződések gazdasági következményei érthető módon már a kortárs tudományt is élenken foglalkoztatták. Teljes historiográfiai áttekintésre itt nincs lehetőségünk, de vizsgálatunkat segíti, ha bemutatjuk az erre vonatkozó fő kutatási irányokat és eredményeket.

A békeszerződések gazdasági következményeinek első átfogó elemzése John Maynard Keynes nevéhez fűződik. Keynes – aki a Párizs környéki béketárgyalásokon egy ideig a brit delegáció tagja volt – meglepő gyorsasággal, már 1919 végén publikálta könyvében nézeteit arról, hogy a békeszerződések várhatóan milyen gazdasági hatásokkal járnak. Elsősorban a Németországgal kapcsolatos rendelkezéseket bírálta, mivel úgy vélte, hogy a kilátásba helyezett jóvátétel megbénítja majd a német gazdaságot, s ez súlyosan fogja érinteni egész Európát. Ezért azt javasolta, hogy a jóvátétel ne legyen túlságosan nagy összegű, továbbá Nagy-Britannia, valamint az Egyesült Államok mondjon le arról, sőt a többi antant államnak a háború során nyújtott hitelek se követeljék vissza. Keynes ezzel lényegében kijelölte a kortárs és a későbbi kritika fő irányát. Bírálatához csatlakoztak más nyugat-európai szerzők s különösen a legyőzött államok képviselői. Keynes nagy hangsúlyt fektetett a gazdasági nacionalizmusok elleni fellépésre is, s ennek céljából szabadkereskedelmi unió létrehozását szorgalmazta, de a politikusok lényegesen kevésbé vettek tudomást munkájának ezen javaslatairól.³ A Párizs környéki békék kapcsán a

későbbi megfigyelők és elemzők is többnyire a békeszerződések negatív gazdasági hatásait emelik ki, még ha a hangsúly nem is ezekre, hanem a politikai következményekre esik.⁴

Keynes több megállapítása azóta is jelen van a szakirodalomban, de a nemzetközi kutatás számos tekintetben cáfolta az angol közgazdász megállapításait. Korán rámutattak arra, hogy Keynes előrejelzései sok tekintetben tévesek voltak. Például Keynes azt jósolta, hogy Európa vastermelése csökkenni fog a békerendelkezések okozta károk miatt. Ezzel szemben az már 1929-ben 10%-kal meghaladta a háború előtti szintet. Keynes szintén úgy gondolta, hogy Németország vas- és acélipara a békeszerződés rendelkezései miatt képtelen lesz a regenerálódásra, de a tények ennek ellenkezőjét mutatják: már 1927-re nagyjából egyharmadával nőtt a termelés a háború előtti határokat figyelembe véve.⁵ Keynes hasonló tévedéseit tovább lehetne sorolni, de ehelyett inkább azt állapítjuk meg, hogy a brit közgazdász – különösen Németország gazdasági mutatóit illetően – túlságosan borúlátónak bizonyult, vagyis Keynes könnyen kimutathatóan messze túlbecsülte a békeszerződések negatív gazdasági hatásait.⁶

Keynes említett könyvét szinte azonnal lefordították magyarra.⁷ Hatása Magyarországon sem volt jelentéktelen, de a háborúról és a trianoni szerződés gazdasági következményeiről itt folytatott tudományos diskurzus valamelyest eltérő vonalon folyt tovább. A kortárs magyar közgazdászok és más társadalomkutatók különösen azt hangsúlyozták, hogy az országtól elcsatolt területekkel a megmaradt Magyarország gazdaságilag szinte életképtelenné vált, mivel egyrészt létfontosságú nyersanyagok hiányoztak az új Magyarországon, másrészt aránytalanságok alakultak ki a gazdasági kapacitások, a nyersanyagbázis és a felvevőpiac között. Az érvelést gyakran kiegészítették azzal, hogy mindez egész Európa gazdaságának működésére is erősen negatívan hat.⁸ Ebben a tekintetben kiemelt szerephez jutott a földrajztudomány, melynek képviselői – különösen Teleki Pál – már a béketárgyalások során is segítették a magyar delegációt.⁹ Apponyi Albert, a magyar tárgyalóküldöttség vezetője is nagy hangsúlyt helyezett az ilyen típusú érvekre a békefeltételekre adott 1920. január 6-i válaszában: „ez az ország oly tökéletes földrajzi egység, amely Európában egyedül áll. [...] Részeinek gazdasági összefüggése [...] a legteljesebb, miután a közép hatalmas mezőgazdasági üzemet alkot, a szélek pedig tartalmazzák mindazt, amire a mezőgazdaság fejlődése szempontjából szükség van.”¹⁰ Teleki és más magyar szerzők később is szenvedélyesen kiálltak amellett, hogy a történeti Magyarország különlegesen harmonikus gazdasági egységet képezett, s ennek megszüntetése után a Kárpát-medence népei stagnálásra vannak ítélve.¹¹ Nem kétséges, hogy ezek az érvek már a korban is hatástalanok voltak, utóbb pedig végképp hamisnak bizonyultak.

Ennek ellenére az ekkor Trianon gazdasági következményeiről Magyarországon kialakult kép jórészt rögzült a közvéleményben.¹² Olyannyira

így van ez, hogy az első világháború utáni magyarországi gazdasági helyzet, illetve a megváltozott gazdasági adottságok, az ezekre való reflexiók fontos alkotórészét adták a Trianont követő nemzeti önábrázolásnak és identitásnak. Ez jól látható a ma virágzó, Trianon-témájú pamfletirodalomban is.¹³

Bár Trianon és a magyar politikai gondolkodás kapcsolatáról számos kiváló munka született, a béke gazdasági hatásairól részletes és tárgyyszerű elemzést alig olvashatunk.¹⁴ Jellemző, hogy Trianon erőteljesen negatív gazdasági hatásait ugyan kötelelességszerűen hangsúlyozzák a szerzők, de rendszerint az új valuta megteremtése áll az 1920-as évek gazdaságtörténeti ábrázolásának középpontjában: például az egyik népszerű egyetemi gazdaságtörténeti tankönyvben a gazdasági válságig terjedő időszak viszonyait tárgyaló részek kétharmada a stabil pénz bevezetésével foglalkozik.¹⁵ Az állampénzügyeken kívül a gazdasági nacionalizmusok ösztönözte importpótló iparosítás kap nagyobb hangsúlyt a vonatkozó munkákban, a stabilizációt követően azonban szinte azonnal megérkezik a nagy gazdasági világválság. Így a kérdést máig legátfogóbban Berend T. Iván és Ránki György 1966-os összefoglaló gazdaságtörténeti munkája mutatja be.¹⁶

A szakirodalom vázlatos áttekintése alapján is kitűnik, hogy a trianoni békeszerződés gazdasági következményeinek elemzése általában a rendelkezések felsorolására korlátozódik. Sor kerül a területváltozások, a jóvátétel és hasonló gazdasági vonatkozású fejlemények bemutatására, anélkül azonban, hogy azok tényleges gazdasági folyamányait átfogóan vizsgálnák. Ez azért is fontos hiányosságnak tekinthető, mert a Párizs környéki békék gazdasági hatására vonatkozó nemzetközi irodalom sem mentes ugyan a szelektivitástól, de megtalálhatjuk benne Keynes idézett munkájának korrekcióját éppúgy, mint más, a korban rögzült téves megállapítások helyesbítését. Ennek alapján feladatunk az, hogy túllépjünk a békeszerződés gazdasági rendelkezéseinek pusztá számbavételén, s igyekezzünk feltárni azt, hogy miként alakult a Trianon utáni Magyarország tényleges gazdasági teljesítménye.

A gazdasági teljesítmény értékelésére a legmegbízhatóbb módszernek a gazdasági kibocsátás – ennek egyik mutatója a bruttó hazai termék – nemzetközi összehasonlítása tekinthető. A gazdasági kibocsátás nem véletlenül áll a mai gazdaságtörténeti kutatások középpontjában, hiszen – különösen hosszabb távon vizsgálva – a legátfogóbban jellemzi a gazdasági tevékenység eredményességét. Az összehasonlítás pedig azért lehet célravezető kutatási stratégia számunkra, mert – korlátaival együtt – minden más eljárásnál alkalmasabb arra, hogy segítségével felmérjük a trianoni békeszerződés gazdasági hatásait, különválasztva azt a háború következményeitől. A háború ugyanis más országokat is érintett, s ezeket szintén befolyásolta a megváltozott nemzetközi gazdasági környezet, de ezekben értelemszerűen nem jelentkeztek a trianoni szerződés gazdasági következményei. Így az összehasonlítás alkalmas lehet annak legalább

hozzávetőleges felmérésére, hogy az első világháború utáni magyarországi gazdasági teljesítményt mennyire határozták meg a háború következményei, s mennyire determinálta azt a trianoni békeszerződés.

Gazdasági növekedés Magyarországon Trianon után

■ Bár – mint korábban jeleztük – alapos historiográfiai áttekintésre e tanulmányban nincs mód, röviden utalunk arra, hogy a dualizmus és a Trianon utáni – két világháború közötti – időszak gazdasági teljesítményét általában ellentétes módon ítéli meg a szakmai és a tágabb közönség.¹⁷ Az előbbi korszak rendszerint nem egyszerűen boldog békeidőként jelenik meg, hanem olyan periódusként, melynek során Magyarország gazdaságilag jelentősen felzárkózott a fejlett országokhoz.¹⁸ Különösen igaz ez a Horthy-rendszer gazdasági fejlődésével összevetve, amelyet gyakran az infláció, a nagy válság, végül pedig a német érdekszférába való bekerülés időszakaként ábrázolnak. A rendszeres összehasonlítások fényében azonban ez a kép módosításra szorul, s a revízió érinti Trianon gazdasági hatásának problematikáját is.

Az összehasonlítás egyik fontos tanulsága az, hogy nem tartható a dualizmus időszakának és a két világháború közötti periódus gazdasági teljesítményének éles szembeállítás. A dualizmus éveinek gazdasági növekedése csak akkor tűnik magasnak, ha az első világháborús éveket is magában foglaló periódushoz viszonyítunk, de az eltérés még ekkor sem nevezhető drámai mértékűnek: 1890 és 1913 között átlagosan évi 1,6, míg 1913 és 1939 között évi 1,2%-ot tett ki a növekedés üteme. Ha az 1920 és 1939 közötti periódust vizsgáljuk, ebben az esetben lényegesen magasabb – évi átlagban 2,7%-os – növekedés az eredmény. Igaz ugyanakkor az, hogy 1920-ban a termelés szintje még nem érte el a háború előttit, s ez magában hordozza a torzítás lehetőségét.¹⁹ Éppen az ilyen, egy országra korlátozódó elemzéssel nehezen megoldható módszertani problémák esetében kínál kiutat a nemzetközi összehasonlítás.

Amikor összehasonlítás segítségével kívánjuk megállapítani azt, hogy a magyar gazdaság teljesítménye milyen volt a Trianon utáni időszakban, akkor az összehasonlítás egységeinek megválasztása s ugyanúgy az összehasonlítás időszakai tekintetében jó néhány lehetőség felmerülhet. Az összehasonlítás módszertani problémáinak tárgyalása itt nem lehetséges, így csak azt rögzítjük, hogy a magyarországi fejlődést egy 13 országból álló nyugat-európai minta pályájához viszonyítjuk.²⁰ Ezt a mintát lényegesen nem befolyásolják egyetlen ország fejlődésének esetlegeségei; másrészt Nyugat-Európa az a régió, ahonnan a korban a legfontosabb növekedési impulzusok származtak a magyar gazdaság számára, s jórészt ez közvetítette az élenjáró amerikai technológiát is.

A 19. század végén az egy főre jutó GDP Magyarországon – a trianoni területet alapul véve – a nyugat-európai átlagos szint valamivel több, mint a felét tette ki, a mintánkban szereplő nyugat-európai országok

mindegyike mögött elmaradva. A 20. század elején Magyarország kis mértékben közeledett Nyugat-Európához, s ez a folyamat az első világháború előtti években tetőzött, amikor a magyar szint a nyugat-európai átlag 60,4%-át tette ki.²¹

Az első világháború és különösen az azt követő évek súlyosabb gazdasági következményekkel jártak Magyarországon, mint a legtöbb nyugat-európai országban, s ez megmutatkozott a gazdasági kibocsátás arányainak alakulásában is. Ugyanakkor Trianon után a fellendülés meglehetősen hamar és erőteljesen megindult Magyarországon, s így az egy főre jutó GDP a nagy gazdasági világválság előtt (1929) már elérte a nyugat-európai átlag 57,1%-át, s ezzel nagyon megközelítette az első világháború előtti relatív gazdasági fejlettséget. Ezt a szintet a második világháború előtt kissé még meg is haladta Magyarország: 1939-ben a nyugat-európai átlag 58,3%-ával lényegében elérte az első világháború előtti relatív gazdasági fejlettséget.²²

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Magyarország Trianon utáni gazdasági növekedése erőteljes volt. A növekedés üteme alig maradt el a dualizmus időszakának teljesítményétől, s szintén kedvező képet mutat a két világháború közötti időszak nyugat-európai gazdaságaival összevetve. Az első világháború utáni rekonstrukció viszonylag gyorsan lezajlott Magyarországon, s nem látjuk a békeszerződés és a területi változások sokszor emlegetett erőteljes negatív hatását. Ha Trianon gazdasági hatása valóban olyan megsemmisítő lett volna, mint azt a kortársak feltételezték, s azóta szinte közhelynek számít a szakirodalomban is, akkor az 1920-as években nem mehetett volna végbe a gyors rekonstrukció.

Az első világháborút megelőző időszakhoz képest megfigyelhető valamivel kisebb növekedési ütem máshol is jelentkezett Európában, olyan országokban, ahol Trianonhoz hasonló területveszteség nem következett be, vagyis a növekedési ütem alakulása jórészt független volt a területváltozásoktól. Mindez legalábbis közvetett bizonyítékot szolgáltat arra vonatkozóan, hogy a gazdasági nehézségek elsősorban nem Trianon következményei voltak, hanem inkább Európában általánosan ható tényezőknek, különösen az első világháborúnak és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szétzilálódásának tulajdoníthatók.

Elvileg persze lehetséges volt, hogy a Trianon utáni magyarországi gazdasági növekedés üteme azért nem tért el számottevően a nemzetközi trendektől, mert Trianon hatása ugyan súlyosan negatív volt, de ezt ellensúlyozta valamilyen más, kedvező tényező Magyarországon, mely más országokban nem érvényesült. Nincs azonban jele annak, hogy létezett volna Magyarországon ilyen jelentős kedvező hatás az 1920-as években. Véleményünk szerint leginkább két körülmény jöhetne szóba: a viszonylag mérsékelt háborús károk és a külföldi tőkeimport. Ezek tagadhatatlanul előnyös hatást gyakorolhattak a növekedésre, de nem voltak egyediek, csak Magyarországra jellemzők, s így érdemben nem módosítják a fenti összehasonlításból levont következtetést.

■ Megalapozottan érvelhetünk tehát úgy, hogy a trianoni békeszerződés után azért lehetett viszonylag sikeres a magyar gazdaság, mert a békeszerződésnek voltak ugyan negatív gazdasági hatásai, de ezek összességében – különösen hosszabb távon – nem befolyásolták jelentősen a magyar gazdaság teljesítményét. A két világháború között az európai gazdaságok – és így a magyar gazdaság is – fejlődési lehetőségeit nem a természeti erőforrások – ásványkincsek, erdők és hasonlók – nagysága határozta meg. Ezeknél jóval fontosabbak voltak más növekedési tényezők, melyeket a békeszerződés nem érintett. Másutt már áttekintettük a gazdasági növekedés fontos meghatározóit, így itt csak röviden ismertetjük ezeket. Ez egyben betekintést ad abba, hogy a Trianon utáni magyar gazdaság miként alkalmazkodott a megváltozott viszonyokhoz.²³ Listánk öt ilyen tényezőt tartalmaz.

1. *Strukturális változások.* Az egyes gazdasági tevékenységek, illetve gazdasági szektorok termelékenységi színvonala eltérő. Ebből következően az alacsonyabb termelékenységű tevékenységek visszaszorulása a nagyobb termelékenységűek javára önmagában is hozzájárul a gazdasági növekedéshez, sőt maga a növekedés is jelentős részben az ágazati eltolódásokon keresztül realizálódott a 20. században Magyarországon és szerte Európában. Az egy alkalmazottra jutó termelési érték eltérései világosan megjelentek Magyarországon is a század első évtizedeiben: például 1920–1921-ben a nagyipar egy alkalmazottjára mintegy ötször annyi termelési érték jutott, mint a mezőgazdaságban.²⁴

A szerkezetváltás folyamatát jól látjuk az 1920-as évek Magyarországon, ahol a gazdasági fejlődés hajtóereje a legkisebb termelékenységű ágazat, a mezőgazdaság visszaszorulása és úgyszólván az összes többi ágazat növekedése volt.

2. *A tőkeintenzitás.* A 19. század végének és a 20. század elejének gyors technológiai fejlődése, az új találmányok és eljárások az egyre nagyobb hatékonyságú termelés lehetőségét kínálták, de emellett mind költségesebb gépekben és berendezésekben öltöttek testet, vagy drága infrastruktúra kiépítését igényelték. Vagyis a magas szintű tőkefelhalmozás, az egy foglalkoztatottra jutó tőkeállomány emelkedése előfeltétele a termelékenység növekedésének is.

A tőkefelhalmozás szintje mellett annak szerkezete is befolyásolja a hosszú távú növekedést. Előnyös hatású, ha a nagyobb hatékonyságú ágazatok és az infrastruktúra kiemelkedően részesednek a befektetésekből. Az első világháború utáni két évtizedben a magyarországi tőkeképződés három tendenciáját emeljük ki. Egyrészt a tőkefelhalmozás – lényegében a beruházások – átlagos szintje a bruttó hazai termék 11,2%-át tette ki az 1920-as évek második felében, mely nagyjából megfelelt a nyugat-európai átlagnak, illetve az ország gazdasági fejlettségének.²⁵ Mivel a belső felhalmozás alacsony volt, mindez nemzetközi források – hitelek,

tőkebefektetések – fokozott felhasználásával volt lehetséges. Ezenkívül fontos jellemző az is, hogy a nagyobb hozzáadott értéket előállító ágazatok aránya jelentős ingadozásokkal ugyan, de nőtt, míg a mezőgazdaságé csökkent. Végül hangsúlyozzuk az infrastruktúra, különösen a lakásépítés nagy súlyát a beruházásokon belül. A magas arányú infrastrukturális beruházások különösen jól szolgálták a hosszú távú növekedést.

3. *Technológiai fejlődés.* A technológiai változások hagyományosan a gazdasági növekedés legfontosabb forrásaiként – vagy legalábbis hordozóiként – jelennek meg a közgazdasági és gazdaságtörténeti irodalomban. A 19. század végétől kétségkívül felgyorsult a műszaki fejlődés a világban, lehetőséget teremtve a mind termelékenyebb munkavégzés számára. A fejlődésben élen járó területek közé tartozott a 20. század elején a robbanómotor és az elektromosság alkalmazása, különösen a közlekedés és a kommunikáció terén.

Vannak jelei annak, hogy a technológiai fejlődésben vezető szektorok és cégek be tudták tölteni katalizáló szerepüket a két világháború közötti Magyarországon is. Például a rádió elterjedése tekintetében Magyarország kezdetben nemcsak a régióban járt élen, hanem egyes nyugat-európai országokat is megelőzött: 1930-ban ezer lakosra 35 rádiókészülék esett Magyarországon, míg Franciaországban 33, Svájcban 26, Norvégiában 30, Olaszországban 5. Bár az 1930-as években Franciaország, Svájc és Norvégia gyorsan behozták hátrányukat, de a korai előny jelzi az új technológiák iránti megfelelő fogadóképiséget Magyarországon.²⁶

A villamosenergia-fogyasztás már jócskán elmaradt a korban Ausztria vagy Csehszlovákia felhasználása mögött, de a tetemes hátrányból sikerült lefaragni a két világháború között.²⁷ A villamosítás számára kedvező adottság volt az, hogy a villamosiparban nemzetközileg is számottevő cégek működtek Magyarországon (Egyesült Izzó, Ganz Villamossági Gyár, Magyar Philips Művek, Standard Villamossági Rt., Magyar Siemens-Schuckert Művek stb.).²⁸

4. *A humán tőke.* Az élenjáró technológiák és ismeretek adaptációjának képessége döntően függ a humán tőke színvonalától.²⁹ A humán tőke szintjének mérése nem egyszerű, de az iskolai oktatás terjedése jó indikátora lehet. Nem csupán a szűken értelmezett ismeretek átadása fontos a gazdasági növekedés szempontjából. Az iskola az ismeretek átadása mellett olyan szocializációs intézményként is működik, amely a hatékony társadalmi együttéléshez szükséges értékeket és normákat is terjeszti.

A magyar lakosság években kifejezett átlagos iskolázottsága 1920 és 1930 között 0,82 évvel emelkedett, ami az egyik legjobb eredmény a század során – az ebben a tekintetben vezető 1990-es és a második helyen álló 1940-es évtized után –, s meghaladta a dualizmus bármelyik évtizedének fejlődését.³⁰ Az iskolázottság nem rövid, hanem hosszú távon hat a gazdasági növekedésre, tehát ezeknek a mutatóknak a javulása nem első-

sorban a húszas évek fejlődését befolyásolta, hanem hosszú távon javította az ország gazdasági lehetőségeit.

5. *Világgazdasági integrálódás.* Az egyes nemzetgazdaságok közötti kereskedelmi és tőkekapcsolatok elősegítik a hatékonyság növekedését, mivel ösztönzik az új technológiák terjedését, s jórészt ellensúlyozzák a természeti erőforrások hiányát is. Az áruk és a tőke mozgása mellett ki kell emelni a gondolatok, a tudás – és így az emberek – szabad áramlásának jelentőségét is. Ennek megléte könnyíti, hiánya pedig gátolja a gazdaság és a társadalom hatékony működéséhez szükséges ismeretek megszerzését.³¹

A vizsgált növekedési tényezők között ez az, amely a legkevésbé segítette a magyar gazdasági rekonstrukciót az 1920-as évek során. Az Európán belüli vámhatárok hosszának világháború utáni növekedését, a vám-tételek emelkedését és hasonló kereskedelmi akadályok létét nem szükséges itt részleteznünk. A nemzetközi trendekhez való alkalmazkodás tehát ebben az esetben a *beggar-my-neighbour*-politika követése volt, mely alól a magyar kormány sem tudta kivonni magát. A külkereskedelmi forgalom lényegében stagnált a háború előttihez képest még a húszas évek második felének fellendülése idején is szerte Európában.³² Ez kétségtől rontotta a világgazdaság növekedési esélyeit, s jelentősen mérsékelte a meglévő kedvező tényezők hatását Magyarországon is.

Konklúzió

■ Magyarország Trianon utáni gazdasági helyzetét mindmáig meglehetősen egyoldalúan tárgyalja az ezzel foglalkozó szakirodalom, s ugyanez érvényes a szélesebb közbeszédre is. A trianoni békeszerződés gazdasági hatásaival foglalkozó korabeli magyarországi diskurzus a természeti erőforrások veszteségeire koncentrált, azt feltételezve, hogy a nyersanyagok és más természeti erőforrások jelentik a gazdasági növekedés fő tényezőit. Ez a szemlélet már a két világháború között is elavultnak számított, s különösen annak tekinthető ma. Ezek az interpretációk szintén magától értetődőnek tekintik azt, hogy a természeti erőforrások és gazdasági kapacitások nem az adott terület lakosságát, a gyárat vagy más termelőegységek működtetőit illetik meg, hanem valamilyen absztrakt, személytelen entitást – mint egy államot vagy egy birodalmat –, jelen esetben Magyarországot. Ez olyan jellegű igény, mely nyilvánvalóan elfogadhatatlan az elfogulatlan megfigyelő számára, s melyet más vonatkozásban magyar elemzők is elutasítanak. Végül a hagyományos Trianon-interpretációk figyelmen kívül hagyják azt is, hogy éppen a modern, nagyobb hozzáadott értéket előállító iparágak (pl. gépipar) és más tevékenységek (pl. pénzügyi szolgáltatások) kerültek a lakosságénál nagyobb arányban Magyarországra, ami segítette a növekedést.

E tévedések új megközelítések alkalmazását teszik szükségessé a trianoni békeszerződés gazdasági hatására vonatkozó kutatásokban. Közöt-

tük kiemelt szerepet kaphat az összehasonlító módszer. Ennek megfelelően nemzetközi összehasonlításban tanulmányoztuk a két világháború közötti gazdasági teljesítményt Magyarországon. A vizsgálat sikeresnek mutatta a rekonstrukciót, s nyugat-európai viszonylatban átlagos üteműnek a Trianon utáni gazdasági növekedést. A békeszerződés tehát közép- és hosszú távon közel sem rendelkezett olyan negatív gazdasági hatással, mint azt gyakran feltételezni szokás. Ennek fő okai között szerepel, hogy – mint fent jeleztük – a természeti erőforrások már a két világháború között sem tartoztak a gazdasági növekedés legfontosabb tényezői közé, hanem sokkal inkább a gazdaság szerkezeti változásai, a technológiai fejlődés és a humán tőke voltak a fejlődés hajtóerői, melyeket kevésbé érintett a békeszerződés. Így további fontos tanulságként rögzíthetjük azt, hogy Trianon gazdasági hatásainak tanulmányozása során nem elégedhetünk meg a felszínes korabeli érvekkel és politikai megközelítésekkel, hanem a gazdasági növekedés valóban lényeges tényezőire kell alapozzuk vizsgálatunkat.

■ JEGYZETEK

1. A tanulmány hosszabb változata megjelent: Tomka Béla: *Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon*. In: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2018. 47–80.
2. C. A. Macartney: *Hungary and her Successors: The Treaty of Trianon and its Consequences, 1919-1937*. Oxford University Press, London, 1937. 461–462; Berend T. Iván – Ránki György: *Magyarország gazdasága az első világháború után, 1919–1929*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1966. 31–35.
3. John Maynard Keynes: *The Economic Consequences of the Peace*. Macmillan, London, 1919; John Maynard Keynes: *A revision of the Treaty*. Macmillan, London, 1922.
4. David Mitrany: *The effect of the war in Southeastern Europe*. Yale University Press, New Haven, 1936. 182; Derek H. Aldcroft: *From Versailles to Wall Street, 1919-1929*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles, 1981. 23, 28.
5. Étienne Mantoux: *The Carthaginian Peace: Or the Economic Consequences of Mr. Keynes*. New York, Oxford University Press, 1946; Michael A. Heilperin: *The Carthaginian Peace, or the Economic Consequences of Mr. Keynes by Étienne Mantoux*. The American Economic Review 1946. Vol. 36. No. 5. 930–934.
6. Niall Ferguson: *The Pity of War: Explaining World War I*. Basic Books, New York, 1999. 397; Sally Marks: *Mistakes and Myths: The Allies, Germany, and the Versailles Treaty, 1918–1921*. Journal of Modern History 2013. Vol. 85. No. 3. 632–659.
7. John Maynard Keynes: *A béke gazdasági következményei*. Révai, Bp., 1920. (későbbi kiadás: *A békeszerződés gazdasági következményei*. Európa, Bp., 2000.)
8. Földes Béla: *A trianoni békeparancs hatása a magyar közgazdaságra*. In: Apponyi Albert (et al.): *Igazságot Magyarországnak: A Trianoni Békeszerződés következményeinek ismertetése és bírálata*. Magyar Külügyi Társaság Kiadása, Bp., 1928. 259–307.
9. Keményfi Róbert: *Az „ezeréves határok”, etnikai területek legitimációs eszközei a 20. század első felének földrajzában*. In: Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Mindennapi előítéletek*. Balassi Kiadó, Bp., 2006. 325–344.
10. Romsics Igán (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1914–1999*. I. Osiris, Bp., 2000. 125–133.

11. Teleki Pál: *Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján*. Magyar Földrajzi Intézet, Bp., 1920; Pál Teleki: *The evolution of Hungary, and its place in European history*. Macmillan, New York, 1923.
12. Anikó Kovács-Bertrand: *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg: Der publizistische Kampf gegen den Friedensvertrag von Trianon, 1918-1931*. Oldenbourg, München, 1997.
13. A békeszerződéssel kapcsolatos tévhitekre és ezek nemzeti identitást befolyásoló hatására: Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*. Jaffa, Bp., 2015.
14. A politikai következményekre: Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris, Bp., 2001; példa a gazdasági következményeket felszínesen tárgyaló munkákra: Paul Jonas: *The Economic Consequences of Trianon*. In: Béla K. Király et al. (ed.): *Essays on World War I Total War and Peacemaking. A Case Study on Trianon*. (War and Society in East Central Europe. Vol. VI Columbia University Press, New York, 1982. 529–544.
15. Honvári János (szerk.): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Aula, Bp., 1996. 350–391.
16. Berend T. Iván – Ránki György: i. m.
17. Ivan T. Berend: *Past Convergence within Europe: core-periphery diversity in modern economic development*. In: Gertrude Tumpel-Gugerell – Peter Mooslechner (eds.): *Economic Convergence and Diversity in Europe*. Edward Elgar, Cheltenham, 2003. 13.
18. A kutatási problémák áttekintésére: Kövér György: *Az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági teljesítménye. Lépték és tempó*. In: Gerő András (szerk.): *A Monarchia kora – ma*. Új Mandátum Kiadó, Bp., 2007. 44–72.
19. Tomka Béla: *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség: Magyarország nemzetközi összehasonlításban az első világháborútól napjainkig*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2011. 109.
20. A mintában a következő országok szerepelnek: Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Belgium, Írország, Németország, Ausztria, Svájc, Svédország, Dánia, Norvégia, Finnország, Olaszország.
21. Az adatokra lásd Tomka Béla: *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség...* 267–269, 270.
22. Tomka Béla: *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség...* 267–269, 270.
23. Tomka Béla: *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség...* 204–211.
24. Alexander Eckstein: *National Income and Capital Formation in Hungary, 1990-1950*. In: Simon Kuznets (ed.): *Income and Wealth, series V*. Bowes and Bowes, London, 1955. 189. Az előállított új értékre vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal. Ezt alapul véve az eltérés minden bizonnyal kisebb lenne, de nem szűnne meg.
25. Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris, Bp., 2009. 100.
26. Béla Tomka: *A Social History of Twentieth-Century Europe*. Routledge, London – New York, 2013. 232–233.
27. Brian R. Mitchell: *International Historical Statistics: Europe, 1750-1988*. Macmillan, Basingstoke, 1992. 500.
28. Hidvégi Mária: *Anschluss an den Weltmarkt. Ungarns elektrotechnische Leitunternehmen, 1867-1949*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2016; Frisnyák Zsuzsa – Klement Judit: *A Siemens története Magyarországon, 1887–2017*. Siemens Zrt., Bp., 2017.
29. Theodore Schultz: *Investment in Human Capital*. American Economic Review 1961. Vol. 51.No. 1. 1–17.
30. Bas van Leeuwen – Földvári Péter: *A magyar lakosság átlagos iskolázottságának becslése, 1920–2006*. Statisztikai Szemle 2008. 86.évf. 10–11. sz. 1003.
31. Steve Dowrick – Jane Golley: *Trade Openness and Growth: Who Benefits?* Oxford Review of Economic Policy 2004.Vol. 20. No. 1. 38–56; Angus Maddison: *Monitoring the World Economy*. OECD, Paris, 1995. 37.

32. Albrecht Ritschl – Tobias Straumann: *Business cycles and economic policy, 1914-1945*. In: Stephen Broadberry – Kevin O'Rourke (eds.): *The Cambridge Economic History of Modern Europe. Vol. 2: 1870 to Present*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010.175.

ROMSICS GERGELY

A MAGYAR KÜLPOLITIKA ÚTKERESÉSE, 1919–1923

■ Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918. október végi felbomlása következtében Magyarország nemcsak gazdasági, hanem külpolitikai szempontból is gyökeresen új helyzetbe került. Egy markánsan német orientációjú európai középhatalom meghatározó komponenséből egyik pillanatról a másikra szövetséges nélküli kisállammá vált. Ehhez járultak a készülő békeszerződés drasztikus területi előírásai, amelyek a Tanácsköztársaság vezetésének küldött ún. Clemenceau-jegyzékekből 1919 júniusában lényegében mindenki számára ismertté váltak.¹ Mindezek következtében nem meglepő, sőt inkább természetes, hogy a magyar külpolitika 1919 augusztusától 1921 nyaráig a kísérletezés és az útkeresés jegyében alakult, s a konszolidáció felé haladó világos külpolitikai orientáció jelei csak 1921 és 1923 között kezdtek mutatkozni.

A próbálkozások sora 1919 augusztusában az olasz támogatással elérni remélt román–magyar kiegyezési kísérlettel indult, ám alig néhány hónap leforgása alatt napirendre került a brit orientáció, majd 1920 tavaszától kezdve a francia–magyar megállapodás lehetősége is. Eközben a magyar diplomácia a hagyományos lengyel–magyar barátságra építve Varsóval is szorosabbra igyekezett fűzni a szálakat. Az an-

[Bethlen] egyszerre igényelte, hogy ellenőrzése alá vonja a titkos és nyilvános revizionista szervezeteket, s hogy ezek formálisan mégis eltávolodjanak a hivatalos magyar kormányzattól.

tanthatalmakhoz való közeledés alternatívájaként ugyanakkor újra és újra felbukkantak a német jobboldallal és különböző német katonai körökkel való együttműködés tervei, amelyek a versailles-i területi elrendezés teljes felborítását tervezték. Bár a közös „célpontja” ezeknek általában Csehszlovákia volt, 1921 elejétől csehszlovák–magyar tárgyalások is zajlottak, amelyeknek egyik célja a gazdasági együttműködés, a másik a határmenti magyar területek egy részének tárgyalásos úton történő visszaszerzése volt.

Az eltérő irányú és realitású külpolitikai kísérletek sorozatát egyszerűen szemlélve szembetűnő, hogy a legtöbb esetben azonos logika mentén bontakoztak ki. Diplomáciánk felajánlott valamilyen – összeurópai vagy nagyhatalmi, szomszédállami – nézőpontból a magyar döntéshozók által értékesnek vélt „szolgáltatot” a kiszemelt partner részére, ám ez a partner jellemzően kisebb súlyt tulajdonított a magyar ajánlat elfogadása révén elérhető előnyöknek, mint az ajánlattal együtt benyújtott „számlának”. Más szavakkal: Magyarország nem tudott annyit kínálni, amennyit kért – még ha Budapestről ez másképp is tűnt. Sok esetben kifejezetten azt segítette elő a magyar aktivizmus, hogy más országok egymás közötti vitáikban nagyvonalúbbak legyenek egymással. Ez nem azért alakult így, mert a magyar vezetők telhetetlennek mutatkoztak. A korszakban az integrális revízió terve nem került elő a hivatalos kapcsolatokban. Minden alkalommal részleges határmódosításokról, illetve – Erdély esetében – Románián belüli megoldásokról volt szó. Mégis, két okból minden magyar ajánlat túlságosan drágának tűnt.

Az egyik ok abban állt, hogy a magyar fél a kialakuló új kontinentális és közép-európai rend nyerteseitől várt engedményeket. Tehát az új *status quo* revíziójából indultak ki, míg a győztesek és kisállami szövetségeik épp csak megalkották ezt a rendet, s az azonnali összeomlás veszélyeinek az elhárítására törekedtek. Ezért aztán a magyar igények, akár csak az egyik vagy másik állam megnyerésére vonatkozó kísérletek jóval magasabb árnak tűntek a győztesek szemében, mint Budapest remélte. Magyarország csak a versailles-i rendet elfogadva számíthatott jóindulatra (legalábbis a nagyhatalmak részéről), de ennek érdekében éppen legfontosabb céljairól kellett volna bizonytalan időre lemondania.

A második ok némileg összetettebb. Megértéséhez figyelembe kell vennünk, hogy a külpolitika szereplői lépéseik hosszabb távú következményeivel is számot vetnek – annál inkább, minél kevésbé ég a lábuk alatt a talaj. Nem véletlen, hogy Magyarország mozgástere a legnagyobb nemzetközi válság idején – a lengyelországi szovjet-orosz offenzíva csúcspontján, 1920 nyarán – volt a legnagyobb. Amikor azonban hasonlóan akut válság nem fenyegette a fennálló rendet, a *status quo* védelmezői is másképp gondolkodtak. Nemcsak azt mérlegelték, hogy jogosak-e Magyarország igényei, de azt is, hogy elfogadásuk nem járul-e hozzá egy önállóbb és erősebb, ám nem kevésbé revánsvágy által fűtött állam jövőbeli megerősödéséhez. Bizalom hiányában kedvezőbb egy ellenséges, de

gyenge szomszéd, mint egy akár kevésbé ellenséges, de akaratát jobban érvényesíteni tudó ország a határ túloldalán. Az utódállamok és Magyarország között pedig valódi bizalom nem létezett. Folyhattak tárgyalások kölcsönös előnyökről, elsősorban gazdaságdiplomáciai téren, de a régiós szereplők mindvégig a relatív hatalomeloszlás Budapest számára kedvezőtlen arányának fenntartását tartották a legfontosabbnak. Ehhez hozzájárulhattak a titkos kalandorakciók minduntalan kiszivárgó tervei is, de a jelenség gyökerei ennél mélyebben húzódtak: a fő cél a három utódállam számára a *status quo* megőrzése volt és maradt. Ezért csak olyan együttműködésben voltak érdekeltek, amely nem vonja magával Magyarország relatív megerősödését. Az ilyen megállapodások viszont a magyar vezetést nem eléghették ki.

A magyar külpolitika invenciózusan, bár kapkodva viszonyult ehhez az 1919 őszére többé-kevésbé már kialakult helyzethez. Erőforrásainak gyengesége miatt kényszeríteni nem volt képes partnereit, számukra megfelelő ajánlatot pedig a fentebb bemutatott okokból nem tehetett. 1921 nyarától az új miniszterelnök, Bethlen István vezetésével bontakozott ki fokozatosan az az egységesített külpolitika, amely leszámolt az ábrándokkal, a gyenge magyar államiségen belül kialakult hatalmi központok versengő, párhuzamos diplomáciájával, és a helyzet érdemi megváltozásáig a beilleszkedés elvét tette irányadóvá. A revízió, méghozzá a minél nagyobb arányú revízió gondolata körül felépült stratégiai célrendszer azonban ekkor sem változott meg.

Az 1919 őszi iránykeresés még az ezt követő évek korlátozott mozgásterével összevetve is igen kedvezőtlen feltételek mellett indult meg. Augusztusban eredménytelen megbeszélések folytak Budapesten a román kormány megbízottjával, Constantin Diamandival és Iuliu Maniu erdélyi román vezető nagybátyjával, Erdélyi Jánossal. Ezek pozitív végkifejlete egy Olaszország védernyője alatt megvalósuló román–magyar különbélke lehetett volna, azonban hamarosan kiderült: a magyar fél számára fontos területi és kisebbségvédelmi és autonómiaigényeket a román kormány nem kívánja kielégíteni. Román nemzeti nézőpontból ez az ár túl nagy lett volna. Így sem a perszónálunió, sem a gazdasági, sem az Olaszországgal kiegészülve létrehozandó politikai szövetség elképzelése nem került elérhető közelségbe.²

Az epizód ugyanakkor rávilágított egy a következő években többször megismétlődő dinamikára: amikor Magyarország megpróbálkozott egy partnerországgal előnyös megállapodást kötni, valamely másik érintett szereplő követelésekkel vagy engedményekkel fordult a kiszemelt partner felé. 1919 kora őszén ez a békekonferenciát és elsősorban a brit diplomáciát jelentette, valamint utóbb Csehszlovákiát, amely hajlandónak mutatkozott a Kárpátalja és Máramaros körüli határviták rendezésére.³ Az eleve kevés eséllyel folyó egyeztetések során Budapest így olyan licitversenybe került, amelyben nem győzhetett. Az sem utoljára fordult elő, hogy a tárgyalópartner több vasat tartott a tűzben: a tárgyalásokkal pár-

huzamosan Diamandi a szövetséges hatalmak előtt Magyarország mód-szeres kifosztásának a jogossága mellett érvelt, s hogy a Romániába szállított értékek nem számíthatnak bele a háborús jóvátételbe. A tárgyalások elhúzása így a különutas román „kárpótlási politika” opcióit is javította.⁴

1919 őszén és telén, a román tárgyalások elhúzódó utójátékával párhuzamosan, a magyar katonai és szélsőjobboldali körök által támogatott szubverzív „akciók” szervezése képezte a külpolitika másik fő irányát. Ez a láthatatlannak szánt, de a győztes hatalmak és az utódállamok előtt is számos részletében ismert kísérlet a még meg sem szilárdult új dunai rend felborítására Romániát érintette a legkevésbé. Bár Horthy Miklós híres, 1919. októberi külpolitikai memoranduma utóbbi szomszéd államot határozta meg a legfőbb ellenségként, a tényleges erőfeszítések nem Bukarest ellen irányultak.⁵ Az utódállamok közül Románia látszott a leginkább kohéziósnak, s „felrobbantása” nem tűnt rövid távon megvalósíthatónak. A mesterséges áldemokráciának tartott Csehszlovákia szétzúzását ugyanakkor nagyon is elérhetőnek tartotta számos – s korántsem csak szélsőséges – politikus. Az augusztustól kezdve tervezett, elsősorban a hadvezetőség által irányított „tót akció” mellett legkésőbb szeptembertől horvát szeparatistákkal is tárgyalások folytak, először a síófoki fővezérség, majd a külügyminisztérium által delegált kapcsolattartók révén.⁶ Bár az elsősorban olasz támogatással működő horvát tiszti hálózattal fenntartott kapcsolatok minden részlete nem ismert, az epizód jelzi: az olasz orientáció tovább élt, s a jugoszláv diplomáciával fenntartott rendezett viszony, a szeptemberben aláírt kereskedelmi szerződés dacára, nem jelentette a kapcsolatok valódi rendezését. Amikor 1919. november végén a határon fegyveres összetűzésre került sor, a magyar–jugoszláv viszony is újra megfagyott.⁷

A külpolitikai konszolidációs szándék első jelei 1919 decemberében mutatkoztak. Ekként értékelendő, hogy a „tót akció” elhalasztásra került, és pontosabb, valószerűbb hangulatjelentések alapján a magyar politikai vezetés korrigálta korábbi, vágyvezérelt – sokszor az önjelölt „felkelővezérek” által táplált – elképzeléseit a szlovákiai elégedetlenségről és a csehellenes érzelmek elterjedtségéről.⁸ A Friedrich-kormányt november végén váltó Huszár-kabinet pedig elődje legitimista és románbarát örökségétől megszabadulva fordulhatott a mindkét – egymással belső harcot is folytató – irányzatra rosszállással tekintő brit kormány felé.

Az 1919 végén körvonalazódó brit orientáció a magyar politika olyan természetes fejleményének tekinthető, amelyet a hazai elitek önképe, a brit liberális és konzervatív establishment egyes tagjainak relatív jóindulata és a brit külpolitika érdekvezéreltségébe vetett hit motivált. A London felé tett fordulatot a brit orientációtól háború előtti kapcsolatai révén is belpolitikai súlyának növekedését váró Apponyi Albert képviselte legkövetkezetesebben, aki már 1918 decemberében felhívta a figyelmet, hogy a magyarokat Berlin karjaiba hajtó, korlátlan francia hegemonia

Nagy-Britanniának sem érdeke, ezért részéről bizonyos megértésre lehet számítani a magyar békecélok vonatkozásában.⁹ Apponyi helyzetértékelésében volt igazság, és az is kétségtelen, hogy a londoni Parlamentben leghatározottabban az a James Bryce őrgróf tört lándzsát 1920 elején a magyar nézőpont megismerésének szükségessége mellett, aki már az 1914 előtti időszakban, az Interparlamentáris Unióban együtt dolgozott Apponyival.¹⁰ Szintén ismert, hogy 1919 végén a londoni csehszlovák megbízott a közhangulat veszélyes magyarbarátságáról is küldött jelentéseket.¹¹ A brit orientációval való kísérletezés 1919 őszén az adott körülmények között reálpolitikai szempontból a viszonylag legkedvezőbb opciónak tűnt – a bezárkózó Egyesült Államok, az ellenségesnek ítélt Franciaország és a gyengének tartott, mégis az irreális román kiegyezést szorgalmazó Olaszország mellett.

A brit kormány azonban összetett megfontolások eredőjeként foglalt állást – amikor egyáltalán állást foglalt – a számára másodrendű kérdésekben. Ez lényegében kudarcra ítélte a magyar kísérletet, amely azt célozta, hogy *de facto* szövetségesként – méltányosabb elbírálás fejében – Magyarország akadályozza meg mind a kelet-közép-európai francia hegemonia kiteljesedését, mind egy német vezetésű „revansblokk” létrejöttét. A külügyminisztérium szakértői kara és vezetői – a brit hagyományoknak megfelelően – nem reagáltak a parlamenti politika és a közhangulat hullámzásaira, hanem kitartottak az utódállamokat támogató irányvonaluk mellett.¹² Lloyd George miniszterelnök fő célja a békemű lezárása és Németország sakkban tartása volt. Ennek a törekvésnek részét képezte Franciaország kontinentális hatalmának elismerése is.¹³ A többpárti parlamenti „ellenzék”, amely a magyar érdekek védelmében felemelte szavát, szintén nem a Budapesten elképzelt elvek mentén tette ezt. Az 1919 decembere és 1920 márciusa között elhangzott parlamenti felszólalások tanulmányozásából az rajzolódik ki, hogy elsősorban azok a brit képviselők és lordok (mindenekelőtt Bryce őrgróf, Lord Newton és Samuel Hoare, a leendő Templewood őrgróf) emelték fel szavukat, akik egyfelől élesen szocializmusellenesek voltak, másrészt erősen hittek a szabadkereskedelem brit hagyományában, s bíztak a Népszövetség égisze alatt felépíthető új Európában.¹⁴ Felszólalásaik nem a magyar politika céljait követték: elgondolásaik között sem a béketervezet területi kérdéseinek újratárgyalása, sem a magyar hadsereg felfegyverzése nem szerepelt kiemelt helyen. Mindössze arról kívántak gondoskodni, hogy Magyarország visszakapja a román megszállás által korlátozott szuverenitását, brit misszió vizsgálja ki a romániai kisebbségi jogok érvényesülését, s Magyarország mielőbb bekapcsolódhasson a nemzetközi kereskedelembe. Valódi érdekközösség a fő célkitűzések vonatkozásában tehát nem létezett. Utóbb a szintén anglofil Teleki Pál panaszkodott fel, hogy pusztán kényszerből fordult 1920-ban a franciák felé, miután láthatóvá vált: Londont a magyar kérdés nem érdekli valójában.¹⁵

Az 1919 végi folyamatok konszolidációs jellege kétségtelen volt, ám ezek sem tartósak, sem teljes körűnek nem bizonyultak. 1920 tavaszán párhuzamosan ment végbe a hivatalos magyar külpolitika fordulata, és kapott új dimenziót a „titkos” diplomácia, amelyet nem annyira a külügy bonyolított, mint inkább a kormányzó környezetéhez tartozó tisztek és egyes társadalmi, részben titkos szervezetek vezetői. A két irányzat a hagyományos értelmezés szerint egymással éles ellentétben állt. Míg ez sok szempontból feltétlenül igaz, egyes levéltári dokumentumok azt mutatják, hogy a külpolitikai orientáció e két irányzata nemcsak párhuzamosan, de némileg egymásra is hatva létezett: a német irányvétel gyakran jobboldali radikális szószólóinak pozícióit egyes francia vezérkari körök is erősíthették nem hivatalos megnyilatkozásaikkal. A transznacionális szélsőjobboldali együttműködés ugyanis francia érdekként is megjelenhetett, amennyiben kizárta volna a Weimari Köztársaság egyes jobboldali körei által mérlegelt német–szovjet közeledés lehetőségét.¹⁶

Amikor 1920 elején Clemenceau miniszterelnök – az elbukott elnöki előválasztást követően – lemondott, a jobbközép kormánykoalíció nála kompromisszumkészebbnek ítélt, eltérő háttérű tagjai vették át Franciaország irányítását. Rövidesen váratlan – már-már gyanúsán pozitív – fordulat történt: a magyar békedelegációhoz a francia összekötő tiszt két magyar civilt vezetett, akik előzőleg már a Külügyminisztérium második emberével, Maurice Paléologue vezértitkárral is tárgyalhattak. A magyar delegátusok rövidesen felismerték: a háttérben egy jelentős francia cégcsoport a magyar közlekedési infrastruktúra feletti ellenőrzés fejében igyekszik a kormányt meggyőzni, hogy megértőbb legyen Magyarországgal szemben, s inkább integrálja hegemonikus rendjébe, semmint elidegenítse attól. A gazdasági dimenzió a közvetítők – Halmos Károly és Semsey Andor –, valamint az ajánlatban érdekelt Schneider-Creusot cégcsoport képviselője szerint az a terület lehetett volna, ahol mód nyílik Magyarország olyan támogatására, amely a békeművet nem ássa alá, sőt inkább stabilizálja azt.¹⁷

A francia orientáció gazdasági és diplomáciai dimenzióját legújabbban Zeidler Miklós részletekbe menően rekonstruálta.¹⁸ Tolmácsolásából kiviláglik, hogy a magyar fél ezúttal is olyan területi és politikai igényeket – a határ menti magyar többségű területek, valamint Északkelet-Szlovákia és Kárpátalja visszaadása mellett népszavazás Burgenlandban és a Délvidéken, valamint területi autonómia az erdélyi magyaroknak – támasztott, amelyeket Franciaország nem elégíthetett ki. Egyfelől nagyhatalmi és kisállami szövetségesei azonnal ösztűz alá vették, arra szorítva a Quai d’Orsay irányítóit, hogy csak olyan korlátozott vállalatokat tegyenek, amelyek a béke alapvető vonatkozásait nem írják felül.¹⁹ Másfelől a francia diplomácia saját kelet-közép-európai hegemonikus vállalkozását nem volt hajlandó lerombolni Magyarország megnyerésének érdekében. A francia kísérlet visszatekintve is komolyként értékelendő, ám célja nem a szövetségkeresés, hanem éppen a már felépített szövetség kiegé-

szítése és megerősítése volt. Franciaország új miniszterelnöke, Alexandre Millerand azt igyekezett megtudni, hogy néhány politikai gesztus és komoly gazdasági befektetések árán a francia orientációjú regionális tömbbe beilleszthetőnek bizonyul-e a gyenge, de földrajzilag kulcspozíciót elfoglaló legyőzött Magyarország. Engedményt tenni csak a francia regionális konstrukció veszélyeztetése nélkül érte meg tennie, ügyelve arra, hogy a regionális szövetségeket ne idegenítse el.²⁰ Utóbbiaknak viszont éppen az volt érdeke, hogy meggyőzzék Párizst: valóban hajlandók elfordulni tőle, ha a magyar igényekkel szemben nagyobb előzékenységet tanúsít. Világossá tették, hogy újonnan nyert területeik nem bocsáthatók áruba, s ezt alátámasztandó 1920 augusztusában csehszlovák–jugoszláv szövetség jött létre, melyet kellettlenül ugyan, de a nyugati nagyhatalmak is tudomásul vettek. Magyarország nem nyert semmit, míg Prága és Belgrád egymásra találva növelte mozgásterét saját patrónushatalmukkal szemben.²¹

A magyar helyzet paradoxonját az 1920 késő nyári események mutatták meg legtisztábban. A Vörös Hadsereg Varsó felé közeledett, és lehetségesnek tűnt, hogy a francia keleti politika legfontosabb bástyája, az új, polgári Lengyelország azelőtt megsemmisül, hogy konszolidálódhatott volna. Ebben a helyzetben Teleki Pál miniszterelnök két elképzelésre koncentrált. Az egyik a szintén fenyegetett Romániával való megegyezés volt, mérsékelt területi korrekciók és Erdély autonómiája biztosítása fejében. Így egy lengyel–magyar–román szövetség szállt volna szembe a Vörös Hadsereggel, melynek realitását – és a magyar felajánlás értékét – növelte, hogy Beneš érdektelenséget deklarált a lengyel–szovjet–orosz-konfliktusban.²² A másik, talán még ennél is fontosabb javaslat a magyar hadsereg azonnali felfegyverzésére és Kárpátalján keresztül történő frontra vezénylésére vonatkozott. A francia döntéshozók – a „renitensnek” számító Pierre Henri Desticker tábornok kivételével – azonban elzárkóztak a magyar követelések támogatásától.²³ A magyar segítséget igényelték, de hadianyag-szállítások formájában csupán. Bár Teleki még arra is hajlandónak mutatkozott, hogy közös antantparancsnokság alá helyezze a magyar egységeket, ezúttal sem sikerült megegyezni.²⁴

Ezek a fordulatok együttesen azt jelzik, hogy a magyar igények elfogadásához akkora válságra lett volna szükség, amely a párizsi békekonferencián született kelet-európai rendezést lényegében megsemmisítette volna. Ameddig az új Európa állt – akárha ingatag lábakon is –, ehhez nem volt meg a kellő politikai akarat. Magyarország Franciaország számára még krízis idején sem tudott eleget kínálni. A fennmaradásáért küzdő, „baráti” Lengyelország is Prága és Bukarest felé tekintett inkább. Utóbbiakkal a magyar igények képviselője nélkül lényegesen könnyebbé vált a megegyezés. A magyar diplomaták által előkészített titkos lengyel–magyar szövetségi szerződés minden jel szerint aláíratlan maradt 1920-ban.²⁵

A bolsevikellenes intervenciók terv egyik következménye volt a szubverzív külpolitika felelevenítése, ezúttal már német csoportokkal együtt-

működve. A revizionista német külpolitikai gondolkodásnak ekkor két ága is létezett. A köztársaságot feltételesen elfogadó jobbszárny Berlinben a szovjet-orosz hatalommal való megegyezésre törekedett volna, megsemmisítve Lengyelországot, a francia szövetségi rendszer keleti pillérét. A köztársaságellenes szélsőjobb Gustav von Kahr bajor miniszterelnök és Erich von Ludendorff tábornagy vezetésével egy osztrák puccs és Csehszlovákia felbomlasztása révén hatalmas jobboldali tömböt kívántak létrehozni Közép-Európában. Ez a blokk aztán a „fehér” Oroszország győzelemre segítségével alapvetően megváltoztatta volna a kontinentális egyensúlyt.²⁶

Ez utóbbi megközelítés messzemenően kompatibilis volt a magyar szélsőjobboldali körök és bizonyos mértékig még a konzervatív *mainstream* csoportok gondolkodásával is. Horthy Miklós, aki ha nem is tartozott a külpolitika napi alakítói közé, de későbbi passzív szerepébe sem vonult még vissza, maga is támogatta a Csehszlovákia megsemmisítésével kecsegtető elképzelést. Kétségtelen, hogy a leginkább konspiratív dimenzió a magyar kormány kihagyásával, Prónay Pál és más szélsőségesek, a MOVE és az ÉME közreműködésével öltött alakot.²⁷ Ám fontos rögzíteni, hogy a hivatalos magyar külpolitika is kísérletezett a délnémet orientációval. Horthy elsősorban a bajor kormánnyal kívánt tárgyalni, ahová Janky Béla vezérkari alezredes és Woraciczky Olivér gróf is megbeszélésekre utazott ekkor. Mi több, Láng Boldizsár ezredes Párizsból arról számolt be, hogy ez a fajta átalakulás egyes francia vezérkari körök támogatását is bírná, mivel Bajorországot leválasztaná Berlinről, és egy bajor-osztrák–magyar korridor nyílhatna Lengyelország és Románia felé.²⁸

A „fehér internacionáléra” vonatkozó tervezés azonban éppannyira irreálisnak bizonyult, mint a párhuzamosan napirendre került francia orientáció. Egyfelől nem maradhatott titokban, másfelől – különösen az augusztusi lengyel győzelem nyomán – nem volt várható, hogy az antant passzívan nézi végig az államcsínyek és inváziók sorát. A tervezés ennek ellenére tovább folyt, s a régi felvidéki területek lengyel–magyar kettős csapás, illetve egy szlovák „légió” bevetése révén történő megszerzése is napirenden maradt.²⁹

1921 elejére a világháború utáni magyar külpolitika első korszaka csődszerű véget ért. Nagy-Britannia részéről érdemi támogatásra nem volt kilátás – leszámítva a brit gazdasági érdekeket és egyes nemzetközi pacifista elvekért történő kiállásokat. A francia kísérlet kudarcra ért véget, melyet éppen a regionális szövetséges, Lengyelország helyzetének javulása pecsételt meg. Nem volt többé megmentendő állam, s így a Magyarország helyzetének javításához fűződő francia érdekek is gyengültek. A magyar manőverezés ráadásul a csehszlovák diplomáciát is aktivizálta, s az év végére a jugoszláv-csehszlovák védelmi szerződés mellett immár a lengyel és román fél részéről is legalább részleges fogadókészség mutatkozott egy prágai vezetésű regionális kollektív biztonsági tömb iránt.³⁰ A budapesti diplomácia francia nyitása is közrejátszhatott abban,

hogy az 1919-es prágai befolyásszerző kísérletének kudarca óta legkövetkezetesebben hungarofil nagyhatalom, Olaszország 1920. november 12-én az „ősellenség” Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal megkötötte a területi kérdéseket szabályozó rapallói szerződést. Ez azt jelentette, hogy a versailles-i békerendszer déli irányú fellazítása is lekerült a napirendről, egyben Jugoszlávia sem volt többé érdekelt a magyar fél megnyerésében. Az elszigetelődés azáltal vált teljessé, hogy Teleki kormánya hónapokon át nem bocsátotta vitára a békeszerződést. A ratifikálásra végül 1920. november 13-án került sor, a becikkelyezésre azonban csak a következő év júliusában.³¹ A több hónapos halogatásnak a presztízsköltsége úgy volt magas, hogy semmiféle hasznót nem hozott. Újrakezdésre volt szükség.

A Teleki-kormány külügyminiszterei minden esetben a magyar politikai spektrum együttműködésre nyitott, a régi diplomáciai hagyományokat becsülő szegmenséből érkeztek.³² Teleki saját kormánya első külügyminisztereként a régi, érdekvezérelt diplomáciai hagyományokat és a belpolitikai, valamint elvi szempontokat egyaránt mérlegelte tevékenysége során. Utódja, Csáky Imre úgy ítélte meg: a külpolitikában most a diplomáciai rugalmasság a legfontosabb, majd az 1921 elején örökébe lépő Gratz Gusztáv vezénylete alatt folytatódott a Dísz tér fordulata a nemzetközi együttműködés felé.³³ 1920 végén sikerült rábírní Horthy kormányzót, hogy egykori bizalmasának, Prónay Pálnak Csehszlovákia elleni, kárácsonyra tervezett katonai műveletét megtiltsa.³⁴ Ez megnyitotta az utat a magyar–cseh kapcsolatok normalizálása felé.

Az európai beilleszkedés leglátványosabb gesztusát az 1921 márciusában, Bruckban lezajlott csehszlovák–magyar tárgyalás jelentette, ahol a Teleki és Gratz vezette magyar delegáció Beneš külügyminiszterrel folytatott eszmecsere. A tárgyalások fogadtatása a diplomáciai közvéleményben univerzálisan pozitív volt, ám ezek egyben azt is sugallták, hogy a fő ellenségével tárgyaló, vélhetően megtört és kiéhezett, nemzetközi hitelre szoruló Magyarország készen áll az európai rendbe való beilleszkedésre, s így a magyar tárgyalási pozíciókat rövid távon inkább tovább gyengítették. Ezt a benyomást erősítette, hogy a magyar fél akkor sem állt el a tárgyalásoktól, amikor kiderült: Beneš a magyar szempontból értelemszerűen legfontosabbnak számító területi kérdésekről nem kíván érdemben tárgyalni. Pontosabban: a lehető legkisebb terület átadására sem hajlandó.³⁵

A beilleszkedés hosszabb távon presztízsnövekedést, rövidebb távon gazdasági előnyöket ígérő folyamata a megindulása után váratlan válságba került. Bár IV. Károly volt magyar király és osztrák császár 1920 során több csatornán keresztül is jelezte visszatérési szándékát, a meglepetés erejével hatott március 27-én megkezdett kísérlete az államfői hatalom tárgyalásos úton történő megragadására.³⁶ Beneš egy pillanat alatt megfedkezett „Bruck szelleméről”, és azonnal Magyarország újbóli elszigetelésére, a kisantant formális kereteinek megszilárdítására igyekezett felhasználni a helyzetet. Törekvése a következő hónapokban sikerrel is járt:

áprilisban Románia és Csehország, majd júniusban Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság között jött létre formális védelmi szerződés Magyarországgal szemben. Ezzel kialakult a Magyarország mozgásterét tartósan korlátozó kisantant. Ugyanekkor azonban a magyar diplomácia is learathatta konstruktivitásának első gyümölcseit. A nagyhatalmak érezhető jóindulattal viszonyultak a nehéz helyzetben manőverező magyar vezetéshez, amint megbizonyosodtak arról, hogy nem a kormány támogatásával került sor Károly visszatérésére.³⁷

A királyválság nyomán lemondott Teleki Pál helyére 1921 áprilisában Bethlen István lépett. Bethlen határozottan az új európai rendbe történő beilleszkedés irányába indulva már májusban kérte Magyarország felvételét a Népszövetségbe, egyúttal megkezdte tartósan bizonyuló helyzetértékelésén alapuló külpolitikája kivitelezését. Eszerint az ország lehetőségei elsősorban Németország erejétől és nemzetközi céljaitól, másodsorban Nagy-Britannia regionális terveitől függenek.³⁸ Hajlandó volt Telekinél határozottabban fellépni a német szélsőjobboldali ügynökökkel szemben.³⁹ Ám ennél sokkal nagyobb horderejű változtatásra is felkészült: egyszerre igényelte, hogy ellenőrzése alá vonja a titkos és nyilvános revizionista szervezeteket, s hogy ezek formálisan mégis eltávolodjanak a hivatalos magyar kormányzattól. Első lépésben a propaganda egységesítését és fokozottabb ellenőrzését valósította meg a Magyar Nemzeti Szövetség „helyzetbe hozásával”, majd az MNSZ-t is az augusztusban létrehozott Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központja alá sorolta. Ennek felügyeletét a „realista” külpolitikai célokkal azonosuló Teleki Pálra bízta. Az egyes szomszéd államokban kifejtendő munkát olyan fedőszervezetek koordinálták, amelyeket ez az iroda ellenőrzött. Bethlen tehát központi irányító- és kifizetőhelyet létesített, mely révén a miniszterelnökségtől tette függővé az irredenta és propagandaszervezetek működését. Ezzel nagyot lépett a korábban párhuzamosságokkal terhelt magyar külpolitika egységesítése felé.⁴⁰

A hatalmi koncentráció megvalósításával egy időben Bethlen felhasználni is törekedett a radikálisokat. Erre a Nyugat-Magyarország sorsáról folyó vita végkifejlete körül nyílt lehetősége. A miniszterelnök biztosította a Prónay Pál szervezte magyar irreguláris csapatok számára a forrásokat, majd létezésüket nemzetközi nyomásgyakorlásra használta fel. Az 1921 októberében tartott velencei konferencián azzal érvelt Ausztria és az olasz külügyminiszter, Pietro Tomasi Della Torretta előtt, hogy koncessziók fejében elérhető lesz az irreguláris egységek lefegyverzése, ám ha üres kézzel távozik Nyugat-Magyarország ügyében, a hazai társadalmi felháborodás nem fogja lehetővé tenni, hogy maga pacifikálja a térséget. A győztes hatalmakat képviselő olasz diplomácia engedett, s Bethlen első külpolitikai (rész)sikerével térhetett vissza Budapestre. Az epizód utójátéka, az elhúzódozó lefegyverzés és a második, immár nem támogatott behatolási kísérlet Ausztriába (1922-ben) ugyanakkor azt is megmutatta, hogy a radikális csoportok nehezen kezelhetők.⁴¹

Miért járt Bethlen sikerrel, hogyan vált az első magyar külpolitikussá, aki az utolsó utáni pillanatban kismértékű, de valódi korrekciót ért el a békeszerződés területi előírásainak ügyében? A válasz: a magyar miniszterelnök elődeinél kevesebbet kért, és hitelesebben fenyegetett. Nem egész Nyugat-Magyarországot követelte, csak egy a szimbolikusanál valamivel jelentősebb korrekciót. És nem Csehszlovákia ellen vetett be diverzánsokat, hanem Ausztria ellen, amely valóban gyenge állam volt, s melynek sorsa az európai s a dunai rendezés jövőjét nagyban befolyásolta. Gyengeségére, nem erejére hivatkozott; segítséget kért, és nem a magyar hatalmi potenciál megnövelésének szükségességével érvelt. Amikor erőfeszítései elakadni látszottak, még a csehszlovák közvetítést is hajlandónak mutatkozott elfogadni.⁴² A hatalmi koncentráción, az összehangolt cselekvésen és rugalmasságon alapuló bethleni politika jól vizsgázott, s a magyar kormány tíz nappal később abból is profitált, hogy – részben újfent a szélsőjobboldalt felhasználva – megakadályozta Károly király második visszatérési kísérletének sikerét.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy az 1919 utáni években a magyar külpolitikai cselekvés lehetőségei nagyon korlátozottak voltak. Ezzel elvben a politikai elit is tisztában volt, de a katonai és szélsőjobboldali körök különböző radikális megoldásokkal, a reálpolitikusok és hivatalos diplomaták pedig szívós tárgyalásokkal, akár szalmaszálakba is kapaszkodva a mozgásteret következetesen tágítani igyekeztek. Ez a magyar külpolitika megkettőződését eredményezte, ám sem egyik, sem másik dimenzió nem vezetett sikerre. Sőt a kalandorok és terveik inkább aláásták a hivatalos diplomácia hitelét – bár az is igaz, hogy összeesküvők és komoly politikusok között a határ nem volt mindig meghúzható. A kudarc mélyebb, strukturális oka abban volt keresendő, hogy a nagyhatalmak és az utódállamok a számukra kis költséget jelentő kérdésekben engedtek volna szívesen: a gazdasági együttműködés megkönnyítésében, valamint tőkekihelyezésben gondolkodtak. A világháború és az államépítő háborúk nyomán kialakult bizalomhiányos környezetben Magyarország megerősítése hosszú távú kockázatvállalásnak tűnt. Az utódállamok ezért a komoly engedményektől elzárkóztak, a vezető nagyhatalmak pedig szövetségeseiket nem kívánták feláldozni a kétes hasznosságú magyar szimpátia megszerzése érdekében. Ebből a körből nem mutatkozott valódi kitörési lehetőség.

Bethlen István konszolidációs erőfeszítései – Teleki kezdeményezései nyomán – már 1921 végére megmutatták eredményeiket. A kétvágányos külpolitika ügyes kezelése és a célkitűzések mérséklése együttesen kisebb sikert eredményezett. Ezt követően azonban Bethlen sem tudta a fellazító politikát folytatni. Németország elzárkózott a komolyabb együttműködéstől,⁴³ s az ottani mérsékeltebb revizionista körök Budapestről szemlélve paradox módon éppen az ideológiai főellenséggel, Szovjet-Oroszországgal mérlegelték az együttműködés esélyét, míg célkeresztjükbe a magyar külpolitika számára fontos Lengyelország került.

Ezért Bethlen külpolitikájának ezt a dimenzióját – józanságról téve tanúbizonyságot – nem építette tovább. Markánsabbá tette viszont együttműködésen alapuló politikáját. Ennek újabb eredménye volt, hogy a kialakult európai rendet deklaratív elfogadva ellehetetlenítette a kisantant ellenállását, és így elérte, hogy 1922. szeptember 15-én a Nemzetek Szövetsége tagjai közé fogadta Magyarországot. Ez formailag egyenjogúsította az országot más államokkal, és megteremtette a kisebbségi kérdés tematizálásának lehetőségét, valamint utakat nyitott égetően szükséges nemzetközi kölcsönök könnyebb biztosítása felé.

Az erőviszonyok 1923-ra tisztázódtak végleg. A rövid életű Cuno-kabinet bukása után Németország a Gustav Stresemann külügyminiszterségét (1923–1929) meghatározó együttműködési politika mellett kötelezte el magát. Nemcsak a bajor szélsőjobboldal bukott meg, de a Hans von Seeckt vezérkari főnök körüli szovjetbarát revizionista körök is háttérbe szorultak.⁴⁴ A német, osztrák és magyar volt tiszti csoportok akciói egyre zavarosabbakká és kockázatosabbá váltak. Bethlen, aki már 1921-ben, miniszterelnöksége kezdetén kijelentette, hogy nem hisz a Németország nélkül elérhető revízióban, önmagához következetes módon igazodott a vele továbbra is távolságtartó Gustav Stresemann külügyminiszter (s ekkor rövid ideig kancellár) programjához.⁴⁵ A mérsékelt reálpolitikai álláspont győzelmeskedett, s a kétvágányos külpolitika végét is jelezve a fajvédő csoport 1923 nyarán elhagyta a kormányzó Egységes Pártot. Egészen addig, amíg Bethlen Magyarország helyzetét nem érezte oly mértékben szilárdnak, a nemzetközi rendet pedig kielégítően nyugodtnak ahhoz, hogy a revízió kérdéséről a nagyhatalmakkal komolyabb tárgyalások kezdődhessenek, kitartott a kivárási politika és a kapcsolatépítés mellett. Ez a Horthy-korszak külpolitikájának első, útkereső szakaszának a lezárulását és egyben a revíziós törekvések átmeneti feladását jelentette.

■ JEGYZETEK

1. A jegyzékeket közli Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon*. Osiris, Bp., 2008.² 72–74.
2. Romsics Ignác: *Olaszország és a román–magyar megegyezés tervei*. In: *Uő: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Osiris, Bp., 1996. 132–167.
3. *Documents on British Foreign Policy, 1919–1939*. First Series: 1919–1925. Volume I. Secret proceedings of the Supreme Council of the Paris Peace Conference. (Ed: E. L. Woodward – Rohan Butler) His Majesty's Stationery Office, London, 1947. (A továbbiakban DBFP I/1.) 881–890; Boros Imre: *Magyar–csehszlovák kapcsolatok 1918–1921-ben*. Akadémiai, Bp., 1970. 128–134; Tokody Gyula (szerk.): *A budapesti német főkonzulátus jelenti. Az 1918–19-es forradalmak és az ellenforradalom német diplomáciai iratok tükrében*. Kossuth, Bp., 1989. 173–177; Romsics: *Olaszország és a román–magyar megegyezés tervei*. i. m. 155.
4. DBFP I/1. Téli gramme adressé au Conseil Suprême Interallié. (Budapest, 1919. aug. 24.) 522–523.
5. Horthy Miklós: *Emlékirat a külpolitikai helyzetről és annak behatásáról a magyar nemzeti hadsereg feladataira (Siófok, 1919. október 28.)*. Közli Zeidler: *Trianon...* i. m. 548–557.
6. Boros Imre: i. m. 101; A horvát–magyar megbeszélésekhez lásd Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár K 64, Külügyminisztérium levéltára, Politikai Osztály rezervált iratai. (A továbbiakban K64), 2. cs. 41. t. 1919/16 res. Eckhardt Tibor külügyi

- kiküldött feljegyzése, d.n. 2-3. f., valamint K 64 2. cs. 41. t. 1919/1 res. Jelentés a délszláv akció jelenlegi állásáról, 1919. szept. 24. 2-3. f.
7. Hornyák Árpád: *Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918-1927*. Forum, Újvidék, 2004. 76-77.
8. Boros Imre: i. m. 130-131.
9. Apponyi Albert Károlyi Mihálynak, 1918. december 29. Közli Litván György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése*. I. kötet. 1905-1920. Akadémiai, Bp., 1978. 355-357; Lojkó Miklós: *Conservative Realignment in British Policy on Central Europe and the Balkans in the Early Interwar Years*. In: Borhi László (szerk.): *Európa, nemzet, külpolitika*. Tanulmányok Ádám Magda 85. születésnapjára. Aura, Bp., 2010. 161-162.
10. Bryce Magyarországhoz fűződő viszonyának alakulásához lásd Frank Tibor: *Angolok és magyarok*. In: Uő: *Britannia vonzásában*. Angol-amerikai történelmi tanulmányok. Gondolat, Bp., 2018. I. 79-80.
11. Boros Imre: i. m. 158-159.
12. Ádám Magda: *Nagyhatalmak szorításában*. Az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamai a két világháború között. Aura, Bp., 2014. 88-89.
13. Lojkó Miklós: i. m. 163-165.
14. *A Hansard – Official Report on Parliamentary Debates*. (<https://hansard.parliament.uk/>) rekordjai alapján végzett áttekintés.
15. Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár, K 58 Külügyminisztérium levéltára, A miniszter kabinetje (A továbbiakban K58) 47. doboz (korábban: 38. cs.) 1921/266. res. Teleki Pál jelentése párisi útjáról Bánffy Miklós külügyminiszternek. 1921. június 12. 1240-1243. f.
16. K64 2. cs. 41. t. 1920/sz.n. (Párizs, 344/1920 számjeltávirat) Praznovszky Iván Kánya Kálmánhoz, 1920. aug. 19. 13. f. Vö. Andrassy Gyuláné Zichy Eleonóra: *Napló 1917-1922*. Szépműves, Bp., 2018. 1920. aug. 9. 262-264.
17. Karsai Elek: *Számjeltávirat valamennyi királyi követségnek*. Táncsics, Bp., 1969. 22.
18. Zeidler Miklós: *Egy elfelejtett diplomata*. In: Uő. (s.a.r.): *A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével*. Praznovszky Iván emlékezése. Olvasósarok, Bp., 2012. 62-68.
19. *Documents D'Archives Français Sur l'Histoire Du Bassin Des Carpates 1918-1932*. 3. kötet: Juillet 1920 - Decembre 1921. (Szerk. Ádám Magda) Akadémiai, Bp., 1997. (A továbbiakban DAFHBC III. 6, 23, 59. és 66. sz. irat.)
20. DAFHBC III. 23. sz. Millerand külügyminiszter a külképviseleteknek, 1920. júl. 27., 59. sz. Millerand külügyminiszter Mauclerc-nek, a jóvátételi bizottság francia delegációvezetőjének, 1920. aug. 21.
21. DAFHBC III. 71. sz. Couget prágai követ Millerand külügyminiszternek, 1920. aug. 28.
22. K64 1.cs. 7. t. 1920/sz. n. Accord secret entre la Hongrie et la Pologne. 437-440. f. 23. DAFHBC III. 34. sz. Fouchet megbízott Millerand külügyminiszternek, 1920. aug. 4., K64 2. cs. 41. t. 1920/sz.n. (Párizs, 344/1920 számjeltávirat.) Praznovszky Iván Kánya Kálmánhoz, 1920. aug. 19. 13. f.
24. DAFHBC III. 44. sz. Fouchet megbízott Millerand külügyminiszternek, 1920. aug. 10. Vö. Somogyi Erika: *Magyarország részvételi kísérlete az 1920-as lengyel-szovjet-rosz háborúban*. Történelmi Szemle 1986. 2. sz. 313-324.
25. K64 1. cs. 17. t. 1920/sz. n. A magyar-lengyel kapcsolatok összefoglalása 1920-tól [1928]. 190-214. f.
26. John Wheeler-Bennett: *The Nemesis of Power: German Army in Politics, 1918-1945*. Palgrave Macmillan, London-New York, 2005. 141-142.
27. Prónay Pál: *A határban a Halál kaszál...* Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. (Szerk. Pamlényi Ervin – Szabó Ágnes) Kossuth, Bp., 1963. 204-208.
28. K58 47. d. (38. cs.) 1920/383res. Gr. Woracziczky Olivér jelentése müncheni kiküldetéséről, 1920 aug. 3. 262-274. f.

29. Boros Imre: i. m. 232–233; Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés*. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938. Fórum, Galánta – Dunaszerdahely, 2002. 44–52.
30. Ádám Magda: *A kisantant (1920–1938)*. Kossuth, Bp., 1981. 25–60.
31. Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Kalligram, Pozsony, 2001. 52–53.
32. Lásd Pritz Pál: *Bevezetés*. In: Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. (Szerk. Pritz Pál) Gondolat, Bp., 1987. 25–30. és Gratz Gusztáv: *Magyarország a két háború között*. (Szerk. Paál Vince) Osiris, Bp., 2001. 7–8. és 212–213.
33. Ablonczy Balázs: *Téleki Pál*. Osiris, Bp., 2003. 182–183; Paál Vince: *A politika és a publicisztika vonzásában*. Gratz Gusztáv pályafutása. Wolters Kluwer, Bp., 2018. 223–227.
34. Prónay Pál: i. m. 209.
35. DAFHBC III 264. sz. Fouchet küldött Briand külügyminiszternek, 1921. jún. 27.
36. IV. Károly levele Horthy Miklóshoz visszatérésének előkészítése ügyében, 1920. május. Közli: *Horthy Miklós titkos iratai*. (Szerk. Szinai Miklós – Szűcs László) Bp., 1972.⁴ 22–26.
37. Ormos Mária: „Soha amíg élek!” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben. Pannónia, Pécs, 1990. 29–50, 134–146; Ádám Magda: *A kisantant és Európa 1920–1929*. Akadémiai, Bp., 1989. 37–42, 95. és 107.
38. Romsics Ignác: *Bethlen István külpolitikája 1921–1931*. Századok 1990. 5–6. sz. 577–578; Marchut Réka: *A magyar–román viszony és a német külügyminisztérium az 1920-as években*. Századok 2019. 4. sz. 73; Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár K27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (A továbbiakban K27), 1921. aug. 1. 14–15. f. Közli: Adatbázisok Online: Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek, 1867–1944. <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/>
39. Bethlen István gróf levele Bartha Richárdhoz, 1922. augusztus 11. Közli *Bethlen István titkos iratai*. (Szerk. Szinai Miklós – Szűcs László) Kossuth, Bp., 1972. 116–117.
40. Romsics Ignác: *Bethlen István külpolitikája...* 580; Bárdi Nándor: *Otthon és Haza*. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről. University of Jyväskylä, Jyväskylä, 2013. 310–316; Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat...* i. m. 104–109.
41. Soós Katalin: *Burgenland az európai politikában*. Akadémiai, Bp., 1971. 161–176; Pritz Pál: *A fajvédők külpolitikai nézetei (1818–1936)*. Századok 1990. 5–6. sz. 651.
42. Soós Katalin: i. m. 154–155.
43. Romsics Ignác: *Magyarország helye a német Délkelet-Európa-politikában, 1919–1944*. In: *Úő: Helyünk és sorsunk*. 180–183.
44. Romsics Ignác: *Bethlen István külpolitikája...* 588; Francis L Carsten: *The Reichswehr and Politics, 1918–1933*. University of California Press, Berkeley, CA, 1973. 163–168.
45. K27 1921. aug. 1. 14–15. f., Közli Adatbázisok Online: Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek, 1867–1944.

KOVÁCS VILMOS

A TRIANONI BÉKEDIKTÁTUM KATONAI ELŐÍRÁSAI

**Törekvések a magyar haderő életben tartására
és fejlesztésére, 1920–1927**

■ Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés V. része írta elő az ország számára a katonai, hadihajózási és léghajózási rendelkezéseket, ezen belül a hadiipari korlátozásokat. Szervezési szempontból a dokumentum a magyar hadsereg létszámát 35 000 főben maximálta, beleértve a tiszteket (maximálisan 1750 fő) és a pótkeretek csapatait is. Minden tisztnak hivatásos tisztnak kellett lennie. Az altisztek (maximálisan 2334 fő) és a legénység csak önkéntes alapon vonulhatott be, úgy, hogy a szolgálati kötelezettségének teljes tartama legalább tizenkét, egymást követő évnél nem lehetett kevesebb. Ezekkel a korlátokkal azt kívánták elérni, hogy – megszüntetve a kényszersorozást – a magyar haderő ne legyen képes lényeges tartalékot képezni, hiszen a kiképzett katonák sokáig a haderőben maradnak, így nem rotálódnak oly mértékben, hogy az számottevő kiáramlást biztosítson. Az okmány deklarálta, hogy a magyar haderőt „kizárólag a rendnek Magyarország területén való fenntartására és határrendőr-szolgálatra szabad alkalmazni”.

Meghatározták a három gyalogezredből álló gyaloghadosztály (maximálisan 414 tiszt, illetve 10 780 legénység) és a lovas-hadosztály (259 tiszt, 5380 legénység), illetve a két gyalogezredből álló vegyes-

**Csapatvezetésre
fenntartott külön
szervezetet a szerződés
nem engedélyezett,
tehát gyakorlatilag
megtiltotta a vezérkar
létét, így szinte
lehetetlenné téve
a haderő összehangolt
hadművelési
tevékenységét.**

dandár (198 tiszt, 5350 legénység) keretállományát. Ezek a szervezeti egységek típusalakulatok voltak, amelyeket fel lehetett tölteni, de nem volt kötelezővény azok alkalmazása.

Csapatvezetésre fenntartott külön szervezetet a szerződés nem engedélyezett, tehát gyakorlatilag megtiltotta a vezérkar létét, így szinte lehetetlenné téve a haderő összehangolt hadműveleti tevékenységét.

Hadianyag és hadiipar tekintetében a szerződés aláírásától számított három hónapon belül a meghatározott fegyverzetten és lőszereken felüli raktári készleteket a szövetséges hatalmak részére át kellett adni. A hadiipart legkeményebben sújtó határozatként előírták, hogy fegyvert, lőszert és bármilyen más hadianyagot csak egy – állami tulajdonban lévő – gyár állíthat elő.¹

A szerződés a magyar hadvezetés számára minden fegyverre, lőszerre és más hadianyagra vonatkozó export- és importtevékenységet megtiltott. Szintén szigorúan korlátozták a – nemzetközi szerződések által egyébként is tiltott – fojtó, mérgező gázok előállítását, illetve külföldről történő beszerzését. Korlátozás alá helyezték a harckocsik, repülőik és egyéb harci járművek gyártását, illetve behozatalát is.²

Az országgyűlés a trianoni szerződést az 1921. évi XXXIII. törvény-cikkben tette közzé. A törvény tételesen határozta meg a honvédség, a csendőrség, a folyamőrség, a rendőrség, a vámőrség, illetve a pénzügyőrség számára együttesen tartható hadianyag-mennyiséget. Ennek számadatait az alábbi táblázat tartalmazza.

A tüzérség vonatkozásában nem engedélyezte a szerződés a 105 mm fölötti űrmérettel rendelkező tüzérségi lövegek rendszerezését, ezzel kizárva a közepes és nehéz tüzérséget. Csak a könnyű tüzérség birtokában a honvédségnek le kellett mondania a támadó hadműveletek tervezéséről is. A – szintén a békediktátum által életre hívott – Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottságok (SZKEB) szoros ellenőrzése alatt a magyar politikai és katonai vezetés lehetőségei erősen korlátozva voltak.

Ezzel szemben az országot három oldalról határoló kisantantállamok hadigazdasági és közvetlen katonai felkészültsége lényegesen meghaladta hazánkét. A magyar királyi Honvédség engedélyezett 35 000 katonájával szemben Csehszlovákia és Jugoszlávia egyaránt 150 000, Románia 200 000 fős hadsereget tartott fenn. Csehszlovákia hadiipara Európa élvonalába tartozott, az országban a Monarchiától örökölt nehézipari üzemek jelentős része a hadiipar szolgálatában állt.

A magyar Nemzeti Hadsereg 1920 őszén 52 gyalogászlóaljból, 20 lovasszásadból és 26 ütegből állt, amelynek helyébe 1922. január 4-től a magyar királyi Honvédség lépett.

Az 1922 májusában életbe lépő új állománytábla szerint – amely megfelelt az antant elvárásainak – a honvédség új hadrendjébe hét vegyesdandár (a budapesti 1., székesfehérvári 2., szombathelyi 3., pécsi 4., szegedi 5., debreceni 6. és a miskolci 7.), négy-négy a fővezérségnek alárendelt huszárezred és önálló tüzérüteg, valamint három utászászlóalj tartozott. Az egyes vegyesdandárok két-két gyalogezredből – egyenként

A készletben tartható hadianyagok mennyisége³

	Fegyvertípusok	A fegyverzet, illetve lőszer összesen (darab)	A fegyveres testületek részére évi utángyártás mennyisége (darab)
1.	Kézi lőfegyverek, karabélyok és szuronyok	57 776	elhasználódás mértékében
2.	Hadi pisztolyok	28 822	elhasználódás mértékében
3.	Géppuskák	560	elhasználódás mértékében
4.	Géppisztolyok	600	elhasználódás mértékében
5.	Lövegek	129	elhasználódás mértékében
6.	Aknavetők	70	elhasználódás mértékében
7.	Kézi lőfegyverek	33 521 000	11 662 600
8.	Hadi pisztolyok lőszerei	7 484 850	1 727 650
9.	Tüzérségi lőszerek	124 000	12 400
10.	Aknavető lőszerek	52 500	3 500
11.	Kézigránát	350 000	175 000
12.	Kard	21 461	elhasználódás mértékében

három zászlóaljból, valamint – más kisebb alegységek mellett – három ütegből álló tüzérsztályból formálódtak.

A magyar politikai és katonai vezetés ebben a kilátástalannak tűnő helyzetben – a lehetőségekhez mérten – megpróbálta életben tartani ezt a haderőt és a hadiipar megóvott lehetőségeit. Tekintettel az előírások betartásának ellenőrzésére életre hívott bizottságok szemléire ez nem volt könnyű. Három bizottság alakult.

A Katonai Szövetségek Közi Ellenőrző Bizottság feladata volt, hogy a magyar kormánytól a lőszerkészletek és raktárak elhelyezésére, a fegyver-, lőszer- és hadianyagműhelyek, gyárak elhelyezésére és működésére vonatkozó adatokat, valamint a kiszolgáltató fegyvert, lőszert, hadianyagot, a hadiipar céljait szolgáló szerszámokat átvegye.

A Hadihajózási Szövetségközi Ellenőrző Bizottság feladataul szabták, hogy kiszálljon a hajógyárakba, és ellenőrizze az építés alatt levő hajók lebontását, átvegye a kiszolgáltatott fegyvert, lőszert és hadihajózási anyagot. A kormány köteles volt kiszolgáltatni a hadihajók tervrajzait, fegyverzetük darabjait (ágyúk, lőszerek, torpedók, aknák, robbanóanyagok, távirókészülékek).

A Léghajózási Szövetségközi Ellenőrző Bizottság lajstromozta a léghajózási anyagot, a repülőgép-, léghajó- és motorműhelyeket, valamint a légierőnél felhasználható fegyver-, lőszer- és robbanóanyaggyárakat. Lehetőséget kapott, hogy megsejmelje a magyar állam területén levő összes repülőtelepet, léghajócsarnokot, repülőtelepeket és raktárokat, bejárja, és amennyiben úgy ítélte meg, intézkedjen a tiltott anyag elszállításáról.⁴

A bizottságok tevékenységének rendje a totális ellenőrzést, a teljes kiszolgáltatottságot és megaláztatást vetítette előre. Azonnali intézkedések voltak szükségesek, hogy enyhítsék a gondokat, tétlenségnek nem volt helye!

A katonai és hadiipari vezetők azonnal cselekedtek. Az engedélyezett készleteken felüli hadianyagokat, fegyvereket, lőszereket titkos raktárakban, vasúti kocsikban, földalatti tárolókban, házak, laktanyák padlásain helyezték el. A megmaradt és ki nem rabolt üzemsorok gépsorait elrejtették, vagy úgy módosították, hogy azok rövid időn belül átalakíthatók legyenek a haditermelés céljaira. A folyamatosan ellenőrző bizottságokat rendszeresen sikerült megtéveszteni.

A szerződés kényszerű elfogadásával megkezdődött a versenyfutás az idővel, illetve a szövetséges hatalmak ellenőrzésének folyamatos kijátszása, vagyis a rejtés időszaka.

A katonai vezetés már ekkor sem mondott le egy majdani, a kétéves szolgálati időn és sorozáson nyugvó hadsereg alapjainak – az ellenőrzés kijátszásával történő – lerakásáról. Intézkedések történtek katonai intézmények más tárcák körébe történő rejtett áthelyezésről a Honvédelmi Minisztérium hatáskörének fenntartása mellett.

Így a tisztek, altisztek jelentős részét sikerült a bizottság szemei elől elrejtetni, úgy, hogy más hivatalos, többnyire fegyveres szervekhez (Rendőrség, Csendőrség, Folyamőrség, Vám- és Pénzügyőrség) helyezték át őket. Bízva abban, hogy szükség lesz még a jól képzett katonai vezetők-re. A kihelyezett, látszólag nem honvédelmi feladatokat ellátó szervezetek közé tartoztak a Belügyminisztérium, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a Pénzügyminisztérium és a Kereskedelmi Minisztérium egyes egységei.

A gyakori ellenőrzések egyikén, 1921. augusztus 13-án olasz bizottság járt a csepeli Weiss Manfréd gyárban. A bizottság vezetője, Pittoni tüzér alezredes jó benyomásokat szerzett, és a látogatásáról részletes jelentésben számolt be.⁵ Megállapította, hogy a gyáróriást a trianoni békeszerződés értelmében a legszigorúbb előírásoknak megfelelően átalakították. A raktárkészlet sem haladta meg a limitet, így további gyárvizsgálat nem szükséges.⁶

A felszín alatt azonban rejtve mindent megtettek a korlátozások kikekulésére. Többek között a rejtett gyártási kapacitások kiépítésével és fenntartásával. Négy hónappal a csepei olasz ellenörzés után – válaszul a honvédelmi miniszter felszólítására – a Weiss Manfréd gyár lőszerezme jelentette, hogy viszonylag rövid felkészüléssel képes – tiltott ürméretű – közepes és nehézüzérségi lőszerek gyártására. A hivatalosan acélpalackok és csövek előállítására használt gépsorokkal napok alatt képesek lettek volna áttérni 15 cm-es ürméretű üzérségi gránátok gyártására.⁷

A legnagyobb lövegek – a 30,5 cm-es mozsarak – lőszerezllátása néhány hetet vett volna igénybe, és azzal a veszéllyel járt, hogy az előkészületek felkelthetik az antant bizottságának gyanakvását. Ezért arra törekedtek, hogy polgári gyártással leplezzék a munkálatokat.⁸

Az antantbizottságoknak minden hadiipari és katonai objektumba belépési és ellenörzési joga volt, ezért a Honvédelmi Minisztérium anyagi csoportfőnöke hivatalosan utasította a minisztérium osztályvezetőit, hogy mindenben gátolják a tevékenységüket.⁹ Ettől kezdve minden dokumentum két példányban készült, az egyik az antantbizottság részére, a másik a valós adatokkal.

Ebben a helyzetben, amikor a magyar haderő és annak ellátási hátterre borotvaélen táncolt, Magyarország – Európából szinte egyedül – segítséget ajánlott a lengyel–bolsevik háborúban élet-halál harcot vívó lengyeleknek.¹⁰

A hadianyagok Lengyelországba szállítása 1919 elején kezdődött, amikor az antant engedélyével a német Mackensen tábornagy hadseregének magyarországi átvonulása során leadott fegyvereket és nagy mennyiségű hadianyagot rakodtak vagonokba. Az első vonat fegyverekkel 1919. január 18-án indult el Budapestről Miskolcon át Lengyelországba. Március 22-ig fegyverekkel és lőszerezrel megrakottan összesen öt vonat indult el Lengyelországba.

A szállítmányok – más jelentős hadianyag mellett – 28 760 puskát, 24 100 szuronyt, 343 géppuskát, 7 240 000 gyalogsági töltényt, 19 üzérségi löveget tartalmaztak. Ez a segítség ugyan még nem kifejezettem magyar hadianyagból állt, de a szállítást és az egyéb logisztikai hátteret a magyarok adták.¹¹

Magyarország még 1919-ben, jórészt a saját haderőtartalékaiból 20 000 000 gyalogsági töltényt, 20 000 üzérségi lőszert, 200 tábori konyhát, 300 főzöládát és 40 tábori sütökemencét szállított a lengyel haderőnek az antant engedélyével. A szállításokat megnehezítette, hogy Csehszlovákia nem engedte át területén a hadiszállítmányokat, külön francia kérésre sem. A csehszlovák kormány még azt sem engedélyezte, hogy a francia hadiszállítások a területén keresztül menjenek! Így a több száz vagon – amely francia hadianyagot tartalmazott – szintén Magyarországon és Románián keresztül jutott el a lengyel haderőhöz.

A csepei Weiss Manfréd művekben is tovább folyt a lőszergyártás a lengyelek számára. A gyár az év során további 58 000 000 gyalogsági töl-

tényt, 600 000 tölténytárat, 240 tábori konyhát, 200 főzőládát és 80 tábori sütőkemencét szállított, amely részben a Nemzeti Hadsereg készleteinek későbbi kiegészítésével történt.

A lengyel haderő 1920. augusztus elejére kétségbeejtő helyzetbe került, küszöbön volt Varsó eleste. Lőszer tekintetében Lengyelország ekkor már csak Magyarországra számíthatott. A csepeli Weiss Manfréd Művekben készülő szállítmány, amely 22 millió gyalogsági lőszert tartalmazott, augusztus 12-én érkezett Varsó alá, Skierniewicébe, szó szerint az utolsó pillanatokban. A katonáknak már csak néhány tölténye maradt puskánként. A 80 vagonnyi lőszert a fővárosért vívott csatában használták fel. Augusztus 15-én a lengyelek ellentámadást indítottak. Néhány nap alatt felszabadították Varsó környékét, majd októberre egész Lengyelországot. A lengyel történetírás „visztulai csodaként” emlegeti a győztes varsói csatát, amelyben a magyar segítségnek meghatározó szerepe volt.¹²

Az országgyűlés az 1922. évi XI. törvénycikkben tette közzé a hadiipar működésének korlátait. A törvénycikk második paragrafusa előírta, hogy a hadiüzem gépi berendezéseit úgy kell beállítani, hogy a gyártható mennyiség ne haladja meg a következő értékeket:¹³

- kézi lőfegyver, karabély, szurony – 300 db havonta,
- hadipisztoly – 80 db havonta,
- géppuska – 5 db havonta,
- géppisztoly – 5 db havonta,
- löveg – 2 db évente,
- aknavető – 2 db évente,
- kézi lőfegyver lőszer – 50 000 db munkanaponként,
- tüzéségi lőszer – 40 db munkanaponként,
- aknavető lőszer – 10 db munkanaponként.

A fenntartható kapacitást olyan kicsire méretezték, hogy az üzem életben tartása aránytalanul nagy összeget vetített elő. A Weiss Manfréd lőszergyár – kapacitásait figyelembe véve – egy nap alatt képes lett volna előállítani az egész évi tüzéségi és aknavető lőszerszükségletet, a Fegyver- és Gépgyár Rt. pedig néhány hét alatt legyárthatta volna az évi kézi fegyverkvótát.

A túlnyomórészt magániparra épülő hadiipar elhelyezkedése nem tette lehetővé a trianoni szerződés előírásainak betartását, anyagiak hiányában nem volt lehetséges új gyártelep létrehozása. Közbülső megoldásként 1922. január 7-én a minisztertanács elrendelte a magyar királyi Állami Hadianyaggyár felállítását. A rendelet alapján a honvédelmi miniszter az elnöki teendőkkal báró Hazai Samu vezérezredest, nyugállományú honvédelmi minisztert, alelnökséggel tiszabeői Hellebronth Antal altábornagyot, míg a vezérigazgatósággal Schreiner János nyugállományú ezredest bízta meg.¹⁴ A működő hadiüzemeket az igazgatóság irányítása alá rendelték, ugyanakkor a honvédelmi miniszter diszponált a hadianyaggyár fölött.¹⁵ A hadianyaggyár telephellyel nem rendelkezett, központi feladata a különféle hadiüzemek munkájának koordinálása volt, illetve

az egész magyar hadianyagipar képviselte a SZKEB és más intézmények felé. A rendelettel részben eleget tettek az antant előírásainak és – nem utolsósorban – időt nyertek, amely létfontosságú volt abban a helyzetben.

A m. kir. Hadianyaggyár létrehozása után az üzemek diszlokációja valójában semmit sem változott a háborúhoz képest. A hadilőpor gyártása Magyaróváron az 1921-ben alakult Lőporgyárüzemi Rt. – a világháborúban is működő – telephelyén, az összes lőszergyártás a csepeli Weiss Manfréd lőszergyárban, a löveg- és aknavetőgyártás a diósgyőri lövegüzemben, a kézfegyver-előállítás a budapesti Fegyver- és Gépgyárban történt. A négy üzemem kívül mint beszállító jelentős szerepet játszott még a Vadásztöltény- és Fémárugyár Rt. (gyutacs-, csappantyú-előállítás), valamint a Süss Nándor optikai eszközöket előállító üzem. A Honvédelmi Minisztérium a hadsereg ellátásának és esetleges rejtett fejlesztésének érdekében, a revíziós törekvések katonai hátterének biztosítására hosszú távú szerződéseket kötött a jelentős, magánkézben lévő iparvállalatokkal.

Sok nagyipari létesítményt azonban így sem sikerült megmenteni. Beszüntette tevékenységét pl. a Győri Ágyúgyár, a három magyarországi repülőgépgyár.¹⁶ A legnagyobb az albertfalvai UFAG (Ungarische Flugzeugfabrik Aktion Gesellschaft), az aszódi Magyar Lloyd Repülőgép- és Motorgyár, illetve a Magyar Általános Gépgyár (MÁG). A Weiss Manfréd gyáróriás termelése a haditermelés csúcspontjának számító 1917-es évnek 1920-ban 3%-át, 1921-ben 5%-át érte el. Hasonló helyzet alakult ki a Fegyver- és Gépgyár Rt.-nél, amely 25% és 45%-os teljesítményével még viszonylag jól vészelt át az összeomlást.¹⁷

A vezérkar anyagi csoportfőnökének 1922. februári jelentése tételesen tárgyalja a hadiipar felkészültségi szintjét az egyes ágazatokban. A „titkos” minősítésű irat feltárja az elrejtett hadianyagokat, az ipar szerkezetét és annak hiányosságait.¹⁸

A honvédség gyalogsági fegyverellátása terén a főszerep a Fegyver- és Gépgyár Rt.-re hárult. A hadvezetőség nem az engedélyezett készletekkel és létszámmal számolt, hanem az ún. felriasztási „F” szükséglettel,¹⁹ mely hozzávetőleg háromszorosa volt az engedélyezettnek. Puskában az „F” szükséglet 118 000 db volt, mely 3000 db hiányában rendelkezésre is állt. A géppuskák „F” mennyisége 769 db volt.

Szuroknyok esetében az „F” szükséglet 171 000 db, a hiány 30 000 db volt, de ezt a Fegyver- és Gépgyár folyamatosan pótolta. A gyár hatáskörébe tartozott a pisztolyok gyártása is, melynél a 32 000 db-os „F” szükséglethez képest 10 000 db hiányzott.

A tüzérségi löveganyag majd kétszeresen haladta meg az engedélyezett mértéket, az aknavetők száma 16-tal volt több. Ugyanakkor a diósgyőri lövegüzem gőzerővel dolgozott a teljes kapacitás kihasználásával, három műszakban, teljesen figyelmen kívül hagyva a korlátozásokat.

A lőszergyártásban a Weiss Manfréd lőszergyár napi 5000 db tüzérségi lőszer és 1 000 000 gyalogsági töltény kapacitása volt a mérvadó. A beszállító cégeknek a gyártási lehetőségeiket a WM-hez kellett idomítaniuk.

A honi hadiipar egyik sarkalatos pontja, a lőszeripar egyik kulcsa a lőpor- és robbanóanyag-gyártás biztosítása volt. Az ország területén maradt Magyaróvári Lőporgyár – a Lőporüzemi Rt. tulajdonában – 1921 októberében indította újra a termelést.²⁰ A gyár napi 8 tonnás rejtett kapacitása elvileg fedezte a 6,5 tonnás napi „F” szükségletet, de nyersanyagháttérrel csak korlátozottan rendelkezett.

Terepjáró autók előállítására komoly gyártókapacitás nem állt rendelkezésre, repülőket pedig a szigorú ellenőrzés miatt nem gyárthattak. Vegyi harcanyagokat előállító üzemek hiányában, illetve a tiltó rendelkezések okából le kellett mondani a hadsereg ilyen irányú felkészültségéről is.²¹

A SZKEB szoros ellenőrzése alatt a magyar politikai és katonai vezetés lehetőségei erősen korlátozva voltak. Az ország elszigeteltsége nehéz helyzetet teremtett, a szűkös anyagi források és az állandó antantellenőrzések nem tették lehetővé egy – az elképzelések szerint sokkal nagyobb – ütőképes hadsereg ellátási, fegyverkezési hátterének kiépítését.

A kialakult helyzet állandósulni látszott. A Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottság ellenőrzései tovább tartottak, és úgyszintén folytatódtak a Honvédelmi Minisztérium rejtési manőverei. A hadianyag-termelés – időnként az engedélyezett értéket többszörösen meghaladva – tovább folyt a kijelölt hadiüzemekben. Az elrejtett hadianyagok pedig a legkülönbözőbb helyeken nyertek elhelyezést. Az anyagi csoportfőnökség koordinálta a leplezési műveleteket.

A hadiipar nagyobb mozgásszabadságát, a nemzetközi kapcsolatok szabadabb lehetőségét, a nagyobb léptékű fejlődést a nagykövetek tanácsának 1927. évi döntése tette lehetővé, amely március 31-i hatállyal megszüntette a SZKEB működését Magyarországon. A közvetlen folyamatos ellenőrzés helyébe az esetenkénti vizsgálatok rendszere lépett.

A magyar törvényhozás az 1927. évi VII. törvénycikkben az új helyzetnek megfelelően módosította az 1922. évi XI. törvénycikket, az ún. hadianyagtörvényt. A módosítás a következő lényegesebb elemeket iktatta törvénybe:²²

- a Hadianyaggyár négy egységben való működésének deklarálása,
- a m. kir. Honvédség számára 52 500 gázálc engedélyezése,
- a m. kir. Államrendőrség kizárólagos használatára 12 db páncélgépkocsi beszerzésének engedélyezése,²³
- a hadipuskák számának 1459-cel, a hadipisztolyok számának 200-zal növelése,
- a hadilőporok előállításának szabályozása (évi 125 tonna).²⁴

Ettől kezdve a m. kir. Állami Hadianyaggyár koordinációja alá helyezett gyárak kevesebb kockázattal tarthatták fent a rejtett kapacitásokat.

A páncélgépkocsik a törvény szerint nem rendelkezhettek láncfalpakkkal, illetve olyan eszközzel, mely a terepen való mozgást biztosíthatta, de egy géppuskával felszerelhették őket.²⁵ Az engedmény igazi jelentősége abban rejlett, hogy a magyar ipar olyan külföldi típusokhoz jutott, melyek hozzájárultak a páncélosoknál is a honi gyártási kultúra kialakulá-

sához. A törvény nem szabályozta a lőporgyártást, ezt egyszerűen a lőszergyártás háttérparágaként kezelte, és ennek megfelelően korlátozta.²⁶ Az új törvény a lőporgyártást függetlenítette, és így megnehezítette a tűzérési és gyalogsági lőporok útjának nyomon követését, elősegítette a raktári felhalmozást.

Az 1927 évi hadiipari törvény igazi értéke az volt, hogy szabadabbá tette egy új hadsereg felfegyverzését, tágabb teret adott a fejlesztési lehetőségeknek, amelyet a politikai és katonai vezetés – lehetőségeihez mérten – ki is használt.

A Koronatanács 1927. december 23-án hozta meg határozatát egy 1928–1930 között végrehajtandó hadseregfejlesztésről, mely alapját képezhetné a további fejlesztésnek. Úgy döntöttek, hogy a szükséges állományt „K” toborzás (gyakorlatilag sorozás) útján vonultatja be. A honvédség létszámát az engedélyezettel szemben az 1930-ig elérendő 62 500 főben határozta meg.

A rejtett állományt a rendőrség, csendőrség és vámőrség alakulatainál, az anyagi hátteret pedig az illetékes minisztériumoknál helyezte el. Elhatározták addig tiltott fegyvernemek, páncéljárműves csapatok és légierő kísérleti jellegű kiképző szervezeteinek létrehozását. A hadsereg készültégi fokának emelésére szolgáló hároméves terv a hazai ipar foglalkoztatásával számolt.

A program teljes költségvetése 405,5 millió pengő volt, évenként egyenlő arányban elosztva.²⁷ Ez az összeg kizárólag a hazai gyártású hadiipari cikkek beszerzését feltételezte. A politikai vezetés szándékai mögött azonban nem álltak olyan jelentős források, melyek akár csak megközelítették volna a kívánt összeget. Az 1929–33 gazdasági válság pedig egy ideig levette a napirendről az ilyen léptékű terveket, így a korlátozott gazdasági körülmények között a katonai vezetés sem a létszám (57 648 fő), sem pedig a fegyverzet terén nem volt képes elérni a kitűzött célt. Ugyanakkor fejlesztéseredményeket is hozott, főleg a tűzériség tekintetében. A vegyesdandárok tűzér szervezeteit megduplázták. Fővezérsergközvetlenként létrehoztak három gépvontatású légvédelmi tűzérosztályt és egy gépvontatású nehézűzérosztályt. A négy önálló huszárezredet lovastűzérosztállyal egészítették ki. Hadrendbe állt hét repülőszázad is, mely inkább keret volt, mivel használható gépekből csak néhány darab állott rendelkezésre. A RUISK volt a páncéljárműves osztály fedőszerve, ez alkotta a páncélos fegyvernem alapját.

A rejtett előkészületek ugyan nem maradtak titokban a kisantant előtt, de a harmincas évek elején túlerejük lehetővé tette, hogy adott esetben összehangolt támadást indítsanak és megszállják az országot, ha a magyar fegyverkezési kísérletek meghaladnák a még elviselhetőnek tartott szintet.

■ JEGYZETEK

1. Magyar Törvénytar 1921. évi XXXIII. törvénycikk V. fejezet 115. cikk.

A háborúban a haderőt ellátó magyar vállalatok túlnyomó részét a magántőke üzemeltette, ezért az állami szférának és a magáncégeknek is jelentős érvágás volt a tör-

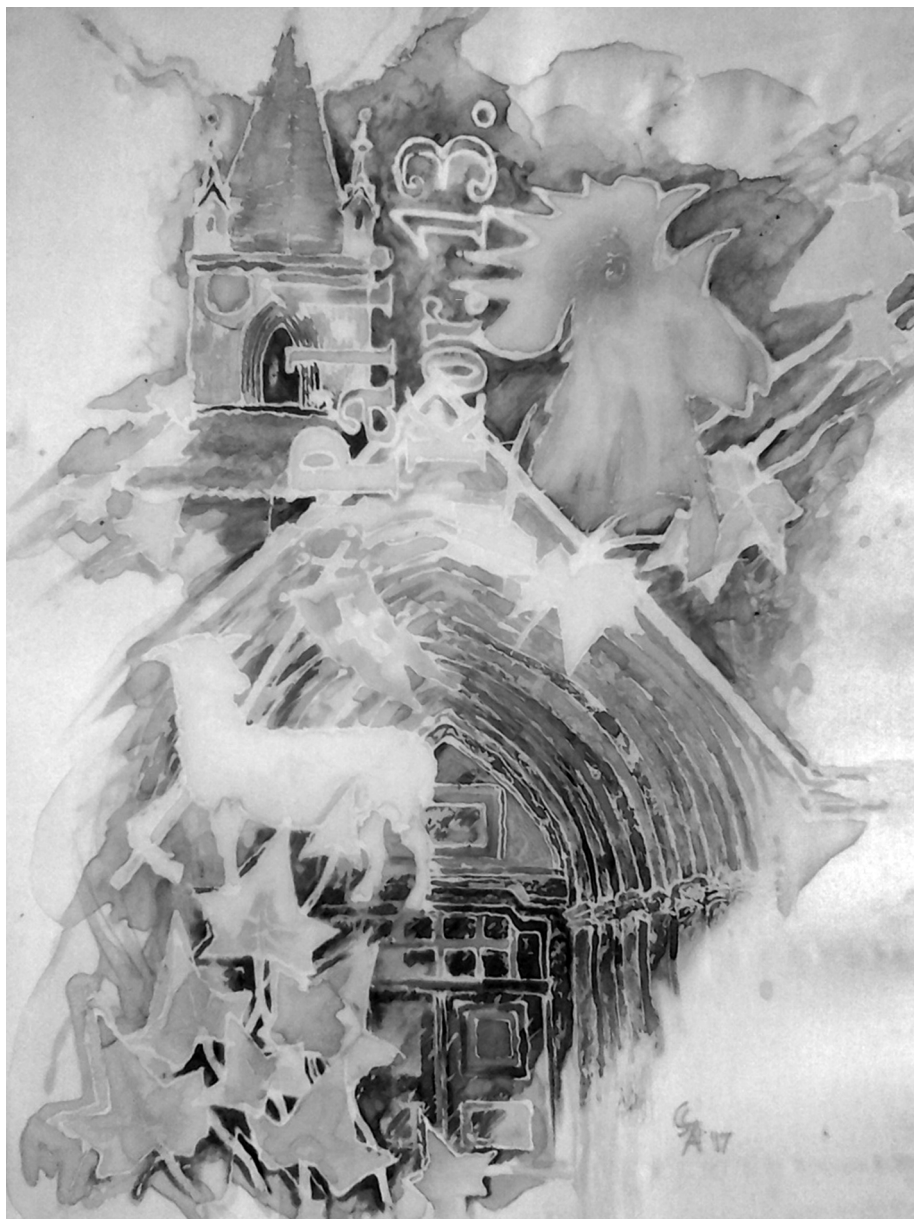
vény ezen szakasza. Az előzőnek azért, mert ki kellett volna építeni az új bázisokat, az utóbbinak pedig az elmaradó üzleti haszon miatt.

2. Magyar Törvénytár 1921. évi XXXIII. törvénycikk V. fejezet 119. cikk.
3. Magyar Törvénytár 1922. évi XI. törvénycikk a Trianoni Békeszerződés katonai rendelkezései között foglalt egyes tilalmak és korlátozások végrehajtásáról, I. fejezet 1. §.
4. A SZKEB-ben olasz, angol, japán és francia delegátusok voltak, a bizottság elnöke 1927-ig – a bizottság távozásáig – olasz tiszt (ezredes) volt. A légügyi szakértő és a létszámmellenőrző albizottság vezetője egyaránt francia, az anyagi eszközöket ellenőrző albizottság vezetője pedig olasz volt. A japán delegátus 1923-ig tartózkodott Magyarországon.
5. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) Z. 402. 11, 68. Uo.
7. Ezeket a gépsorokat ellenőrizte a SZKEB delegációja 1920 augusztusában.
8. MNL OL Z. 402. 33/14.
9. HL HM eln. 25. oszt. – 1920, 70947.
10. Az 1919–1921 között zajlott lengyel–bolsevik háború Szovjet-Oroszország és Szovjet-Ukrajna, valamint a Második Lengyel Köztársaság és az Ukrán Népköztársaság, négy újonnan született állam között zajlott az első világháborút követően. Lengyelország, amely visszanyerte államiságát, meg akarta védeni azokat a területeket, amelyeket egyszer már elvesztett tőle, a szovjetek célja pedig az Orosz Birodalom által ellenőrzött területek megtartása, illetve visszaszerzése volt.
11. Barkóczy-Klopsch Béla: *A Mackensen hadsereg átvonulása Magyarországon*. Magyar Katonai Közlöny 1923. 218–220.
12. Bővebben lásd Varga Endre László: *Két barát*. Dokumentumok és anyagok az 1918–1920 közötti lengyel–magyar kapcsolatokhoz. Varsói Állami Levéltár, Varsó, 2016.
13. Magyar Törvénytár 1922. évi XI. törvénycikk a Trianoni Békeszerződés katonai rendelkezései között foglalt egyes tilalmak és korlátozások végrehajtásáról, I. fejezet.
14. Vitéz tiszabeőfi Hellebronth Antal altábornagy (Tiszabő, 1858. december 20. – Budapest, 1946. június 12.) ezredesi rangban lépett át az 1912-ben megszervezett magyar királyi Honvédtüzérség kötelékébe, ahol a budapesti székhelyű magyar királyi 1. honvéd táborigádés ezred parancsnokává nevezték ki. 1917-től a legmagasabb tüzér szakmai besorolást látta el mint Tüzérségi felügyelő. 1924-től tüzérségi tábornok. – Schreiner János nyugállományú tüzérségi törzskari ezredes (Temesvár, 1875. augusztus 15. – ?).
15. HL VKF. 1922. 3. oszt. 48 086.
16. A három üzem az I. világháborúban együttesen.
17. Berend T. Iván – Ránki György: *Magyarország gazdasága az első világháború után 1919–1929*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1966. 50–54.
18. HL VKF. 1922. 1. oszt. 141/KT ACSF.
19. A mindenkori haderő a 20. században egy békeidőben szolgálatot teljesítő létszámból és egy mozgósítás (felriasztás) utáni létszámból állt. A felriasztás utáni, akkori rövidítéssel „F” létszám általában többszöröse a békében szolgálatot teljesítőeknek. Természetesen a létszám mellett az „F” a fegyverek és technikai eszközök számában is lényegesen eltért a békében használttól.
20. Dr. Jenei Károly: *A Nitrokémia Ipartelepek története 1921–1948*. NIKE 1976. 20.
21. HL VKF. 1922.10. – Acsf. 141/Kt. 24-28.
22. Magyar Törvénytár 1927. évi VII. törvénycikk a Trianoni Békeszerződés katonai rendelkezései között foglalt egyes tilalmak és korlátozások végrehajtásáról szóló 1922. évi XI. tc. I. fejezete némely rendelkezéseinek kiegészítéséről és módosításáról.
23. Az ebben az időben működő Rendőrhíjanc Iskola (RUIK) a honvédség páncélműves kiképzésének alakulata volt, így egyértelműen a honvédség kapta meg ezt az új lehetőséget.
24. Magyar Törvénytár 1927. évi VII. törvénycikk a Trianoni Békeszerződés katonai rendelkezései között foglalt egyes tilalmak és korlátozások végrehajtásáról szóló 1922. évi XI. tc. I. fejezete némely rendelkezéseinek kiegészítéséről és módosításáról, 2. §.

25. 1927. évi VII. törvénycikk a Trianoni Békeszerződés katonai rendelkezései között foglalt egyes tilalmak és korlátozások végrehajtásáról szóló 1922. évi XI. tc. I. fejezete némely rendelkezéseinek kiegészítéséről és módosításáról, 1. §. 1/b.

26. Magyar Törvénytár 1927. évi VII. törvénycikk a Trianoni Békeszerződés katonai rendelkezései között foglalt egyes tilalmak és korlátozások végrehajtásáról szóló 1922. évi XI. tc. I. fejezete némely rendelkezéseinek kiegészítéséről és módosításáról, 2. §.

27. HL VKF. I. o. 1928 – Szám nélkül, emlékirat az 1928-as anyagi helyzetről.

ABLONCZY BALÁZS

„KÉTÉLTŰEK”?

**A Trianon utáni menekülés és annak rajzai
a korszak irodalmában**

**... a menekültek
problémája nem tudott
egységes, nemzeti
ügyként tematizálódni
a szépirodalomban, és
később a nemzeti
emlékezetben sem. Ez
(is) lehet az oka annak,
hogy a trianoni
menekültek kérdése
a revíziós kultusz
mellékterméke maradt
csupán...**

A háborús összeomlás alatt és után, már 1918 őszétől elkezdtek özönlenni a menekültek az ország belső területeire. Ez a mozgás kezdetben spontánul indult, főleg állami, községi hivatalnokokat (szolgabírókat, jegyzőket), illetve vasutasokat érintett. A spontán menekülést később váltotta fel az utódállamok tervszerű elűzési gyakorlata, amely azonban szemben más, világháború utáni példákkal (Orosz- vagy Törökország) – hála Istennek – kevésbé volt véres, viszont bővelkedett megaláztatásokban, jogtalanságban, és bőségesen hozzájárult a háború utáni káoszhoz. Amennyire a harci cselekmények vagy a határzár engedte, a menekülés a proletárdiktatúra idején is folytatódott 1924-ig, az 1920-ban felállított Országos Menekültügyi Hivatal szerint mintegy 350 ezer ember menekült át a trianoni Magyarországra. A kérdéssel monografikus szinten foglalkozó István Mocsy ennél nagyobb tömeget adott meg 1983-ban született munkájában: 420-425 ezer menekültről írt.¹ A legfrissebb kutatások nem zárják ki, hogy ennél magasabb számról is beszélhetünk.² Ugyanakkor nem lehet eltekinteni attól, hogy a mozgás nem feltétlenül volt egyirányú. Az ismeretebb példák mellett (Benedek Elek, Kuncz

Aladár) találunk kisembereket is, akik némi csonka-magyarországi tartózkodás után visszatértek a szülőföldjükre, még ha ezt nem is lehet tömegesen mondani.³ A hivatalos statisztikák szerint több mint 104 ezer kereső volt a 350 ezer menekült között, köztük egyaránt csaknem 20-20 ezres tömeget képeztek az állami és városi/községi, illetve a vasúti alkalmazottak, azaz az államtól, kormányzattól függő egzisztenciák erősen felülreprezentáltak a távozók között – még ha találunk köztük munkást, kisiparost, esetenként földművelőt is.

Más magyar állami szervek közül a belügyminisztérium külön kormánybiztost nevezett ki a menekült jegyzők és szolgabírák elhelyezésére, Hegymegi Kiss Pál személyében. A menekülés megszervezésében először az 1916-os reflexek segítettek, így például a kultuszminisztérium kiküldötteket menesztett a vidéki múzeumokba, hogy elmenekítsék az értékesnek ítélt műtárgyakat. A személyek mellett a tárgyak menekülése is gondosabb vizsgálatokat érdemelne: ez a mozgás hozta magával az olyan új gyűjteményeket is, mint az Ipolyi Arnold nagyváradi püspök hagyatékából életre hívott esztergomi Keresztény Múzeum.

Az 1919 márciusától augusztus 1-jéig uralmon lévő Tanácsköztársaság alatt sem szűnt meg a menekültek áradata, még ha a hadműveletek és az időszakos határzárak miatt néha szünetelt is. A kommunista kísérlet bukása után, az újonnan felálló ellenforradalmi adminisztráció 1919 szeptemberében létrehozta a Békeelőkészítő Iroda erdélyi csoportját, amely feladataiban már határozottan az erdélyi menekültek segítézésével foglalkozott, míg a többi területről jövő menekülttel társadalmi szervezetek (Szepesi Szövetség, Területvédő Liga, Felvidéki Liga, Délvidéki Liga) foglalkoztak. Végül relatíve későn, 1920 áprilisában jött csak létre az Országos Menekültügyi Hivatal és tanácsadó testülete, az Országos Menekültügyi Tanács. A Tanács vezetője Bethlen István későbbi miniszterelnök, a hivatalé egy erdélyi menekült arisztokrata, korábbi főispán, báró Petrichevich-Horváth Emil (1881–1945) lett, és az intézmény nőmenekültájában az erdélyi elem mindvégig domináns maradt. A hivatal kezdetben a békeelőkészítő iroda keretében, majd a miniszterelnökség alárendeltségében működött, 1922-től pedig a munkaügyi és népjóléti minisztériumhoz került, és elnöke annak egyik államtitkáráként szolgált egészen a hivatal 1924-es megszüntetéséig.

A hivatal dokumentációja elégett Budapest 1944–45-ös ostroma alatt, az azóta eltelt időben a menekültekről szóló feldolgozások és tanulmányok döntően egy forrásra, a hivatal saját, hivatalos beszámolójára támaszkodtak, ám ennek adatait érdemes némi kritikával kezelni. Az OMH egy sor tevékenységgel foglalkozott a menekültek direkt segítézésén (ruha, készpénz és tüzelő formájában) túl: a szükségkonyhák mellett átkepző tanfolyamokat, jogvédő szolgálatot működtetett, lakásépítéseket koordinált, gyereknyaraltatásokat szervezett. A magyar békeszerződés aláírása (1920. június 4.) után a magyar állam hamarosan szembesült az-
 zal a körülménnyel, hogy a befogadás addigi ütemét (290 ezer menekült

az év végéig) képtelenség fenntartani. Bethlen István 1920 szeptemberében a lehető legenergikusabban szólalt fel a „beözönlés” megállítására.

„Meglátásom szerint a naponta érkező 300-500 menekült mintegy 70%-a nem is szoros értelemben vett menekült, hanem azt az állampolgársági opciós jogot gyakorolja, amelyre egyébként csak a békeszerződés ratifikációja után lenne jogosult [a ratifikálásra egyébként már 1920. novemberében sor került magyar részről], és gazdasági motivációjú távozása alapjaiban veszélyezteti a »magyar nemzeti érdekeket« [a magyarok helyét és súlyát az elveszített területeken és a későbbi revízió alapját]: a kivándorlók többsége elegendő ok nélkül, legtöbbször könnyű elhelyezkedést keresve vándorol ki [...]. Így történik aztán, hogy Erdélyben és a Délvidéken sorra ürülnek ki a magyar házak, apad a városok magyarsága, s helyét a betóduló idegen elem foglalja el. Ezt további intézkedést nélkül hagynunk nemzeti veszedelmet jelentene...”⁴

Teleki Pál miniszterelnök magáévá tette távoli rokonának álláspontját, és hasonló húrokat pengetett. Majdhogynem ugyanazokkal a szavakkal, amelyeket Bethlen használt („országos veszedelem”), a menekülés urbánus dimenziója („apad a városok magyarsága”) mellé felzárkózott a lakáshelyzet is (ezt egyébként Bethlen István szintén említette) és a magántulajdon sérelme. De leginkább figyelemre méltó az a mozzanat volt, ami bizonyos értelemben magyarázatot ad arra, hogy a menekültek egész ügye miért zuhant a feledésbe a húszas évek közepe után: „Azt nem tehetjük, hogy a menekültek elhelyezése céljából békés polgárokat kilakoltassunk otthonukból, mert hiszen ez közel járna a bolsevizmushoz” – nyilatkozta a miniszterelnök.⁵ És ezzel arra is rávilágított, hogy a korszak döntéshozóinak motivációi között minden bizonnyal ott szerepelt egy „harmadik forradalmi hullámtól” való félelem is, amennyiben a nagy tömegű, középosztályi-értelmiségi háttérű, státusvesztett embercsoport felidézte az „értelmiségi proletariátus” kialakulásának veszélyét – ami a forradalmakra adott egyik politikai magyarázat is volt a korban.

A miniszterelnökség 8352/1920. számú rendelete a következőkkel indokolta a szabályozást: „Az ellenőrzés célja az indokolatlan beözönlés meggátlása lévén, a kirendeltség által csak az az egy kérdés döntendő el, van-e elegendő tárgyilagos indok a beköltözésre vagy sem. Ha elegendő tárgyilagos indok fennforog, a beköltözést megengedi, ellenkező esetben azt megtagadja.” A rendelet a következő kategóriákat állította fel: „Feltétlenül bebocsátandók:

olyan családfők, kiknek családjuk már az anyaországban tartózkodik, vagy oly családtagok, kiknek családfője már előbb beköltözött;

tanulók és főiskolai hallgatók, kik tanulmányaik folytatása céljából költöznek be;

oly közszolgálati alkalmazottak, kiknek számára előzetes alkalmaztatási rendelet adatott ki, a beköltözésük ezen állás elfoglalása céljából történt.”

Valamint:

„Méltányos esetekben bebocsáthatók azok, akiket a megszálló hatalmak katonai vagy polgári hatóságai kiutasítanak, s e tényt kiutasítási határozattal igazolják, továbbá oly egyének, kiknek számára a megszállott területeken való tartózkodás lehetetlenné vált, vagy akiknek beköltözése egyéni körülményeiknél fogva kívánatos.”⁶

A beköltözés szabályozására a vasúti határállomásokon felállították a Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltségeket, és a MÁV kínzó vagonhiányának enyhítésére drasztikus intézkedéseket vezettek be a menekültek vasúti kocsihasznaatával kapcsolatban (tilos volt újabb beköltöző vonatot fogadni addig, amíg a menekülteknek adott vasúti kocsikat a szomszédos állam vissza nem fogadta, a befogadott menekülteknek kötelezettséget kellett vállalni arra, hogy megérkezésük után legkésőbb 72 órával a rendelkezésükre bocsátott kocsikat kiürítik, stb.). Ennek eredményeként 1921-ben az országba beköltöző menekültek száma csaknem ötödére esett vissza az előző évhez képest. Majd 1922-ben még ez a szám is a korábbinak körülbelül 80%-ára zuhant, és 1923-ban már csak 9043 fő költözött be az országba, 1924-ben pedig már ezernél is kevesebben. A kormány azonban nem elégedett meg a jogi szabályozással: időnként (így például 1921 nyarán, kora őszén) határozatot vezettek be: ebben az időszakban nem vettek át újabb menekülteket, elsősorban abból a megfontolásból, hogy az országnak a gabonatermés betakarításához és elszállításához minden nélkülözhető tehervagonra szüksége volt.⁷

A statisztikák jól mutatják, hogy a menekülteknek a nagyközönség számára legláthatóbb részét, a vagonlakókat igyekeztek minél távolabb tartani az 1918–1919-ben számos forradalmat, megszállást és egyéb megpróbáltatást átélt fővárostól.⁸ Bár a vagonlakók jelképeivé váltak a trianoni Magyarország kálváriájának, valójában a menekülteknek alig több mint tíz százaléka lakott huzamosabb ideig vagonokban, és 20 ezer főnél több egyszerre sosem élt közülük a rendezőpályaudvarokon, mellékvágányokon félretolt vasúti kocsikban. Egy család rendszerint két kocsit kapott, egyikben a bútorait tárolta, a másikban maga is lakott. Mivel ezek a tehervagonok alapvetően alkalmatlanok voltak a bennük való hosszabb tartózkodásra (nem lehetett például kifűteni őket), és a környékükön a higiénés állapotok is gyorsan elviselhetetlenek lettek (a folyóvíz hiánya, időnkénti állattartás miatt), hamarosan betegségek is felütötték a fejüket. A pályaudvari környezet és közlekedés miatt gyakoriak voltak a balesetek (például a sínek között játszó gyerekek körében). A statisztikákban egyértelműen követhető a kormányzati törekvés, hogy a vagonokat és lakóikat szétterítse az országban, és a fővárosba minél kevesebbet engedjen közülük. A vagonlakók száma 1922 szeptemberében 1000 fő alá esett Budapesten, egy évvel később pedig már 300 főnél kevesebben éltek a vagonokban. És a főváros volt az első hely, ahonnan a lapok diadalmasan jelentették, hogy eltűntek a vagonlakók – az utolsók között általában

mindig a MÁV-alkalmazottak maradtak: a nagyvállalat kapacitásai korlátozottabbak voltak lakásépítés, szociális akciók terén.

A fogyasztás vidéken jóval lassabb ütemű volt, ahol számos esetben kis falusi vasútállomások is kaptak néhány menekült családnak fedelet adó vasúti kocsit. Ilyenformán viszont a menekültek az egész ország élmenyeivé váltak, furcsa helyzetük és lakhatási körülményeik miatt a kisközösségekben is megjelenítették a trianoni békeszerződés következményeit.

A menekültek elhelyezését is kislakásépítéssel, telepek létrehozásával igyekezett segíteni a kormány és a helyi hatóságok, ugyanakkor pusztán a húszas évek első felében felépült telepekben létrejött lakások számát nézve ez a beavatkozás aligha volt hatékony vagy elegendő.⁹ További kutatásoknak kell választ adni arra a kérdésre, hogy miképpen sikerült az ország társadalmának abszorbeálnia csaknem százezer, családtagjaival együtt több mint 400 ezer fős tömeget, akiknek java része középosztálybeli volt, ennek megfelelő anyagi és életnívóbeli elvárásokkal. Csoportként az ország nem integrálta a menekülteket: 1920–21-es halva született kezdeményezések (mint például a Székely Nemzeti Párt) kivételével politikai erőként nem jelentek meg, és társadalmi erőként való megjelenésüket nagyban korlátozta, hogy a békeszerződés 1921. júniusi becikkelyezése után a Bethlen-kormány betiltotta a nyíltan irredenta egyesületeket: a védőligákat, a Magyarországon megalakult menekült törvényhatóságokat és a területi alapon létrejött, alapszabályukban revíziós célokat kitűző szervezeteket. Az egyéni életpályákban volt jelentősége a menekült mivoltnak: ha a korszak parlamenti almanachjait nézzük, az elveszített területekről való menekülés, határon túli pártokban, irredenta szervezetekben való tevékenység mindig érdemként jelent meg. A „menekült” háttér hozzáadódik a „jó magyar, jó hazafi” imázsához, sokszor olyan politikusoknál is, akiknek egyébként kevés közük volt például Erdélyhez. De a jelek szerint ez a körülmény nem bírt csoportképző erővel, nincsen hangsúlyos „erdélyi lobb” például a törvényhozásban, jóllehet a politika legfelsőbb szintjén számos erdélyi vagy kelet-magyarországi származásút találunk, kezdve Bethlen István, Teleki Pál vagy Károlyi Gyula miniszterelnökekkel.¹⁰ A napilapok adatbázisaiban azt látjuk, hogy bár 1924–1925 után nem csökken látványosan a „menekültek” említéseinek száma, de a kontextus megváltozik: nem társadalmi problémaként, hanem egyedi élettörténetek díszítéseként jelenik meg a menekülsors: legyen szó apróhirdetésről vagy tárcanovelláról.

Annak, hogy a közvéleményben a húszas évek közepe után jelentősen elhalványult a menekültek képe, és tartósan nem ragadt meg a nemzeti emlékezetben, oka lehet az is, hogy a szépirodalomban nem találunk olyan markáns alkotót, aki ezt a menekülsorsot kellő művészi erővel tudta volna megjeleníteni. Pedig művekben tulajdonképpen nem volt hiány. A húszas évek ugyan nem nagyon hoztak napvilágra érték-

álló művet e tekintetben. Terescsényi György *Vagonlakók* című, az *Új Időkben* 1925-ben közölt novellája mintha szándékosan kifordítaná a témát: A *vagonlakók* tömörkényi ízekkel bíró elbeszélés, de valójában egy vagonban lakó fecskecsalád megmentésének történetét beszéli el, csak nagyon erős belemagyarázással lehet a menekülsorsra vonatkoztatni.¹¹ Jellemző módon az első maradandó irodalmi értékkel bíró és a menekülsorsot előtérbe állító művek nem a menekülés tényére összpontosítottak, hanem a már a trianoni Magyarországon élő áttelepültek társadalmát igyekeztek bemutatni.

Talán Szitnyai Zoltán (1893–1978) volt az első a sorban, aki ezt a társadalmat – elsősorban szülővárosának, a felvidéki Selmezbányának a menekültjein keresztül – bemutatta a magyar irodalomban. Szitnyai, akinek édesapja a város polgármestere is volt, jogi tanulmányok után Győrben kezdett el tisztviselőként dolgozni, és itt jelent meg első elbeszéléskötete is. A világháború után bomlott ki alkotói pályája. Első menekülttárgyú novelláit a húszas évek második felében közölte (*Bolondok tornya*, 1926). Szitnyai a harmincas évekre befutott írónak, újságírónak számított. Könyveit idegen nyelvekre is lefordították, és két tucat kötete jelent meg 1945 előtt. Két regényéből film is készült (*A kegyelmes úr rokona*, 1941 és az *5-ös számú órház*, 1942). 1945-ben a népbíróság öt év börtönre ítélte jobboldali lapokban kifejtett publicisztikai tevékenysége miatt, 1949-ben amnesztiával szabadult, majd Nyugatra szökött. Az emigráció sajtójában is aktív volt, a korábbi világnézeti zártága immár végig elkísérte: elsősorban jobboldali-szélsőjobboldali lapokban publikált. Salzburgban telepedett le, ott is hunyt el.¹²

Szitnyai műveinek jellegzetes alakja a városból elszármazott művész (leginkább festő), aki visszatér gyermek- és ifjúkora városába, az új, idegen uralom alá került településre. A régi házban még él egy édesanya, esetleg egy lánytestvér, s az újonnan érkező megpróbál beilleszkedni a megkisebbedett közösségbe, de ez nem sikerül, mert nem sikerülhet (*Lángoló hegyek*, *Idegen utas* című novella, *Milka*). „Ez a világ legszebb városa” – hirdeti szülővárosáról a szerző (*Gábríelné*), ám a Szitnyai-novellákban a város valójában fullasztó, zárt, önmérsztő világ, nagy emberi drámákkal és beteljesületlen szerelmekkel. Egy hely, ahonnan menekülni kell: akár volt impériumváltás, akár nem. És mint egy középkori katedrális vízköpő, a lapokon sorjáznak a testi-lelki sérültek, bogarasok, törpék, pirománok, hirtelen dühöngővé váló csendes örültek. A harmincas évek második felében, sok példányban megjelent *Hodinai Hodinák* (1936) nemcsak egy megmagyarosodás (és természetesen egy a városba történő, ezúttal kudarcmentes visszatérés) története, hanem Szitnyai elég könyörtelen képet fest a Budapesten élő selmeci menekültek társadalmáról is. A lakatossá váló főhős középosztálybeli, Budapestre menekült osztálytársai nem tűnnek fel jó színben a lapokon: az elmenekültek feketelistákat készítenek, árulónak tartják az otthonmaradottakat, maradéktalanul tovább éltetik a világháború előtt-

ti urambátyámos világot, sőt tovább is fejlesztik azt („mi történhetett Rimanóczyval, amiért méltóságosnak szólítják? Az ő kisvárosukban csak egy méltóságos volt, a kamaragrófok hivatali utódja, a bányaigazgató, de az is csak hosszú szolgálat után, amikor belépett a miniszeri tanácsosi rangba. No, meg amíg élt az öreg Goldbrunner Sándor, a két bányaváros utolsó főispánja.”), és értetlenül nézik a hazatérni szándékozót.¹³ Hasonló tónusban írt a szerző a harmincas évek elején Kassán megjelent *Szeptemberi majálisban* is.¹⁴ A tizedik évfordulójukra összegyűlő menekültgyesület elég arrogáns és üres vezetői, tagjai a kegyelmes urat várják ünnepségükre, és abban bíznak, hogy kéréseiket előadhatják. A szerző nem mulasztja el megjegyezni, hogy ezek az emberek az első adandó alkalommal elmenekültek a városból. A protektor megérkezésekor az egyetlent, akinek nagy szüksége volna a nagyúr segítségére, szinte letapossák. A nagyhatalmú vendég előtt a Selmece visszatérni akaró fiatalember megnémul, és nem tudja elmondani, mit szeretne kérni. Ez a fajta beszédképtelenség Szitnyai műveinek állandó motívuma: mintha hősei nem lennének képesek elmondani a velük történeteket.

Szitnyainál egy évtizeddel fiatalabb volt az erdélyi származású Török Sándor (1904–1985), akinek neve elsősorban gyerekkönyvei miatt maradt meg az utókor emlékezetében. 1930-ban a *Napkeletben* részletekben közölt, majd 1932-ben kötetben is kiadott *Az idegen városa* tulajdonképpen két könyv – ahogy a korszakban két kötetben is jelent meg. Nem klasszikus menekültregény, amennyiben a főhős, Joó Áron Erdélyből már jóval az impériumváltás után jön el, Tordáról, illetve Aranyosgyéresről, hogy tanuljon és érvényesüljön, valamikor 1924 és 1926 között. (Erre abból következtetünk, hogy a kötet elején még koronában számolnak, aztán meg pengőben.) A regény ritmusát Joó különböző nőideáljainak felvonulása adja: az ideáltipikus otthoni, erdélyi nő, az érvényesülni akaró kis pesti színésznő, a konvertita nagypolgári lány és Péterffy Éva, az öreg, menekült apjával magát mosodázásból fenntartó nő, a velük fenntartott, néhol elég motiválatlannak tűnő kapcsolatok adják a cselekmény gerincét. Joó nem tanul, hanem erdélyi cimboráival, egy magát nyomorúságosan fenntartó, de joviális és összetartó társasággal mindenféle munkát elvállal, mígnem zongoratanárként, majd mosodai kisegítőként sikerül megkapaszkodnia. A második kötet szinte teljesen a főhősnek a kikeresztelkedett nagypolgári leánnyal, Krohn Ghysszával fenntartott ellentmondásos kapcsolatára koncentrál, és ezen keresztül az asszimiláció dilemmáit mutatja be. A viszonylagos lineáriság és statikusság ellenére a kötet néhol éles szemű rajzát adja a menekültek társadalmának, és korántsem mindig rokonszenveset: „Gyönyörű példányaim vannak” – jelenti ki a menekültek taxonómiájáról az egyik öregdiák: „A mártír például, az van az első oldalon. A szájából úgy lóg ki az elveszett haza, mint a hiéna fogai közül a dög. Nem tudsz neki olyant mondani, hogy ne a zágoni hegyek

jutnának eszébe róla... Egyszer volt Erdélyben, nyolcadik gimnazista korában tanulmányi kiránduláson, akkor is csak Nagyváradig jutott, de az neki elég. [...] Ez ott van mindenütt, ahol egy pár bakancsot vagy egy pár krajcárt adnak. Soron kívül megy be, kétszer is bemegy, háromszor is bemegy, a sógoráét is felveszi, mert az is mártír, meg az öccse, meg a bátyja, egy mártír-család. Ez rendesen hivatalt kap a végén. [...] A második oldalra teszem, édes öregem, a rettenthetetlen hazafit. A borzasztóságos hunszittyaszékelyt... a rabonbánt, a gyulát, a Csaba édes unokáját. [...] Ez roppant véres ember. Szórványosan előfordul egy hitványabb válfaja, a rettenthetetlen hazafi, aki otthon besúgó volt. [...] ez aztán természetszerűleg egy fokkal hangosabb. [...] Van aztán még például a magas hivatalbéli, a nagyfenejőlértésült. Ha megnyomod akárhol, tósztot mond, szép terjengős tósztot, óvatosat, mert nyáron hazamegy, birtoka van otthon a sógora nevéen [...]”¹⁵ A főhős végül idős atyai barátja halála után a menekült bíró mosodáját veszi át, és lányával családot alapít. A Törökhöz hasonló erdélyi háttérrel rendelkező Bodor Aladár lelkes volt a *Protestáns Szemlében*: „Komoly, megindító élmény e regény olvasása. A nagyvásznú világkép-ábrázolat végtelenül szerény, egyszerű, tiszta ösztönösségű művészettel van megfestve.”¹⁶ A főhős, Joó Áron körül meg rajzanak a siberek, méltóságosok, pincérek, kávéházasok, házinénik, a húszas évek második felének éledező budapesti társadalma színesíti ezt az összességében nem rossz, de sok modorossággal terhelt és kicsit túlírt művet. Néhány évvel később még színpadra is állították a Nemzetiben, és egy sor olyan fiatal titán személyesítette meg a menekült öregdiákokat, mint Ungvári László, Timár József, Major Tamás és Várkonyi Zoltán. És a színpadra állítás sajátossága, hogy az egyik női főszerepet az az Ignác Rózsa (1909–1979) játszotta, aki egy évtizeddel később maga is megpróbálkozott a menekült társadalom rajzával az *Urak, úrfiak* című regényében.

Ugyancsak nem a menekülés pillanatát mutatta be Jékely Zoltán (1913–1982) *Zugliget* című, 1940-es (de még a bécsi döntés előtt kiadott) regényében, hanem a menekült létállapotot igyekezett bemutatni már megállapodott és tulajdonképpen révbe ért hősei révén. A regény egy Budapestre menekült erdélyi család, a Gáltóyek története: ez is széthullástörténet, mint csaknem minden menekültregény. A kétkötetes mű végére szétesik az a kicsi álerdélyi éden, amit a család a Zugligetben felépített magának: az apa, a világtól elvonult bíró, aki emlékeit írogatja, majd végül elgázolja egy autó, amikor épp a román követségre tart, hogy elutazzon Erdélybe, és fiát, Ákost kiváltsa a román börtönből. Az anya gyakorlatilag alig megy ki a városba, csak néha a Vízivárosi temetőbe, egy szabadon választott sírhoz, amelynél a saját két és fél éves korában, Kolozsváron, diftériában elhunyt kislányát gyászolja. A két gyerek közül Rika kicsit hisztérikusnak, kicsit éterinek rajzolt nő, Ákos pedig a főhős, akiben jobbra az író vonásaira ismerni. A tiszta, kötelességtudó, erős és hatalmas, már dolgozó férfi, aki átlát mindenben és

mindenkin. Beleszeret a léha és romlott Dévényi Annamáriába, akiből aztán intrikák miatt kiszeret, és hazautazik karácsonyra Kolozsvárra. Az erősen szimbolikusnak tekintett budai tájat mindenféle egzotikus alakok: művészek és földönfutók népesítik be, egy részük erdélyi, a központ pedig a Gáltóy család villája, valahol az Árnyas úton. Ebben az univerzumban a Gáltóyek rokonszenves, tiszta, összetartó és végteleenül szomorú família, akik folyamatosan Désen vagy Kolozsváron élnek fejben, és az itteni életüket is így rendezik be. De nemcsak ők: Ákos egy kaposvári rokonlátogatáskor szembesül azzal, hogy „Décsei-Szabóéknak alig volt egy-két barátja a harmincezres városban, azok is erdélyiek! Apa, anya, két diák fiú s egy kicsi, tízesztendős-forma lány, aki a menekülés utáni időkben született – mindent elkövettek ugyan, hogy életmódjuk ne különbözzék az otthonitól; házuk körül a kicsi konyhakertben otthoni tövekből ültetett vetemények voltak, s a virágágyásokban Szabóné büszkén mutogatott néhány hervadtlevelű gladioluszbokrot, melyeknek őseit még a dési kert nevelte.”¹⁷ A pestiek a főhős szemében vagy zsidók, vagy elviselhetetlen alakok, innen a menekvés csak Erdély lehet, ahová Ákos a könyv végén vissza kíván térni egy házért, „egy kicsi darab földért”. Bár Pomogáts Béla a regényről szóló ritka ismertetések egyikében úgy látta, hogy a szerző az „erdélyi magatartásnak a liberális hagyományai nyomán ítéli el a magyar társadalom »neobarokk« szokásait, valamint a fővárosi ifjúság körében ható jobboldali és nácibarát törekvéseket”, ez inkább az elemzés időszakában dívó elvárások kivetülése.¹⁸ Az egyik valóban ellenszenves mellékalak szélsőjobboldali lesz, de ez nagyjából minden, ami ideológiai háttérként elmondható a regényről. Az egyébként árnyalt és empatikus elemzés itt talán megbicsaklik: a negyven évvel későbbi olvasatban az erdélyi emancipatorikus hangsúlyok tűnnek erősebbnek, az Erdélyből jövő megváltás ígérete, amelynek a menekültek lennének a letéteményesei, akik megjavíthatnák az ellenszenves és üres fővárost. Addig, amíg ez megtörténik, Budapest vagy kirekeszti, vagy elemésztí az erdélyieket, akik sajátos kétlaki életmódra rendezkedtek be: testileg a trianoni Magyarországon vannak, lélekben pedig az erdélyi dombok között járnak. „Minden áldott éjjel makacsul otthonukról, hazájukról, kicsi erdélyi városokról álmodik legalább egyikük, mintha e szent láng táplálására felváltva inspekciót tartanának. [...] Kétéltűek vagyunk, barátom, mint a kecskebékák – mondogatta fanyar nevetéssel Gáltóy.”¹⁹

Jékely Zoltán kötetével csaknem egy időben jelent meg a korszak menekültregényeinek talán legjobbja, Zilahy Lajos *A földönfutó város* című regénye. A kötet valamikor 1938 végén, 1939 elején jelenhetett meg. Különösebb kritikai visszhangja a maga korában sem volt, hacsak a Zilahyhoz amúgy is közel álló (valamikori) *Est*-csoport lapjait nem tekintjük annak, és a regényt azóta sem adták ki.

A történet Kakas Erzsébeté, egy megözvegyült ügyvédfeleségé, aki három gyerekével elmegy a románok által megszállt erdélyi kisvárosból

(nem tudjuk meg, melyikből), hátrahagyva addigi életüket. Hetekig tartó utazás, majd 13 hónapig tartó vagonlakás következik a Nyugati pályaudvaron, Dunakeszin, majd megint a Nyugatiban, míg végre az özvegy kap egy lakást, ahová a megmaradt egyetlen gyerekével beköltözik, és a legvégén megjelenik a csapodár mérnök is, akibe még a vonaton beleszeret, majd viszonyt is kezdenek. A regény megint csak egy család széthullásának története: a gyerekek közül a semmi iránt nem érdeklődő Zsizi táncosnő lesz, majd megszökik hazulról, és végül Amerikában köt ki. A legkisebb gyerek lopási ügybe keveredik, majd a holland gyerekakcióval kijut Hollandiába, ahol aztán papnak tanul. Feri, a legnagyobb fiú kicsit forradalmár lelkületű gyerek, jól tanul, de őt is kicsapják a középiskolából, mert egy társa kapacitálására részt vesz egy naplóhamisításban. A regényben felvonulnak a kisvárosi notabilitások, akik szintén vagonlakók. Egyéni tragédiák, intrikák, pletykák, emberi kisszerűség és hálátlanság és ügyeskedés kapcsolódik össze a történetben, amelyben futólag a magyar társadalmi élet problémáiról: zsidókérdésről, középosztályi gőgről (Kakasné nem akar tejcsarnokot üzemeltetni, mert azt nem tartja összeférhetőnek a saját társadalmi állásával) és a kor társadalmi devianciáiról (homoszexualitás, kábítószerfogyasztás) is szó esik, meglepően árnyalt megközelítésben. A lezárás sem hoz megnyugvást: miközben a főhősnő visszafogadja csélcsap szerelmét, a férfi előéletét és motivációit ismerve az olvasóban erős kételemek ébrednek kapcsolatuk későbbi tartósságát illetően. A budai idill nagyon is fenyegetőnek tűnik.

A könyvben vannak markánsan erős képek, amelyek arra utalnak, hogy az eleve filmforgatókönyvnek készült. Amikor a regény megjelent, már zajlott Zilahy 1922-es regényének, a *Halálos tavasznak* a megfilmesítése, amelyet az író saját vállalata, a Pegazus gyártott le. A könyvön határozottan érződik az újságírói élményanyag – bizonyos események kronológiailag is megfeleltethetők 1919–1920 egyes történéseinek. Ez az életközelség látszik abból is, hogy a könyv a vagonlét egyik legplasztikusabb leírása a korszakból. Ugyanakkor a könyv semmilyen szinten nem épült be az irodalmi köztudatba, amihez nyilván Zilahy 1947-es, Magyarországról való távozása is hozzájárult.

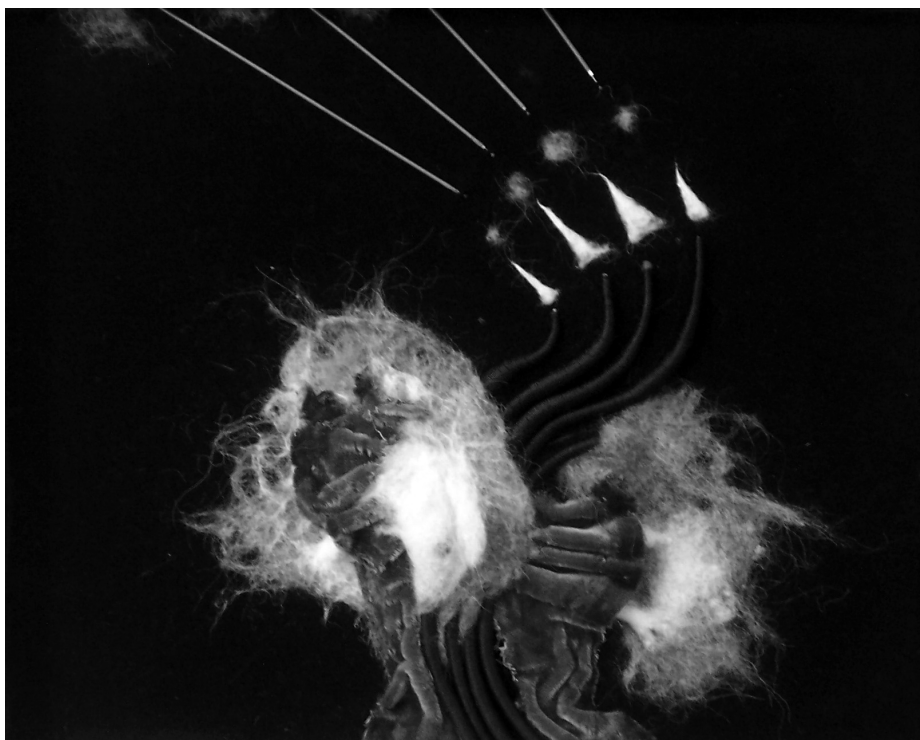
Két korszakban írott regényt, Beczássy Judit (1888–1961) 1933-as *Menekültekjét* és Ignác Rózsa eredetileg *Törtetők* névre keresztelt, a világháború után megjelent *Urak, úrfiakját* Szűts István Gergely már értelemese elemezte csaknem tíz évvel ezelőtt.²⁰ Miközben egy női szempontú olvasatnak lenne még létjogosultsága e két mű esetében is, Beczássy elnézőbb, Ignác viszont könyörtelenebb ítéleteiben – nem véletlen, hogy a Horthy-korszak középosztályával, politikai elitjével és irredenta kultuszával, illetve a menekültegyesületessel szemben igen kritikus művet már 1985-ben újra megjelentette a Magvető Kiadó Magyarországon. Csaknem az összes, itt említett alkotóról el lehet mondani, hogy a húszas-harmincas években kapnak hangot; fiatalok, középosztálybeli-

ek, határon túli gyökereik vannak, és javarészt városi élményeket írnak meg. (Nem véletlen, hogy a város némelyikükénél a címekben is megjelenik.) Talán Beczassy munkája kivételével az összes mű hanyatlás- és széthullástörténet. Azok az elszakított területekről érkezett szerzők, akik a harmincas években érkezettnek látták az időt az őket vagy társadalmi csoportjukat ért traumák bemutatására, csak ebben a keretben tudtak ezekről beszélni. A művek helyszíne legtöbbször Budapest, amely éles kontrasztot alkot az otthagyt kisváros, ritkábban falu patriarkális világával. És miközben hőseik az anyagi és morális talponmaradásért küzdenek, az alkotók vagy a trianoni Magyarország menekültek általi morális megváltását láttatják az egyik lehetséges kiútnak (ez a ritkább), vagy közösségük, családjuk felbomlását, erkölcsi lecsúszásuk rajzát tárják az olvasó elé. Ennek a kettősségnek minden bizonnyal szerepe van abban, hogy a menekültek problémája nem tudott egységes, nemzeti ügyként tematizálódni a szépirodalomban, és később a nemzeti emlékezetben sem. Ez (is) lehet az oka annak, hogy a trianoni menekültek kérdése a revíziós kultusz mellékterméke maradt csupán, nem lett saját jogán téma a magyar közéletben – a két világháború között sem.

■ JEGYZETEK

1. Istvan I. Mocsy: *The Effects of World War I. The Uprooted: Hungarian Refugees and Their Impact on Hungary's Domestic Politics 1918-1921*. Brooklyn College Press, Brooklyn, 1983. 177.
2. Koloh Gábor: *A trianoni menekültek száma*. (Kézirat, megjelenés alatt.) In: Ablonczy Balázs (szerk.): *Úton – Menekülés, mobilitás, integráció az első világháború utáni Közép-Európában és Magyarországon*.
3. Egyéni esetre lásd Szűts István Gergely: *Egy káplán pátriálásai 1919–1922*. Pro Minoritate 2017/ősz. 32–43. Fráter Olivér székelyudvarhelyi kutatásai alapján az mondható, hogy a visszatérők száma minimális volt: a 258 református távozott közül mindössze 1 fő tért vissza a városba. In: Fráter Olivér: *Erdélyi magyar helyzetkép 1916–1919-ben*. Hamvas Intézet, Bp., 2003. 303.
4. MNL OL K 26, 1299. cs. XLIII. t. Bethlen István levele Teleki Pál miniszterelnöknek, Budapest, 1920. szeptember 16.
5. *A kormány a menekültek beözönlése ellen*. Pesti Napló 1920. október 30. 1.
6. *Magyarországi Rendeletek Tára 1920*. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Bp., 1920. 545.
7. Dr. Petrichevich Horváth Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyévi működéséről*. Pesti Nyomda, Bp., 1924. 37.
8. Uo. 38.
9. Erről lásd Umbrai Laura: *A szociális kislakásépítés története Budapesten, 1870–1948*. Bp., 2008. 69–75.
10. I. Mocsy (i. m. 188–189) is kitér arra a tényre, hogy húszas-harmincas években az államigazgatásban és főként az igazságügyi pályákon (bírók, ügyészek személyzete, büntetés-végrehajtás) felülreprezentáltak voltak a trianoni határokon túl születettek. Vö. Móricz Miklós: *Az elszakított területek szülöttjei Csonka-Magyarországon*. STUD (Statisztikai Tudósítók) 4. évf. 162. sz. (1936. augusztus 7.) 1–2.
11. Terescsényi György: *A vagonlakók*. Új Idők 1925. március 22. 285–286.
12. Szitnyai életéről részletesen: Ablonczy Balázs: *A Klopacska hív*. In: Uő: *Nyombiztosítás*. Kalligram, Pozsony, 2011. 113–120.

13. Szitnyai Zoltán: *Hodinai Hodinák*. Athenaeum, Bp., é. n. [1936]. 310.
14. Szitnyai Zoltán: *Szeptemberi majális*. In: Uő.: *Szeptemberi majális*. Kazinczy Lap- és Könyvkiadó Szövetkezet, Kassa-Kosice, 1932. 133–181.
15. Török Sándor: *Az idegen város*. II. Franklin. Bp., é. n. [1932] 46–47.
16. Bodor Aladár: *Török Sándor: Az idegen város*. Protestáns Szemle, 1932. július–szeptember, 503.
17. Jékely Zoltán: *Zugliget*. II. Franklin, Bp., é. n. [1940] 141–142.
18. Pomogáts Béla: *A nosztalgikus regényíró (Jékely Zoltán ifjúkori regényeiről)*. Literatura 1980. 3–4. sz. 487.
19. Jékely: i. m. 36–37.
20. Szűts István Gergely: *Kiköltözők regényei*. Valóság 2011. 1. sz. 21–36.

ABSTRACTS

Balázs Ablonczy

■ ***“Amphibians”? The Post-Trianon Flight and Its Representations in the Literature of the Period***

Keywords: *refugees, Trianon, literature, public policies, revision*

The first part of the study presents the situation of the 400-500 thousand Hungarian refugees from the countries which emerged following the Trianon treaty in the 1918-1924 period and the public policies aimed at their integration in Hungary. While at the end of 1918 the Hungarian state urged for the mass exodus of government officials, by 1920 it has become clear that the yearly-increasing influx puts the bearing capacity of the country to a serious test. Before the confirmation of the peace treaty in November 1920, the Hungarian government radically tightened the rules of immigration and, as a result, the number of the refugees fell to one fifth in 1921 and the wave of refugees definitively dried up by 1924. The initial interest of the Hungarian state and society quickly disappeared, and the issue of the refugees has quickly become marginalized within social and cultural life. This second point is illustrated via four literary oeuvres in the second part of the study. The short stories of Zoltán Szitnyai and the novels of Sándor Török, Zoltán Jékely and Lajos Zilahy are interpreted as illustrations of the discourse types of the literature of the period, along with the causes which prevented these

works from being included in the national canon.

Béni L. Balogh

■ ***“Transylvania Must Be Handed Over to Romania”: The Delineation of the Hungarian-Romanian Border at the Peace Conference***

Keywords: *Romania, Transylvania, Hungarian-Romanian border*

The end of the First World War found Romania at the side of the winners, while Hungary was at the side of the losers. At the end of 1918, early 1919, the Allied powers recognized Romania as their ally, which also decided the fate of Transylvania. A debate emerged at the Peace Conference about the precise delineation of the border, i.e. regarding the assessment of the inordinate territorial claims of the Romanian party. First of all, it had to be decided to what extent the ethnic principle was to be applied and what the role of strategic, economic and transportation aspects should be. These issues were at the forefront of Romanian-Yugoslavian territorial committee's meetings in February and March 1919. The American delegation had the most favorable position toward the Hungarians, recommending the easternmost border, while the French proposed the westernmost alternative. The British have put forward an intermediary solution, while the Italians did not clarify their position. The territorial committee established the new Hungarian-Romanian border on 18 March 1919, followed by the Council of Four on 12 June 1919.

Their solution was adopted by the Treaty of Trianon, signed on 4 June 1920. The new border was somewhat less favorable from the Romanian and slightly more advantageous from the Hungarian perspective, compared to the provisions of the secret Bucharest treaty from 1916. Romania received 83.8 thousand square kilometers of the demanded 93.2 thousand square kilometers of land in Transylvania and in the Partium region, amounting to 10% (almost 10 thousand square kilometers) less than it demanded. Romania also received, in addition, two thirds of the Banat (19.7 thousand square kilometers), in total 103 thousand square kilometers from the territories of historical Hungary. According to the data of the 1910 Hungarian population census, these areas were inhabited by 5 million 257 thousand people, 31.6% (1.6 million) of them Hungarian speakers.

Árpád Hornyák

■ ***The Delineation of the Hungarian-Yugoslav Border***

Keywords: *Paris Peace Conference, Hungarian-Yugoslav border*

The South Slavic peace delegation allegedly wanted the major powers to accept the northern borders of the newly created state based on ethnic principles. However, the delegation effectively supported these claims with strategic and economic, and sometimes historical, arguments. The Yugoslav government's position and methods regarding the northern border changed multiple times due to the

changes in the political situation of the great powers and in the situation of Hungary. Belgrade's attitude toward Hungary at the peace conference was basically determined by the fact that, at the beginning of 1919, its territorial claims against Hungary were essentially mere corrections to the demarcation line established at the Belgrade Convention. The fact that, by then, the South Slavic state was effectively already in possession of the territories it wanted to attain, also carried significant importance. Thus, they only expected the sanctioning of the situation from the Peace Conference.

Vilmos Kovács

■ ***The Military Specifications of the Treaty of Trianon: Efforts at the Maintenance and Development of the Hungarian National Defense Forces (1920-1927)***

Keywords: *Peace Treaty of Trianon, Hungarian National Defense Forces, Inter-Allied Commission of Control*

This study summarizes the Hungarian National Defense Forces' situation during the time period indicated in the title, with a view to the manufacturing of military equipment and supplies, also reflecting upon the background, the following years, and the organizational changes. Setting out from the military and war industrial resolutions of the Peace Treaty of Trianon closing the First World War, for the now independent Hungary, the article analyses the options of the Hungarian war

industry, its partial recovery, development, and the organization of its state control. In the latter case, it presents how the top state organization could cooperate with the private companies theoretically under its control. The author touches in detail upon the fact that despite the prohibitions and restrictions, with the knowledge and active support of the Defense Forces' leadership, the Hungarian war industry became capable of securing and developing a production capacity essentially exceeding the approved limits, in other cases converting available production lines for military production. Regarding the above-mentioned aspects, the paper describes the structure and units of the Inter-Allied Commission of Control, its tasks, and power of control. The study covers the evasion of Entente supervision, supported by the state, for example by introducing double-entry bookkeeping and concealing the army's forbidden or excessive items under other Ministries' formations. The article lastly describes the development plans and the partial realization of these after the end of the continuous Entente supervision in 1927. The military aid given to the Polish nation and Army during the Polish-Bolshevik War in 1919-1921 is an interesting and illuminating, yet less known part of the study. This act was crowned by giving shelter to Polish refugees in the autumn of 1939.

Gergely Romsics

■ ***The Search for a Grand Strategy: Hungarian Foreign Policy 1919-1923***

Keywords: *Hungarian foreign policy, Peace Treaty of Trianon, 1919-1923, István Bethlen*

Hungarian foreign policy between August 1919 and 1923 was characterized by the search for an overarching strategy. All attempts at diplomatic maneuvering in this period were hampered by the lack of prestige and power: Budapest was attempting to realize territorial, defense and economic goals, as well as to ensure the rights of Hungarian minorities across the new borders, largely against the interests of neighboring states supported by the victorious great powers. The series of attempts to break out of isolation began with Romanian-Hungarian negotiations aimed at establishing an alliance under Italian supervision. Soon after, plans of a British orientation came to the fore, but were abandoned in favor of a prospective Franco-Hungarian understanding by spring 1920. In this time period, Budapest was also engaged in building ties with Warsaw, considered friendly towards Hungarian aims, and, by 1921, overtures were made even to Czechoslovakia. Parallel to the traditional diplomacy carried out by the Foreign Service, a series of covert operations were also in preparation. Cooperation with various German right-wing officer networks periodically appeared on this secret agenda, ultimately envisaging the destruction of the Versailles peace system. Veterans

and serving officers plotted to reclaim the former Upper Hungary from Czechoslovakia, enable Croatian secession to the south and engineer a right-wing coup in Austria. After a series chaotic and unsuccessful attempts, Count István Bethlen carried out a reorientation of Hungarian foreign policy from late spring 1921 onwards. He restored cohesion to foreign policy action, while adapting it to the prevailing power political realities. This did yield results even in the short term, although eventually forced Bethlen to suspend (yet not abandon) the central aim of achieving territorial revisions of the Treaty of Trianon.

Ignác Romsics

■ *Reasons for the Treaty of Trianon*

Keywords: *Peace Treaty of Trianon, Hungary, territorial and population loss, external causes, internal causes*
The Treaty of Trianon, signed in 1920, reduced the area of Hungary from 329,000 square kilometers or, discounting Croatia, from 282,000 square kilometers to 93,000 square kilometers; while the country's population dropped from 20.8 million (or 18.2 million) to 7.9 million. Out of a total of 10.6 million people in the detached lands, 3.3 million or 30,2% were ethnic Hungarians (Magyars). In his essay Ignác Romsics identifies four factors which led to this dramatic outcome. Fundamental among these were the multiethnic character of historic Hungary and the growing separatism of the non-Magyar communities representing about half of the population. The author

then proceeds to weigh the irredentism of Italy, Serbia and Romania as a second cluster of contributing causes. Third, the ambitions of these revisionist states were supported at the end of the Great War by the victorious great powers that expected the new or enlarged nation-states to act as a barrier to German expansion eastward or to any eventual revival of Russian expansionism westward. A fourth and final factor is identified in the pacifist orientation of the nascent democratic regime led by Mihály Károlyi. Instead of the armed defense of the homeland it acquiesced to the occupation of large Hungarian territories by Serbian, Romanian and Czech troops without any effective resistance.

László Szarka

■ *The Formation of the Czechoslovak-Hungarian Border (1918-1920)*

Keywords: *Paris Peace Treaty, Czechoslovak-Hungarian border*

The Czechoslovak-Hungarian state border, based on still much debated principles, was accepted relatively quickly by the Czechoslovak committee and subcommittee at the Paris Peace Conference. Among the causes for this development, the study mentions the antecedents of the Slovakian autonomy aspirations as well as the demarcation decision of the French Ministry of Foreign Affairs, urged by Beneš and adopted on 23 December 1918. From the four different alternatives envisioned by the Czechoslovak government, Beneš designated as the most important

the Danubian border and the railway line along the valley of the Ipoly in his territorial claims presented in the Supreme Council on 5 February 1919. It was the Bratislava bridgehead, the issue of the Csallóköz, Salgótarján and Sátoraljaújhely, as well as of the railway line lying north of the city that provoked most controversy. Nevertheless, the new proposal of the Commission regarding all the borders of the new state, including the Transcarpathian border region, was completed on 12 March and included without substantial changes into Clemenceau's announcement from 13 June 1919 concerning the Czechoslovak-Hungarian and the Romanian-Hungarian borders.

Béla Tomka

■ ***The Economic Effects of the Treaty of Trianon in Hungary***

Keywords: *Trianon, Hungary, economic effects*

Hungary's post-Trianon economic situation is still treated rather one-sided by the relevant literature, and the same holds true for the wider public discourse. The Hungarian discourse of the period on the economic effects of the Treaty of Trianon focuses on the losses of natural resources, assuming that the main factors of economic growth are represented by the raw materials and other natural resources. However, the traditional interpretation of the economic effects of Trianon precludes the explanation of some basic facts of economic history. This study shows that, in international comparison, the economic performance of post-

Trianon Hungary was not weaker than its relative performance in the period of dualism of the Austro-Hungarian monarchy. Hence, the peace treaty did not have such a negative economic effect, neither in the medium, nor in the long term, as it is often customary to assume. One of the main reasons for this fact is that natural resources were not among the main factors of economic growth even in the interwar period, and the drivers of progress consisted, rather, in the structural changes of the economy, technological development, and the human capital, which were less affected by the peace treaty.

Imre Tóth

■ ***The Austro-Hungarian Border and the Issue of Western Hungary***

Keywords: *Paris Peace Treaties, Saint-Germain, Hungary, Austria, land transfer*

Although German-Austria, established in November 1918, announced its claim on the western territory of Hungary, inhabited by a German-speaking majority, the issue of changing the 1867 Austro-Hungarian border was not originally on the agenda of the peace negotiations. The Austrian peace delegation announced its claim on this territory in May 1919, already known for the representatives of the great powers on the basis of their on-site inquiries. The winners of the war primarily wanted to preclude the Austro-German unification and the plan of the corridor as urged by the Czech, by accepting the Austrian claims, and

consequently some western Hungarian counties (Vas, Sopron and Moson) were transferred to Austria. This decision, justifiable on an ethnic basis, was also supported by the fact that the Austrian delegation skillfully alluded to the threat of bolshevism and to the dangers stemming from the “non-viability” of an autonomous Austria. The Peace Treaty of Saint-Germain gave birth to the youngest Austrian province, Burgenland. However, this province was under Hungarian rule, and the Austrian state could thus not take possession of it. Hungarian public opinion was shocked that the peace treaty imposed this land transfer to their former partner country, and the Hungarian government was only willing to give up on Western Hungary at the cost of territorial concessions. In order to elicit these concessions, it was willing to secretly support the armed movements emerging in the region, along with the recourse to diplomatic means. Its weakness, lack of perspective, and the intent of restoring its international relationships and the Austro-Hungarian relations determined the Austrian government to cut a deal and to abandon its claims to Sopron, the most important city of the region. Based on the protocol signed in Venice on 13 October 1921, the decision was confirmed by referendum held in the city and throughout its surroundings in December 1921, a few months after which the pacification of the region could be concluded.

Miklós Zeidler

■ ***The Objectives of the Hungarian Peace Delegation in Paris – with Particular Attention to Transylvania***

Keywords: *Paris Peace Conference, Hungarian delegation, Albert Apponyi, record*

Already before the surrender, in October 1918, several Hungarian geographers and statisticians recommended the compilation of a scientific material suitable for representing Hungarian interests at the future peace conference. This work was conducted until the end of 1919 in Budapest, with a few months' interruption during the council government period. Then, in January 1920, a special delegation led by Albert Apponyi was sent to the Paris Peace Conference. The delegation submitted the so-called preliminary record already during the same month, followed by the response records in February and March, as a reflection upon the peace conditions set out by the winners. This documentation contained detailed studies, maps and statistical data related to Hungary's history, geography, climate, natural resources, political regime, national economy, traffic routes, religious affiliations, the geographical situation of the various nationalities, social integration, its legal, political, economic and cultural situation, from a perspective that represented historical Hungary as an ideal state. By the presentation of this enormous material, the delegation wanted to put forward arguments against the planned dis-

memberment of Hungary, and proposed the referendum and the intact preservation of the territories ethnically and economically most strongly connected to Hungary as an alternative solution. Although the peace delegation did not expect for quick results, it still hoped that its arguments will have

an impact on the leading powers, providing a basis for later territorial revision. To this end, immediately after the Peace Conference, a four-volume work containing the Hungarian submissions was published in Hungarian, French and English.

A lapszámot szerkesztette:

Romsics Ignác (vendégszerkesztő)

Ablonczy Balázs (1974) – történész, Dr. habil., tudományos főmunkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, a Lendület-Trianon 100 Kutatócsoport vezetője; egyetemi docens, ELTE, Budapest

L. Balogh Béni (1961) – történész-főlevéltáros, PhD, MNL Országos Levéltára, Budapest

Csikó Szabó Ágnes (1953) – képzőművész, Marosvásárhely

Hornyák Árpád (1971) – történész, Dr. habil., egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem

Kovács Vilmos (1961) – hadtörténész, muzeológus, CSc, ezredes, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka, Budapest

Romsics Gergely (1977) – történész, PhD, tudományos főmunkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, a Lendület-Trianon 100 Kutatócsoport tagja; egyetemi oktató, ELTE, Budapest

Romsics Ignác (1951) – történész, az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Egyetem, Eger

Szarka László (1953) – történész, CSc, egyetemi docens, Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Komárom

Tomka Béla (1962) – történész, az MTA doktora, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem

Tóth Imre (1968) – történész, Dr. habil., múzeumigazgató, Soproni Múzeum; egyetemi docens, Soproni Egyetem

Zeidler Miklós (1967) – történész, Dr. habil., egyetemi docens, ELTE; tudományos főmunkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, a Lendület-Trianon 100 Kutatócsoport tagja; Budapest

TÁMOGATÓK

nka
Nemzeti Kulturális Alap

CONSILIUL JUDEȚEAN
CLUJ

MINISTERUL CULTURII ȘI
IDENTITĂȚII NAȚIONALE

Hungarian American
Coalition

„Minden áldott éjjel makacsul otthonukról, hazájukról, kicsi erdélyi városokról álmodik legalább egyikük, mintha e szent láng táplálására felváltva inspekciót tartanának. [...] Kétféltűek vagyunk, barátom, mint a kecskebékák – mondogatta fanyar nevetéssel Gáltóy.”

(Jékely Zoltán)

ISSN 1222 8338

9 771222 83304 2 0005 5 LEJ 500 FT

TRIANON 100
TRIANON 100